

Centre for Economic and Regional Studies of the Hungarian
Academy of Sciences – Institute of World Economics
MTA Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont
Világ gazdasági Intézet

Műhelytanulmányok

112.

2016. május

Somai Miklós

AZ ÁLLAM SZEREPE A FRANCIA GAZDASÁGBAN

MTI

Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont

Világgazdasági Intézet

Műhelytanulmányok 112. (2016) 1–63. 2016. május

Az állam szerepe a francia gazdaságban

szerző:

Somai Miklós

tudományos főmunkatárs

Magyar Tudományos Akadémia

Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont

Világgazdasági Intézet

email: somai.miklos@krtk.mta.hu

Minden itt kifejtett vélemény és következtetés a szerző sajátja, amely nem minden esetben tükrözi a Világgazdasági Intézet, illetve a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont kutatóinak véleményét, vagy a Magyar Tudományos Akadémia álláspontját

ISBN 978-963-301-631-2

ISSN 1417-2720

Az állam szerepe a francia gazdaságban¹

Somai Miklós²

Összefoglaló

Jelen tanulmány az államnak elsősorban a teljesen vagy részben állami tulajdonú vállalatokon – valamint az ezekhez kapcsolódó intézményrendszeren – keresztül megvalósuló gazdasági szerepvállalására koncentrál. Először röviden áttekinti az állami szerepvállalás franciaországi hagyományait, illetve azt, hogy ez a funkció hogyan illeszkedik az általános gazdaságpolitikai eszközrendszerbe. A következő fejezetben bemutatja a XX. század nagy államosítási hullámain és a vállalatok kimentésének 1970-es/1980-as évekbeli technikáját. A következő nagy téma a neoliberais fordulat jegyében beköszöntő (re)privatizációs kurzus, amikor több olyan cég is magánkézbe került, amit még a második világháború végén/után államosítottak. Végül a tanulmány a válság és a válság körüli évek gazdaságpolitikáját (pl. bankmentést) próbálja meg érthetőbbé tenni, illetve az állam modernkori gazdasági szerepvállalását, a vagyonkezelési funkciót szemléltetni.

JEL: L33, O16, H82, H12, H13, G34, G38

Tárgyszavak: Franciaország, állami tulajdon, privatizáció, vagyonkezelés, vállalat- és bankmentés

Az állami szerepvállalás franciaországi hagyományai

Az államnak a gazdasági életben játszott szerepe – a politikai váltógazdaság és döntően ehhez kötődően a gazdaságpolitikai filozófiák váltakozása okán – jelentős átalakuláson ment keresztül az utóbbi három évtizedben. Ahhoz azonban, hogy

¹ Jelen műhelytanulmány „A kapitalizmus változatai – a közvetlen állami gazdasági szerepvállalás változatai” című, 112069 számú OTKA kutatás keretében készült.

² tudományos főmunkatárs, Magyar Tudományos Akadémia Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, Budaörsi út 45, H-1112 Budapest, Hungary Email: somai.miklos@krtk.mta.hu

megérthessük a közszektorok, mint a végrehajtó hatalom kezében lévő eszköznek a kialakulását és felépítését, messzebbre kell visszamenni a történelemben.

A központosítás Franciaországban IX. (Szent) Lajos uralkodásával (1226-1270) kezdődött a XIII. században: a királyság egységes irányítását lehetővé tévő közigazgatási, bírósági és pénzreformmal, és a mai modern intézmények (parlament, számvevőszék) őseinek a felállításával.³ A következő központosítási hullám XI. Lajoshoz (1461-1483) fűződik, aki a nagyobb hűbéreseket (különösen a burgundi hercegeket) elleni harcában a városi polgárokat támaszkodva – ez utóbbiak segítségét viszonzandó, és mintegy a merkantilizmus előfutáraként – a kereskedelem felvirágoztatásában, valamint számos iparág (selyem- és nyomdaipar, bányászat) franciaországi meghonosításában és elterjesztésében jeleskedett. Nevéhez fűződik továbbá Európa első országosan megszervezett állami (jelen esetben királyi) postahálózatának a felállítása is. XI. Lajos megértette, hogy az ipar és a kereskedelem erősítése egyben a központi hatalom megszilárdítását is jelenti a feudális nagybirtokosok ellenében.⁴

A fenti folyamatok eredményeként Franciaország már a XV. században is meglehetősen centralizált állammal számított, s a gazdasági erőforrások központosítása csak tovább fokozódott a Nagy Évszázadban⁵ az abszolutizmus kiépülésével, az elsősorban Richelieu és Mazarin nevéhez fűződő – háborús igényeket és birodalom- (abszolút monarchia-) építési célokat szolgáló – fiskális megszorítások, valamint a Colbert-i merkantilizmus révén.⁶ Az állami erőforrás-koncentrációra adott válaszként soha nem látott szintre emelkedett az adóelkerülés és a csempészet. A feketegazdaság méretére jellemző, hogy a letörésére hivatott, felelős finanszírozást (a *Ferme générale*-t) Európa legnagyobb (20 ezer fős) paramilitáris egységévé fejlesztették, és hogy az 1685 és 1791 között gályára küldött több mint 100 ezer ember fele a rejtett gazdaságban kifejtett tevékenysége miatt került börtönbe.⁷ Az is sokat sejtető, hogy a közhiedelemmel ellentétben a francia forradalom nem a Bastille ostromával, hanem a Párizst övező, nem kevesebb, mint 40 vámszedőhely feldúlásával és kifosztásával

³ Kaufmann (2013), p. 143

⁴ Chevallier (1979), p. 15.

⁵ IV. Henriktől XIV. Lajos uralkodásáig, azaz 1589-től 1715-ig terjedő időszak, amikor Franciaország politikailag és főleg kulturálisan történelmileg a legnagyobb hatást gyakorolta a kontinens és tágabban az egész világ fejlődésére.

⁶ A mai értelemben vett (vagyis az állam meghatározó befolyása alatt álló) első állami vállalatok a Colbert kezdeményezésére létesített királyi manufaktúrák voltak. (Chevallier 1979, p. 16)

⁷ Kwass (2013), p.20

kezdődött, amiben a csempészek mellett a kereskedők, kézművesek, munkások és munkanélküliek is aktívan részt vettek.⁸

Mindazonáltal, bár a francia forradalomárok főleg az Ancien Régime adópolitikája (azon belül is a parasztokat sújtó terhek) miatt voltak elkeseredve, az ország gazdasági bajaiért nem az államot, hanem az azon élőködő arisztokratákat és a katolikus egyházat okolták. Ezzel összefüggésben, a francia lakosság széles körében az állami tisztségviselőkkel és alkalmazottakkal szemben hagyományosan meglévő megbecsülés lehetővé tette, hogy az állam az Első Köztársaság (1792-1799) éveiben folyamatosan fenntartsa a gazdaságba történő fajsúlyos beavatkozás politikáját.⁹

Chris Meisel szerint a francia kapitalizmus az állami szerepvállalást illetően nagyban különbözik a többi tőkés országtól, amit Serge-Christophe Kolm idézve a francia társadalom történelmi fejlődésével magyaráz.¹⁰ Miben áll ez a különbség? Egyrészt, míg például Németországban vagy az Egyesült Királyságban az állam gazdasági befolyása az aktuális politikai klíma függvényében változott, addig a franciáknál állandósult a „nagy kormány” gyakorlata, és mindig is büszkék voltak a közszektorukra. Másrészt, míg a legtöbb régi tőkés országban a fogyasztók felől indulva, alulról vezérelt módon (*bottom-up*) valósul meg az igények kielégítése, addig Franciaországban az államnak sokkal nagyobb a szerepe abban, hogy milyen javakra és szolgáltatásokra van szükség, és miként kell ezeket biztosítani (*top-down* megközelítés). Ide kapcsolódik és a fenti sarkos megközelítést árnyalja, hogy amit manapság „fogyasztói szuverenitásnak” nevezünk – mely elv szerint végső soron nem az állam vagy a termelő, hanem a fogyasztó dönti el mit, illetve miből mennyit kell előállítani –, annak jogosságát már a korabeli (XVIII. századi) állami tisztviselők is felismerték, s amikor látták, mennyire drága és értelmetlen például a kalikó-csempészet elleni harc fenntartása, enyhítettek a szabályozáson.¹¹ Mindazonáltal, a XVII. századtól (Sullytól, IV. Henrik pénzügyminiszterétől) kezdődően kialakult hagyomány szerint a francia kormányserveket erős kapcsolat fűzi az üzleti élethez. Ez utóbbi és a központi hatalom mintegy párhuzamosan, majd hogy nem egymást kiegészítve fejlődött, s kettejük viszonyára jellemző, hogy a gazdasági ügyekben az állam mindig intervencionista, beavatkozó politikát folytatott.¹²

A kapitalizmus szabad fejlődéséhez el kellett nyerni a gazdaság szereplőinek a bizalmát, biztosítani kellett a tulajdon sérthetetlenségét. A törvényalkotói munka nagyrészt már a forradalom éveiben elkezdődött (pl. társadalmi előjogok eltörlése), és az ipar és a kereskedelem fellendítése is a prioritások között szerepelt (pl. belső vámok fölszámolása). A mai értelemben vett modern állam kialakítása, a mindennapi életet

⁸ Ibid, p. 28

⁹ Meisel (2014), p. 82

¹⁰ Ibid, p. 81; Kolm p. 24

¹¹ Kwass (2013), p.24

¹² Chevallier (1979), p. 16

érintő kodifikáció azonban már áttolódott a napóleoni időkre (Code Civil, 1804). Napóleon törvénykönyve azzal, hogy biztosította tulajdont mind a feudális típusú, mind pedig az állam vagy a tulajdonnal nem rendelkezők részéről történő kisajátítások ellen, részletekbe menően szabályozta a tulajdonnal és a szerződéssel kapcsolatos jogi kérdéseket – megteremtve ezáltal a vállalkozás és a szerződéskötés biztonságát –, valamint hogy a törvényeket az új, tőkés társadalmi rend érdekeihez igazította, a jogi keretfeltételek tekintetében jócskán megelőzte magának a kapitalista iparosodásnak a franciaországi kialakulását.

Bár a XIX. század – ahogyan általában a nyugati világban úgy Franciaországban is – döntően a szabad versenyes kapitalizmus elterjedéséről szólt, a liberalizmus évszázada messze nem volt mentes az állami beavatkozástól. Továbbá, ami ez utóbbit illeti, főként a század első felében még sokkal inkább az objektív tények, semmint a tudatos *laissez-faire* politika hatása érvényesült. A forradalom ugyanis – a feudális előjogok eltörlésével és a nemzeti vagyon kiárulásával – azt a kisparaszti mezőgazdaságot erősítette meg, amely vagy fél évszázadon keresztül hátráltatta az ipari-technikai fejlődést és a tőkeakkumulációt, miközben a sorozatos háborúskodás amúgy is romba döntötte az éppen csak kibontakozó új iparágakat. Eközben az ipari-kereskedelmi tevékenységek motorjának számító hitelezés tekintetében is jelentős mértékű állami ellenőrzés érvényesült, és csak a XIX. század második felében került sor a bankrendszer decentralizálására.¹³

Az állami szerepvállalás a XIX. század közepétől sem korlátozódott csupán az Adam Smith által megfogalmazott hagyományos funkciókra.¹⁴ A kormány például jelentős anyagi eszközökkel szállt be a különböző infrastruktúra-hálózatok kiépítésébe. A Párizsból sugárirányban szétágazó vasúti fővonalak kiépítése egy 1842-es törvény alapján vett lendületet. Az állam finanszírozta a nyomvonalra eső területek kisajátítását, a különböző műtárgyakat (hidakat, alagutakat) valamint az állomás- és egyéb épületeket, a koncesszor pedig a vasúti pályát, a biztonsági és egyéb berendezéseket, valamint a gördülő állományt. Az alaphálózat nagy része 1860-ig kiépült. A közlekedés

¹³ Az 1800-ban alapított, 1803-tól bankjegy-kibocsátási monopóliummal rendelkező, s az 1945-ös államosításáig magánbankként működő Banque de France kormányzóját és helyettesét is a mindenkori kormány nevezte ki. (Ibid, p.17)

¹⁴ Honvédelem, belügyi és igazságügyi feladatok, valamint a közérdekű, de nyereségessé nem tehető intézmények felállítása és működtetése. (Smith 1776, Book V, Chapter I, pp. 548, 549, 559)

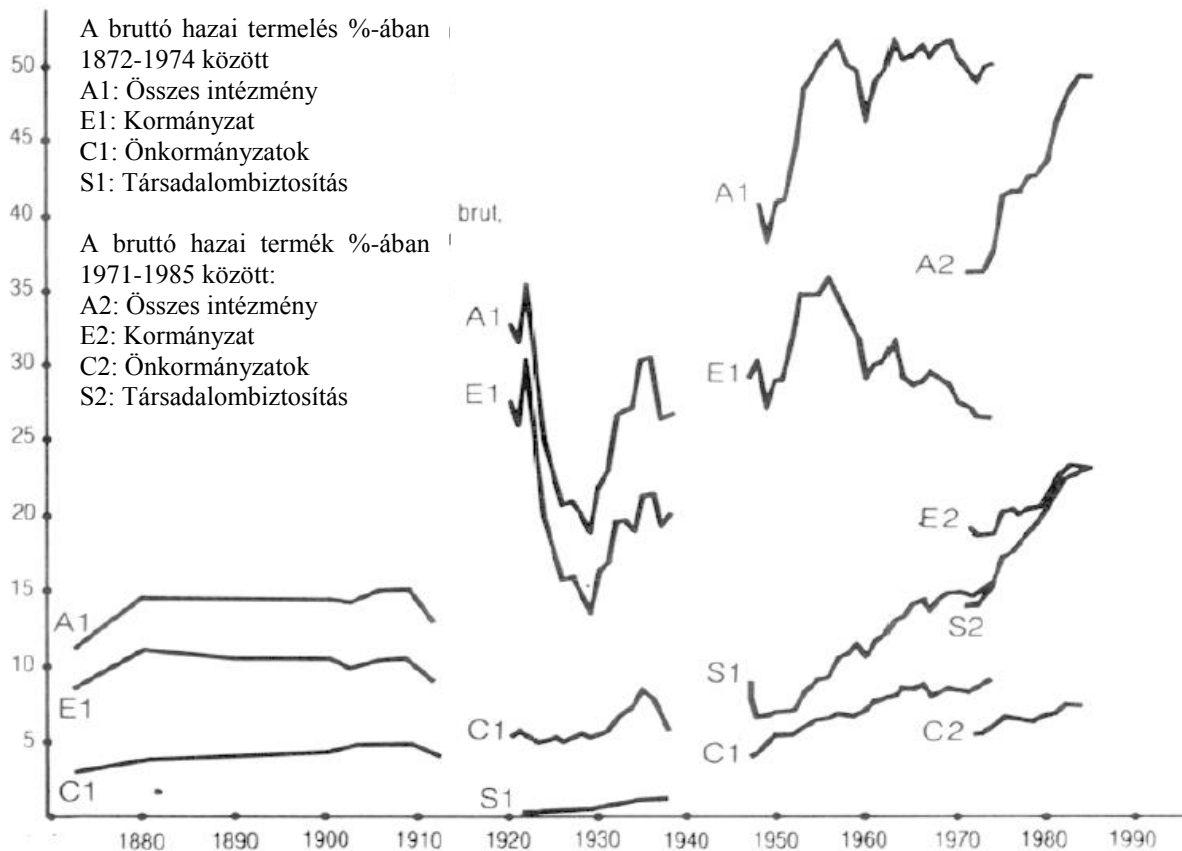
ily módon történő forradalmasításában játszott szerepe révén a központi adminisztráció elévülhetetlen érdemeket szerzett abban, hogy a gazdaság többi szektora is gyors fejlődésnek indult.

Az 1870-es évek válsága, mely az 1880-1896-os időszakban elhúzódó gazdasági stagnálásban folytatódott, az állami beavatkozás újszerű formáit hozta magával. Az 1870-es években gyorsan emelkedő közkiadások 1880-ban tetőztek, hogy azután a következő 30 évben nagyjából szinten maradjanak (1. ábra). 1880-1884 között a büdzsé több mint 20 százaléka már gazdasági és szociális célokat szolgált. Eme 20 százalékon belül a pénzek kétharmadát a közlekedési ágazat vitte el: döntően a 17 ezer kilométernyi új vasútvonal kialakítása (ami a fémipar megmentését szolgálta), valamint kikötők és hajózási útvonalak felújítása illetve modernizálása. A Freycinet közmunkaügyi miniszter által elindított – szinte már „keynes-i ihletésű” állami keresletteremtésnek is tekinthető – vasúti program a franciaországi területfejlesztés első nagyobb akciója volt, amennyiben a megtérülési esélyek negligálásával is, de célul tűzte ki az összes prefektúrával (kb. megyei szint) illetve alprefektúrával (kb. járási szint) rendelkező város vasúti hálózatba történő bekapcsolását.¹⁵

¹⁵ Megjegyzendő, hogy az állami intervenció egyre inkább állandósult, mely a veszteséges hálózatoknak nyújtott szubvenciókban öltött testet. Ez utóbbiért „cserébe” a kormányzat egyre inkább beleszólt a díjszabásba. (Trégouët 1997/1998, Chapitre II/I/E/3)

1. ábra

Közkidadások Franciaországban 1872-1985 között

Forrás: André-Delorme (1991), Graphique 1, p. 53

Megjegyzés: A bruttó hazai termelés a bruttó hazai termék szűkített értelmezése volt Franciaországban az 1970-es évek közepéig; a bankok, biztosítók és közintézmények piaci, valamint (főként) a közintézmények nem piaci szolgáltatásait nem számolták bele. (Consolo, 1976)

A kormányzat gazdasági szerepvállalásának további megnyilvánulásait jelentették a sorozatban szervezett és nagy állami építkezésekkel járó párizsi világkiállítások (1855, 1867, 1878, 1889, 1900, 1907, 1931, 1937), az ipari és kereskedelmi vállalkozások külföldi piacra jutását segítő Nemzeti Külkereskedelmi Hivatal felállítása (1898),¹⁶ valamint az I. világháború közeledtével a nagybankokra nehezedő állami nyomásgyakorlás, mely a külföldnek nyújtott hitelek és a francia hadiiparnak adott megrendelések összekapcsolására irányult.¹⁷ Végül, de nem utolsó sorban említést kell tenni a kereskedelmi és vámpolitikáról, mely szintén a gazdaság állami befolyásolásának jelentős eszközévé vált. A válság éveiben, illetve a stagnálás elhúzódásával, Franciaország több lépcsőben (1881, 1892, 1897, 1910) is vámot emelt, de az

¹⁶ Asselain (1991), Conclusion

¹⁷ Bouvier (1974), p. 5

igazsághoz hozzátartozik, hogy – Angliát leszámítva – a nagy európai nemzetek közül a franciák léptek utoljára a protekcionizmus útjára.¹⁸

A XIX. század közepétől az állam addigi hagyományos szerepköre egyre inkább kibővült a gazdaságélénkítéshez kötődő, valamint – az ipari tömegtermelés térhódításával, illetve a munkás és alkalmazotti tömegek erősödő érdekérvényesítésével párhuzamosan – a szociális (társadalombiztosítási) funkciók felé. A folyamat kiteljesedéséhez a végső lökést kétségtelenül az első világháború, majd az azt nem sokkal követő nagy világgazdasági válság (1929-1933) adta. A különböző szakmákra vonatkozó normákat követték az általános érvényű szabályozások a munkaügy (higiénia, munkavédelem), a versenypolitika, a városfejlesztés, a fogyasztó- és a környezetvédelem terén. A közszolgáltatások köre is bővült: a hálózati infrastruktúra-projekteken túlmenően az állam egyre nagyobb szerepet vállalt a szociális és kulturális nagyrendszerekben (oktatás, egészségügy). A XX. század elején megjelent a legkiszolgáltatottabbakra vonatkozó társadalombiztosítás, a két világháború között pedig a közvetlen állami beavatkozás *par excellence* megtestesítője, az állami vállalat.¹⁹

A XX. században, az állam közvetlen gazdasági beavatkozása jellemzően a nagy gazdasági/társadalmi megrázkódtatásokat követő években erősödött meg. Az 1910-es évek végén jelentek meg az első vegyes gazdaságú (magán és állami tőkét kombináló) társaságok a vízi energia hasznosítására, valamint az ipari és kereskedelmi jellegű közintézmények, például az autonóm kikötők (Le Havre, Bordeaux) működtetésére.²⁰ Állami irányítású gazdasági egységek születtek a háborút követő békeszerződés közvetlen folyományaként is: ilyen volt például a nitrogén alapú műtrágyagyártás területén felálló nemzeti hivatal, majd vállalkozás, mely a német jóvátétel keretében

¹⁸ Lényegében először az 1897-es vámtörvény jelentett komoly védelmet a hazai gazdaság – elsősorban a mezőgazdasági termékek (azon belül is a gabona- és a húsfélék) – számára, mert túltermelés esetén azonnal életbe léptek a magasabb tarifák. (Forrás: Asselain (1991), Tome 1, Partie 2/4/II/1)

¹⁹ A francia terminológia szerint állami vállalat az, melynek tevékenységére az állam közvetve vagy közvetlenül, tulajdonosi vagy pénzügyi részvételéből adódóan, domináns hatást tud kifejteni, akár azért, mert rendelkezik a többségi tőkével, akár azért, mert rendelkezik a kibocsátott részvényekhez kapcsolódó szavazati jogok többségével. (Vie Publique, 2016a)

²⁰ A közintézmények közösségi finanszírozású, a közjog hatálya alá tartozó jogi személyek, melyek közérdekű tevékenységet látnak el. Pénzügyi-gazdálkodási önállóság szempontjából valahol a szoros központi igazgatású hatóságok, és a nagyobb önállóságot élvező állami (közösségi) vállalatok között helyezkednek el. Az állami cégek a magánjog hatálya alá tartoznak, és funkciójuk nem feltétlenül közérdekű. Megkülönböztetünk hatósági, valamint ipari és kereskedelmi jellegű közintézményeket. Ez utóbbiak között a tágran értelmezett közszolgáltatás szinte minden területéről (beleértve a kultúrát, az oktatást, a kutatást és a környezetvédelmet is) találunk példát.

átadott szabadalom bázisán jött létre; az Elzász elcsatolásával beinduló állami kálisóbányászat és az elzász-lotaringiai regionális vasút; vagy éppen a monarchiától kárpótlásként kapott 14 vontatóhajóra és 70 uszályra alapított Francia Duna-hajózási Társaság.²¹

Államosítások kora

A XX. század első nagy államosítási hulláma a nagy gazdasági világválság (1929-1933) után színre lépő, 1936-1938 között regnáló Népfronthoz (baloldali pártszövetséghez) kötődik. Az államosításra háromféle ok is alapot adhatott. Először is, a válság nyomán egy sor vállalkozás kért és kapott szubvenció illetve kölcsön formájában állami segítséget. Mivel ez utóbbit közülük többen (pl. a közlekedési szektorban) később sem voltak képesek visszafizetni, az állam a kinnlevőségét az adott cégek tőkéjében való részesedéssé változtatta, s így több cég is vegyes tulajdonú társasággá alakult át (pl. SNCF, Air France). Másodsor, az egyre bizonytalanabbá és fenyegetőbbé váló nemzetközi helyzetre való tekintettel, a Népfront-kormány lépéseket tett a hadiipar államosítására, amely egyrészt meglévő vállalkozások állami ellenőrzés alá vonásából, másrészt új nemzeti hadiipari egységek (pl. 3 repülőgépgyár) létrehozásából állt. Harmadsor, a világválság tapasztalatai is abba az irányba mutattak, hogy az állam egyre aktívabb szerepet játsszon a gazdaság irányításában.²² Ez a törekvés egyrészt újabb és újabb állami vállalatok, másrészt a piacgazdaság fokozottabb állami felügyeletére/szabályozására hivatott hatóságok (pl. árszabályozással is foglalkozó Gabonahivatal²³) felállításában öltött testet. Végül, ennek a néhány éves időszaknak a terméke a 40 órás munkahétről, a kétheti fizetett szabadságról, a kollektív szerződésekről és a sztrájkjogról szóló törvények megalkotása, egy keynes-i ihletésű, jelentős (átlag 12%-os) béremelés, továbbá a Banque de France működésének a francia

²¹ Société Française de Navigation Danubienne (SFND, <http://www.crwflags.com/fotw/flags/fr~hfdan.html>)

²² Chevallier (1979), p. 19

²³ Az árszabályozással – illetve a raktározás, valamint az export és import tevékenységek monopolizálásával – a Gabonahivatal a kistermelőket próbálta megsegíteni, munkájukat kifizetődővé tenni a trösztök és a nagymalmok erőfölényből származó visszaéléseivel szemben. (Bajomi, 1938)

felső tízezer (az ún. „200 család”²⁴) befolyása csökkentését célzó megreformálása, illetve demokratizálása.^{25,26}

A második világháború hatalmas rombolása után elkerülhetetlenné vált az állam gazdasági szerepvállalásának újabb növelése. A folyamat – eredetét és indokolhatóságát tekintve – ismét több (alapvetően két) szálon futott: egy politikain és egy gazdaságin. A politikai szál a francia ellenállás 1943-as programjáig vezethető vissza, ahol már szó esik róla, hogy *„a valódi társadalmi-gazdasági demokrácia helyreállítása érdekében ki kell szorítani a pénzügyek és a gazdaság hűbérurait a gazdaság vezető pozícióiból” ... illetve „a közös munka gyümölcseit képező, s az energiaforrásokban, bányakincsekben, bankokban és biztosítótársaságokban testet öltő, nagy jelentőségű (sok esetben monopolizált) termelési eszközöknek vissza kell térniük a Nemzethez”*.²⁷

A háború után a németek, valamint a németekkel együttműködő franciák által a franciaországi vállalatokban birtokolt üzletrészek állami tulajdonba kerültek. Hasonlóképpen, a kollaborálással gyanúsítható cégeket – köztük a Renault-t, az Havas hírügynökséget és a Gnome et Rhône-t – államosították.²⁸

²⁴ Az Édouard Daladier, többszörös egykori miniszterelnök által egy 1934-es beszédében pellengérré állított *200 családnak* a két világháború között a francia gazdasági élet legbefolyásosabb familiáit nevezték, akiket eredetileg a jegybank közgyűlésén szavazati joggal bíró 200 legnagyobb részvényessel azonosítottak. (Brugvin 2009?)

²⁵ Párizsi Állástőzsde (2012) – Megjegyzés: Piketty a Népfront-kormány hatalomra kerülésével, valamint a már említett intézkedéseivel, illetve a frank 1936 szeptemberi leértékelésével kiváltott inflációval magyarázza, hogy 1935 és 1945 között a felső jövedelmi decilisnek a nemzeti jövedelemben való részaránya több mint 45-ről kevesebb, mint 30 százalékosra (azaz minimum egyharmaddal) csökkent. (Piketty 2015, pp. 289-304)

²⁶ A jegybank reformja során a közgyűlés összetétele megváltozott: a korábbi 200 legnagyobb részvényes helyett azon az összes francia állampolgárságú részvényes részt vehetett, és mindenki egy szavazati joggal rendelkezett, az általa birtokolt részvények számától függetlenül. (Banque de France, online, p. 207)

²⁷ A programban – az ellenállási mozgalom megosztásától tartva, a kommunisták kérésére – kerülték a termelőeszközök államosítására/társadalmisítására vonatkozó kifejezéseket. A kompromisszumot jelentő kifejezést („retour à la Nation” ~ visszatérés a Nemzethez”) maga Jacques Duclos, a PCF (Parti communiste français = Francia Kommunista Párt) egyik, a később az 1969-es francia elnökválasztás első fordulójában 21,26%-ot elért vezető egyénisége ajánlotta. (Andrieu et al., 2014)

²⁸ A Renault autógyártóról – az üzleti forgalma (2014-ben 39,5 md €) alapján a 6. legnagyobb francia állami vállalatról – a későbbiekben még lesz szó. A Gnome et Rhône a két világháború között a legnagyobb európai repülőgépmotor-gyártó cég volt. Államosítása után SNECMA néven működött tovább, majd 2005-ben egyesült az akkorra már a hadi- és repülőipari elektronikára specializálódott SAGEM-mel. Így jött létre a ma is részben (15,39%) állami tulajdonban lévő, repülő-, űr, hadi- és biztonságtechnikai főprofilal rendelkező (2014-ben 15 milliárd eurós forgalmat bonyolító, 10. legnagyobb francia állami cégnek számító) SAFRAN vállalatcsoport. (INSEE [online], 2016a) – A Havas, mely a világ első sajtóügynökségeként 1832-ben jött létre, a német megszálláskor kettévált: a reklámügynökség profil Havas néven privát cég maradt, a hírügynökség profil a Vichy-kormány ellenőrzése alá került. 1944-ben mindkettőt államosították: a hírügynökség azóta AFP (Agence France-Presse) néven a világ egyik

Az államosítás másik (gazdasági) szála a hatalmas feladatokat adó, háború utáni újjáépítéshez kötődik: vissza kellett állítani az ország működőképességét, újjá kellett építeni, illetve modernizálni a jelentős beruházás igényű, a széles értelemben vett közszolgáltatásokhoz tartozó infrastruktúra-hálózatokat a bányászat, az energiatermelés- illetve elosztás, valamint a közlekedés terén.²⁹

A politikai és a gazdasági motívumok természetesen nem külön-külön, kizárólagos alapon, hanem összeadódva, egymást erősítve jelentek meg az államosítási döntésekben. Így került sor 1945 decemberében négy nagy takarékbank – a Crédit Lyonnais, a Sociétés générale, illetve két, a későbbiekben (1966-ban) BNP-vé (Banque nationale de Paris) fuzionált bank –, majd 1946 májusáig további bankok és pénzügyintézetek (köztük a Crédit foncier (ingatlanhitelezés) és a Crédit agricole, valamint több tucat biztosítótársaság államosítására. A pénzügyi/biztosítási szektor közösségi ellenőrzés alá vonására (a politikai motivációkon túlmenően³⁰) azért is szükség volt, mert ily módon lehetett biztosítani, hogy a magánmegtakarítások a kiépítendő állami szféra nagyberuházásai felé áramoljanak.³¹ Az állam gazdasági szerepvállalása lendületes felfutásának (lényegében a francia gazdaság gerincét képező nagy infrahálózatok kiépülésének) időszakában a folyamatok közép- és hosszú távú tervezhetősége is előtérbe került, ami a francia Tervhivatal felállítását eredményezte.³²

A második világháború utáni államosítások következtében 1947-re a közösségi részvételű vállalkozásokban dolgozók száma valamivel 1,1 millió fő fölé emelkedett, ami akkoriban a bérből élők 9,9 százalékát jelentette. Ez a létszám – egyik oldalon az EDF és a GDF tevékenységének felívelése, másik oldalon az SNCF (francia államvasutak) és a szénbányák jelentős létszámleépítései miatt – kisebb-nagyobb ingadozásokkal, de

legnagyobb ilyen jellegű vállalkozása; a többek között a turizmus felé is nyitó reklámügynökséget a későbbiekben (1987-ben) (re)privatizálták.

²⁹ Északi szénbányák, Air France, RATP (párizsi tömegközlekedés) államosítása; EDF (Électricité de France) és GDF (Gaz de France) létrehozása. (Chabanas-Vergeau, 1996, pp. 1-2)

³⁰ Nem feledhető, hogy a felszabadulás körüli időszakban a 814 ezer párttaggal rendelkező PCF (vagyis a francia kommunista párt) a legnagyobb párt az országban. Az 1945 októberi választásokon a szavazatok 26 százalékát elnyerve a pártok közül a legtöbb képviselőt küldhette az Alkotmányozó Nemzetgyűlésbe. (Brucy 2001, p. 67)

³¹ Chabanas-Vergeau, 1996, p. 1

³² Az 1946 óta többszöri átszervezést és névváltozást megélt szervezet – jelenlegi hivatalos nevén Commissariat général à la stratégie et à la prospective (CGSP), ismertebb nevén France Stratégie – mindig is a miniszterelnöknek alárendelt stratégiai elemző és tervező központként működött. Első vezetője az a Jean Monnet volt, akit az európai integráció egyik legfőbb előmozdítójaként tartanak számon. A mai intézmény azonban már régóta nem a különböző területek közötti egyeztetés színhelye, és semmilyen törvényes joga sincs a döntéshozatal befolyásolására. (Fournier 2015)

egészen 1980-ig megmaradt az 1,0-1,1 millió fő környékén. Az alkalmazottakon belüli arány azonban – az ország lakosságának növekedésével, illetve a magánvállalkozások munkaerő iránti növekvő igényével párhuzamosan – idővel folyamatosan csökkent, s 1980-ban már csupán 6,0 százalékos szinten állt. A foglalkoztatásban elfoglalt helyükhöz képest az állami cégek súlya valamivel nagyobb volt a hozzáadott érték előállításában, és – szektorspecifikus mivoltukból adódóan – jelentősen nagyobb a beruházásokban.³³

Ami a XX. század harmadik és egyben utolsó nagy francia államosítási hullámát illeti, a szakértők véleménye megoszlik a tekintetben, vajon a folyamat ezúttal is krízishelyzethez köthető-e. Egyesek szerint a francia gazdaság 1974-84 közötti válsága (a stagfláció és a munkanélküliség tömegessé válása) – melynek kiváltó okai között (a többi fejlett országhoz hasonlóan) ott találjuk az évtized olajválságait³⁴, általában a nyersanyagárak addig nem tapasztalt mértékű emelkedését, és mindezek folyamányaként a fejlett és a fejlődő világ kapcsolatrendszerében bekövetkező alapvető változásokat – önmagában is hozzájárult az állam gazdaságban játszott szerepének további kényszerű növekedéséhez.³⁵

Mások szerint az 1982-es államosítási hullám alapvetően különbözött az előzőektől, amennyiben egyrészt stratégiai jelleggel bírt, mivel a termelési és pénzügyi kapacitás kulcsterületeinek államosításával az állam számára lehetővé vált, hogy masszívan és közvetlenül avatkozzon bele a gazdaság működésébe; másrészt – néhány kivételtől, jelesül a kohászattól eltekintve – olyan ágazatokat érintett, amelyek nem voltak nehéz helyzetben, illetve válságban.³⁶

Végül, vannak olyanok, akik szerint az igazság a fenti két álláspont között helyezkedik el. A François Mitterrand vezette francia szocialisták 1982-es államosítási programjának hátterében bőséggel találunk politikai/ideológiai okokat. Az addigi kapitalista renddel való szakítás jegyében szimbolikus jelentőséggel bírt, hogy az államosítás – a

³³ 1955-ben például az állami vállalatok adták az alkalmazottak 8,5 százalékát, miközben – a mezőgazdaságot nem számítva – a hozzáadott értéknek 11, a beruházásoknak pedig 34 százalékáért voltak felelősek. (Chabanas-Vergeau, 1996, pp. 1-3)

³⁴ A nyersolaj árának előbb – az 1973-as arab-izraeli háborúban egyes nyugati országok által Izraelnek juttatott hadianyag-szállításokra válaszul elrendelt OPEC-embargó nyomán – négyszeres, majd – az 1978/79-es iráni forradalommal, illetve az azt követően kirobbanó iraki-iráni háborúval kapcsolatos piaci pánikban – további több mint kétszeres növekedése. Az árrobbanás mögött mindkét esetben a világtermelés 6-7 százalékos visszaesése állt. (Hamilton 2011, pp. 13-17)

³⁵ Chevallier 1979, p. 20

³⁶ Chabanas-Vergeau 1996, pp. 2-3

mérsékeltnek számító Michel Rocard vagy Jacques Delors véleményével nem törődve, az 51 százalékos szint helyett – az érintett vállalatok tőkéjének 100 százalékára terjedt ki. A szocialisták a cégek teljes körű államosításával egyrészt a Banque de France főrésztvényeseinek örököseiként számon tartott ipari/pénzügyi elitet, a gazdaságot hűbértartókként kezelő nagy dinasztákat igyekeztek megfosztani befolyásuk gazdasági alapjától, másrészt a külföldi tőke franciaországi terjeszkedésének visszaszorítását célozták.³⁷ Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy az államosítás, legalábbis az ipari vállalkozások esetében, csupa olyan cégcsoportot érintett – CGE (elektronika, atomipar, telekommunikáció, hadiipar, vasúti technológia), Pechiney-Ugine-Kuhlmann (alumíniumipar, elektrokohászat, vegyipar), Thomson-Brandt (háztartásigép-gyártás, informatika), Rhône-Poulenc (vegyipar, gyógyszeripar), Saint-Gobain (alapanyaggyártás) – melyeknek az ideológiai megfontolásokon túlmenően is sürgős állami segítségre volt szükségük.³⁸

Az 1982. február 11-i államosítási törvény alapján, a már említett 5 ipari cégcsoporton kívül, 39 (francia rezidensek kezén legalább 1 milliárd franknyi likvid eszközzel rendelkező) bank és 2 jelentős pénzügyi társaság³⁹ (Suez, Paribas – miközben az 1945-ös államosítás még nem terjedt ki a kereskedelmi bankokra⁴⁰) került 100 százalékos közösségi tulajdonba.⁴¹ További rendelkezések nyomán az állam jelentős befolyást (a neki nem tetsző döntések blokkolását) lehetővé tévő részesedést szerzett egyrészt adósság/részvény konverzió révén a válságban lévő acélipar óriásaiban

³⁷ A külföldi tőkével kapcsolatos ideológiai megfontolások között a Salvador Allende, chilei elnök (Dél-Amerika első, demokratikusan megválasztott marxista elnöke) elleni puccs finanszírozásában részt vevő nemzetközi cégek (pl. ITT) elleni burkolt bosszúállás szándéka is fellelhető. (Cohen 1993, p. 793)

³⁸ Érdemes megjegyezni, hogy a francia kapitalizmus – politikai színezettől függetlenül – hagyományosan szereti a központosított megoldásokat, vagyis a gazdaság voluntarista szemléletű megtámogatása érdekében nem rest a jakobinizmus, a colbertizmus és a szociális állam klasszikus eszközeit alkalmazni. Így került sor pár évvel a szocialista kormányzás előtt (1978-ban) az acélipari óriásvállalatainak (Usinor, Sacilor) a megmentésére, melynek során az állam – az állami és félállami bankok és pénzügyi szervezetek közbeiktatásával – mintegy végső kezesként átvállalta a magáncégcsoportok adósságait, és bőkezű munkaerő-leépítési programot finanszírozott. Mindezt úgy, hogy miközben egy akár 100 %-os államosítás is igazolható lett volna, a cégekben a magántulajdonosi struktúra fennmaradt; igaz, a korábbi tulajdonos családokat kizárták a menedzsmentből. (Cohen 1993, p. 794)

³⁹ A pénzügyi társaságok – tulajdonképpen pénzügyi vagy befektetési csoportok – olyan vállalatcsoportok, amelyek központjában egy, a gazdaság különböző szektoraiban igen diverzifikált portfólióval rendelkező, s ezért a reálszféra nagy részére nyomást gyakorolni képes, a hagyományos kereskedelmi banki funkciót a befektetési társaságával ötvöző bank áll. (Harbula 1999, pp. 246-248)

⁴⁰ Vessilier 1983, p. 467

⁴¹ További 3 bank (BNP, Crédit lyonnais, Société générale) esetében, a nem az állam közvetlen, hanem különböző közösségi tulajdonú jogi személyek tulajdonában lévő részvények szintén az államhoz kerültek. (Légifrance online/a, Article 12)

(Usinor, Sacilor), másrészt a legfejlettebb technológiát alkalmazó csúcziparágak vállalataiban. Ezek utóbbi cégek közül kettő – Matra (közlekedési eszközök gyártása, telekommunikáció, hadiipar) és Dassault Bréguet (repülő-, űr- és hadiipar) – részleges államosítására még a korábbi menedzsmenttel kötött egyezmények alapján került sor. További három, jelentős külföldi részesedéssel bíró cég – Roussel-Uclaf (gyógyszeripar), CII-Honeywell-Bull (informatika, atom- és hadiipar) és az ITT franciaországi leányvállalatai – esetében a külföldi tulajdonosokkal kellett egyezsége jutni.^{42,43}

Ha az állam által át- illetve ellenőrzés alá vett cégek ágazati hovatartozását vizsgáljuk, azt látjuk, hogy míg a korábbi két államosítási hullám főként a közlekedést és az energiaszektorra érintette, addig az 1982-es akció zömében bankokra, illetve beruházási javak és félkész termékek előállítóira terjedt ki.⁴⁴ Ezzel szemben bizonyos szektorokban – mezőgazdaság, élelmiszeripar, napi szükségleti cikkek gyártása, üzleti szolgáltatások, kereskedelem, építőipar – a közösségi vállalatok aránya továbbra is jelentéktelen maradt. A harmadik államosítási hullámban a többségi részesedésszerzésekkel és a teljes körű átvételekkel a közszektor vállalatainak száma mintegy 3000-re emelkedett, amelyek 1982-ben a francia GDP 23 százalékát állította elő.⁴⁵ Ily módon összesen 670 ezer munkahely került át az üzleti szektor magángazdasági részéből a közösségibe, mely utóbbiban a foglalkoztatás – az 1982-1985 közötti években – közel 2,3 millió fővel (az összes alkalmazásban állók több mint 10 százaléka) történelmi csúcsra ért.⁴⁶

⁴² Vessilier 1983, pp. 466-467

⁴³ A nemzetközi versenynek kitett, nyitott gazdaságokban a globalizáció korában felmerül a stratégiai iparágak/tevékenységek védelme. (A Roussel-Uclaf esetében – azért említjük, mivel a nevéből nem derül ki – a német Hoechst volt az a cég, amely, bár 1974 óta 56 %-os részesedéssel bírt a francia vállalatban, a kisebbségi (40%-os) állami részesedés miatt hosszú évekig nem tudta azt kellően integrálni a saját cégcsoportjába.) Ez nem francia specialitás, vagy a szocialisták ideológiai túlzása. Az Egyesült Államokban a *Defense production act* 1988-as ún. *Exon-Florio* módosítása széleskörű felhatalmazást adott az elnöknek, hogy az általa stratégiainak ítélt szektorokban korlátozza a külföldiek amerikai vállalatokban történő részesedésvásárlását. Mivel sem Franciaország, sem az Európai Unió nem rendelkezik ilyen jellegű törvényi eszközzel, a közvetlen vagy közvetett állami (közösségi) tulajdon napjainkban is fontos szerepet játszik a nemzetbiztonsági szempontból stratégiai jelentőségű iparágak védelmében. (Cour des comptes 2013, p. 28) A fenti vállalatokban történő állami részesedésvásárlást tehát – a már említett politikai/ideológiai okok mellett – nemzetbiztonsági félelmek is alátámaszthatták.

⁴⁴ Az 1982-es államosítás következtében az állami részarány az iparban a foglalkoztatottakat tekintve 6,1-ről 18,6-ra, a hozzáadott-érték tekintetében 8-ról 22,5-re, a beruházások terén 9,2-ről 23,8-ra, az exportban 12,2-ről 32,1 százalékra nőtt. (Bizaguet 1983, p. 455) A hitelszektor – a szigorúan vett bankszektor, azaz a brókercégeket és a pénzügyi tanácsadókat nem számítva – pedig szinte teljes egészében (a likvid eszközök 90,1, a gazdaságba kihelyezett hitelek 84,7, a szektorban foglalkoztatottak 89,9 százaléka) a kormány ellenőrzése alá került. (Ibid, p. 458)

⁴⁵ Vie Publique 2013

⁴⁶ INSEE 2016b; Bizaguet 1983, p. 460; Chabanas-Vergeau 1996, p. 3 – Megjegyzés: a szakirodalom és maga az INSEE (francia statisztikai hivatal) is többféle adatot közöl a közösségi tulajdonban lévő cégek

A francia értelmezésben – vagyis a közösség többségi tulajdonában, illetve domináns befolyása alatt lévő – állami vállalkozások gazdasági szerepe, mint láttuk, a II. világháborút követően nőtt meg, és a szocialisták által végrehajtott 1982-es államosítási törvénnyel jutott a tetőpontjára. Ebben az időszakban a közösségi tulajdonon keresztül megvalósuló állami beavatkozás két legfontosabb területe a közszolgálat és az iparpolitika. Az előbbit illetően megjelenik az igazságosság/egyenlőség kritériuma: amennyiben ez utóbbiakra vonatkozóan a teljesség a cél, a szolgáltatás ingyenes vagy majdnem az (oktatás, egészségügy); amikor elegendő a részlegesség, a szolgáltatás minimumát mindenki számára elérhetővé teszik, afölött pedig megelégszenek az anyagi erőttől függő differenciált hozzájárulás lehetőségével (energia, közlekedés, lakhatás, kommunikáció). A közszolgáltatások egy részénél a francia modell a nemzeti monopóliumon alapul, melynek archetípusa az energiaszolgáltatás, ahol az önkormányzatok elvesztették a koncesszorok közötti szabad választás lehetőségét. Ez utóbbi jellemzően csak a vízszolgáltatás és a helyi tömegközlekedés terén maradt meg.⁴⁷ Ami az iparpolitikát illeti, az első két államosítási hullámmal a francia gazdaság vázának (infrahálózatok, illetve az ezek finanszírozását szolgáló pénzügyi alapok) létrehozása volt a fő cél. A már az olajárrobbanásokkal kísért gazdasági válság kellős közepén sorra kerülő harmadik hullámmal az elképzelés az volt, hogy a legnagyobb vállalatcsoportok átvételével, a reindusztrializáció állami kikényszerítésével az új állami ipar válik majd a gazdaság motorjává, mely a növekedés elősegítésével orvosolhatja a francia gazdaság két krónikus betegségét, a munkanélküliséget és a jövedelmi egyenlőtlenségeket.⁴⁸

Az államosítási hullámokat természetesen mind ideológiai, mind gazdaságpolitikai szempontból bőszéggel érheti kritika. Ugyanakkor, a folyamatnak (francia nézőpontból) tagadhatatlanul volt pozitív hozadéka:

foglalkoztatásban játszott szerepéről. Amennyiben a vizsgálódást az üzleti szektorra szűkítjük, és eltekintünk a mezőgazdaságban valamint a pénzügyi szférában dolgozóktól, úgy az állami vállalatokban foglalkoztatottak súlya 1985-ben 19,3 %-os volt. (INSEE 2016a) Ha csak a mezőgazdaságtól tekintünk el, akkor a korábbi 12/13 %-os szintről 25%-osra ugrott. (Vessilier 1983, p. 466)

⁴⁷ A francia modell igencsak különbözik a német/osztrák modelltól, amely utóbbiban az önkormányzat tulajdonában lévő ún. *Stadtwerke* (városi közművek) a tömegközlekedési szolgáltatás mellett még minimum a gáz- és áramellátást, de sok esetben a víz- és hulladékgazdálkodással, a szociális lakásépítéssel kapcsolatos feladatokat is ellátja, esetleg a lakosság sport- és szabadidős igényeit (pl. városi uszoda működtetése) is kielégíti. (Somai 2002, p. 45)

⁴⁸ Harbula 1999, p. 248

- az állami vállalatok hozzájárultak az ország háború utáni modernizációjához (pl. gázellátás, gyorsvasúthálózat, atomipar⁴⁹);
- a zömében a francia csúcseyetemről kikerülő vezetők hatékony közszolgáltatásokat szerveztek;
- és bár az 1981-es államosítás utólag rövid életűnek bizonyult, mégis hozzájárult a francia iparszerkezet időszerű szerkezetváltásához.

Az állami szektorral szembeni ellenérzéseket elsősorban az a kettős veszély motiválta, ami egyrészt a kormánynak a napi munkamenetbe való túlzott beavatkozásából („kézi vezérlés”), másrészt a fordított esetből, vagyis abból a kockázatból adódhatott, hogy az érintett közszolgáltatásért felelős állami cég mai szóhasználatnál „foglyul ejti” a szabályozó hatóságot.⁵⁰ Mindazonáltal tény, hogy a közösségi szektor vállalkozásait a – jellemzően a leghíresebb francia főiskolákról és egyetemekről kikerülő, és belga valamint olasz kollégáiknál politikailag jóval kevésbé elkötelezett – vezetők sokkal inkább a magas szintű közszolgálat szellemében, semmint profitérdek mentén működtették. Az 1960-as évek végétől – az ún. tervszerződések elterjedésével – a szabályozó hatósággal (állammal) való kapcsolat is tervezhetőbbé vált: a már említett „kézi vezérlés” és a „foglyul ejtés” szélsőségeit felváltották a szerződéses viszonyok.⁵¹

Ugyanakkor megjegyzendő, hogy az állami szektor vonatkozásában Franciaországban nem jött létre egy speciális egyeztető és döntéshozatali fórum. A nagy állami cégek nem tömörültek nagy ágazati holdingokba, mint például Olaszországban, hanem a tevékenységi körüknek megfelelően különböző minisztériumoknak voltak alárendelve. Kicsit elkésve, csupán 1982-es harmadik államosítási hullámmal alakult meg egy, a képviselők, a kormányzat, az állami vállalatok vezetői és egyéb szakértők közötti

⁴⁹ A világon Franciaországban a legnagyobb a nukleáris energia aránya az áramtermelésben (2014-ben: 76,9%, IAEA online), ami költségoldalról még ma – az atomiparra nehezedő, a biztonság „túlbiztosítását” eredményező nemzetközi nyomás hatására alaposan megnövekedett költségek ellenére – is számszerűsíthető versenyelőnyt jelent az ipari felhasználóknak, legalábbis a hasonló fejlettségű országokhoz viszonyítva. Az utolsó hozzáférhető adatok szerint, 2015 első félévében az iparban, az áram kilowattónkénti ára Franciaországban 0,101€, Spanyolországban 0,117€, az Egyesült Királyságban 0,149€, Németországban 0,151€, Olaszországban pedig 0,161€ volt. (Eurostat online/a)

⁵⁰ Ilyen „foglyul ejtésről” jellemzően két nagy állami cég esetében lehet olvasni. Az egyik az EDF, amely – a témában nála felhalmozódó tudásnak köszönhetően – egy maga határozza és valósítja meg a mindenkori francia energiapolitikát, az energiatermelés szerkezetét (benne az atomipar túlsúlyát). (Kissler-Pautrat 2007, p. 33) A másik az SNCF, mely a TGV (nagysebességű vasút) koncepciójának – a regionális pályák elhanyagolását eredményező – eröltetésével nem csak a szabályozó hatóságot, de a pályavasutat kezelő céget és a regionális döntéshozókat is „foglyul ejtette”. (Doumayrou 2007, p. 222)

⁵¹ Fournier 2014

horizontális egyeztetésre alkalmas fórum (*Haut conseil du secteur public* ~ a közszektor főtanácsa), de ekkor már új szelek fújtak a közösségi szektorról való gondolkodásban.⁵²

Átmenet és paradigmaváltás

A közigazgatási és kormányzati szférának ez az angolszász országokból (Ausztrália, Új-Zéland, Egyesült Királyság, Egyesült Államok) kiinduló, nemzetközi intézmények (OECD, IMF, Világbank) közreműködésével elterjedő, és a magángazdaságban érvényesülő irányítási módszereket előtérbe helyező reformja/modernizációja (NPM⁵³) Franciaországban európai „közvetítéssel”, pontosabban az európai integráció elmélyülésével, a közös piac és az ágazati politikák fokozatos egységesülésével jelent és honosodott meg. Pedig az integráció alapítóinak egyáltalán nem voltak előítéletei a közösségi tulajdonú vállalkozásokkal szemben. A Római Szerződés 222. cikkelye (=Lisszaboni Szerződés 345. cikkely) kimondja, hogy „A Szerződések nem sérthetik a tagállamokban fennálló tulajdoni rendet.” Ennek megfelelően, több mint húsz évig senkinek sem jutott eszébe a hálózatos közszolgáltatók monopolhelyzetét megkérdőjelezni.

A változások az 1980-as években gyorsultak föl a neoliberális közgazdasági elméletek terjedésével és az egységes piac 1993-ra történő létrehozását előrevetítő Egységes Európai Okmány elfogadásával. Az új irányzat két alapvető módszerrel támadta a közösségi tulajdont, mint olyant: egyrészt azzal, hogy tagadta a (közszolgáltatásból adódó és a közérdekhez kötődő) különleges mivoltát (értsd: az állami vállalat is csak olyan, mint akármelyik másik, tehát ugyanolyan szabályokat kell rájuk alkalmazni, mint a magáncégekre); másrészt bizalmatlanságot támasztott iránta, mintha állami mivolta gazdasági (versenypolitikai) kockázatot rejtene (értsd: ezért privatizálandó).

A fenti elméleti irányzat az európai gyakorlatban három terület szabályozásában hozott gyökeres változást: a közszolgáltatási piacoknak a konkurencia előtti megnyitásban, az állami támogatások ellenőrzésében és a közösségi cégek privatizációjának kikényszerítésében. A piacnyitás persze gyorsabban valósul meg ott,

⁵² Ibid.

⁵³ A New Public Management (~ Új Közmenedzsment) nem csupán a közigazgatási és a tágabb értelemben vett állami-közösségi szektor terjedelmét, cél- és szervezetrendszerét, működési elveit és módjait alakította át jelentősen, de számos országban a kormányzat és a média választók felé irányuló PR-kommunikációjában is központi elemként jelenik meg. (Hajnal 2004, pp. 8-9)

ahol a technológiai fejlődés véget vetett a természetes monopóliumnak (telekommunikáció), mint ott, ahol az infrastrukturális hálózat egysége adottság (vasút), és csak a szolgáltatókat lehet versenyeztetni. Az állami szubvenciók tekintetében a gondot a pontos fogalmi lehatárolás jelenti: a „*megfontolt beruházó*” elmélete szerint az államnak úgy kell viselkednie, mintha megfontolt magánberuházó lenne, s az eme viselkedésen túlmutató kockázatvállalás már állami szubvenciónak minősül.⁵⁴ A privatizáció „kikényszerítése” ott jelenik meg, hogy amennyiben Brüsszel mégis hozzájárul egyes fontos közösségi cégek megmentéséhez, úgy az engedélyt egyre inkább az adott cég későbbi (a rendezést követő) teljes vagy részleges magánkézbe adásához köti.⁵⁵

A neoliberális gazdaságpolitikai eszmék térnyerése Franciaországban elkerülhetetlen volt. Az 1980-as évek közepétől a 2008-as globális válság kitöréséig színre lépő kormányok – politikai színezetüktől függetlenül – az állami szektorhoz való viszonyukat kénytelenek voltak az új irányzat adta keretek között alakítani. Ennek megfelelően, 1986 után gyakorlatilag a teljes pénzügyi szektort és az iparvállalatok nagy részét reprivatizálták, míg több nagy állami céget – köztük pl. EDF-t (energiaellátás) és a postát (La Poste) – közintézményből kereskedelmi vállalkozássá alakítottak át. Státuszuk illetően megváltoztatása korántsem tekinthető pusztán formai kérdésnek, hiszen az egyértelműen következményekkel járt a társaságok mindennapi működésére nézve (különösen, ha a részvényeket a tőzsdére is bevezették), illetve utóbb jelentősen megkönnyítette a magánkézbe adásukat. A közszolgálati küldetés egyre inkább háttérbe szorult.⁵⁶

Vállalatmentés à la française

A reprivatizációs korszak részleteinek ismertetése előtt azonban érdemes egy kis kitérőt tenni a gazdasági életbe történő állami beavatkozás egy másik jellemző területére, a bajba került magánvállalkozásokkal kapcsolatos politikára. A második

⁵⁴ Megjegyzendő, hogy a magántókést semmi sem korlátozza abban, hogy a számára kedves vállalkozása érdekében (annak megmentéséért, vagy gyorsabb fejlődéséért) minden határon, illetve az ésszerűsége is túlmenően kockázatot vállaljon.

⁵⁵ A módszer eklatáns példáját láthattuk nemrégben Szlovéniában, ahol a Bizottság által kikényszerített bankmentések után a kormánynak azonnal menetrendet kellett kidolgoznia az állami bankrendszer közel teljes körű privatizációjára. (Somai 2015a, pp. 33-41)

⁵⁶ Fournier 2014

világháború után – az újjáépítés és a gazdasági expanzió évtizedeiben – a rendszeres és masszív kormányzati szerepvállalás jellemzően néhány nagy, ún. válságiparágra koncentrált. A hajógyártás 1951-től, a szénbányászat az 1960-as években végig, az acélipar 1966-tól kapott rendszeresen szubvenciót – bár ezek a támogatások akkoriban még többnyire iparpolitikai indíttatásból és területfejlesztési köntösben jelentek meg.^{57,58} Az 1974-1984 közötti, olaj- és pénzügyi válságokkal terhes időszak azonban minden korábbinál nagyobb mértékű megrázkódtatást, szerkezetváltási kényszert jelentett a francia ipar számára. A bajba jutott vállalkozások száma megsokszorozódott, az addig alkalmazott voluntarista ipar- és területfejlesztési politika folytatása már nem volt elegendő a problémák kezelésére.

Ilyen körülmények között állt fel 1974-ben a CIRI,⁵⁹ ez a tárcaközi egyeztető szervezet, mely eredeti küldetését tekintve az alapvetően jól gazdálkodó, egészséges vállalkozások likviditásproblémáit volt hivatva az egyéb szereplők (pl. részvényesek, hitelező bankok, potenciális befektetők, szakszervezetek) bevonásával és minimális – a projekt költségigényének maximum egyharmadára rúgó, területfejlesztés-jellegű és katalizátor szerepű – állami hozzájárulással kezelni. Bár az első néhány évben úgy tűnt, hogy ez a nehezen meghatározható státusú, kisszámú, de igen magas presztízsű, köztisztviselőkből és bankárokból álló testület hatékonyan próbálja megmenteni azt, ami a francia iparból megmentésre érdemes, valójában inkább arról volt szó, hogyan lehet a dezindustrializáció első nagy franciaországi hullámát a folyamat elhúzásával, a

⁵⁷ Emlékeztetőül: a gazdaságfejlesztési programok már a Római Szerződésben (42. Cikkely) is mentesültek az állami támogatásokat korlátozó versenyszabályozás alól. Az EU működéséről szóló szerződés 107. Cikkelye szerint a belső piaccal összeegyeztethető az „olyan térségek gazdasági fejlődésének előmozdítására nyújtott támogatás, ahol rendkívül alacsony az életszínvonal vagy jelentős az alulfoglalkoztatottság”. (Az Európai Unió Hivatalos lapja, 2008 p. 91)

⁵⁸ Megjegyzendő, hogy az állami területfejlesztési politika Franciaországban egészen az 1990-es évek közepéig a területi különbségek elleni harc hagyományos logikáját követte, s a válságban lévő régiókra illetve iparágakra koncentrált. Ennek során, a főváros hegemoniáját csökkentendő, Párizs 300-1000 kilométeres körzetében 6-8 ún. ellenpólus-nagyvárost (városcsoportot) jelöltek ki, ahová azután kormányzati döntéssel az ipar egy részét, valamint az ipari/innovációs tevékenységekhez kötődő, magas fokú szakképzettséget igénylő funkciókat telepítettek. Bár az ellenpólusvárosok komoly fejlődésen mentek keresztül („metropolizációs” tendenciákat mutattak), a területi különbségek nem csökkentek, csupán mennyiségiből minőségi jellegűvé váltak. A nagy növekedési potenciállal rendelkező, jelentős létszámigényű gépjárműgyártás stratégiai felfutását hozó decentralizáció egybeesett a vállalatok szerkezetváltási törekvéseivel, s Párizsból és környékéről elsősorban a viszonylag alacsony végzettséget igénylő termelési/végrehajtási funkciókat szervezték vidékre. Eközben tovább fokozódott a felsővezetői funkciók, szellemi tevékenységek fővárosi koncentrációja. (Egyed 2014, pp. 161-162)

⁵⁹ Illetve eredeti nevén CIASI (*Comité interministériel d'aménagement des structures industrielles*), amely 1982-től változott CIRI-re (*Comité interministériel de restructuration industrielle*). Mindkét elnevezés nagyjából egy, az ipari szerkezetváltás elősegítésére létrehozott tárcaközi bizottságra utal.

leépítések lépcsőzetes megvalósításával a lehető legkisebb szociális feszültség mellett levezényelni.⁶⁰ Ugyanakkor tény, hogy 1978 előtt a vállalatok még sok olyan aktívával (pl. üdülőkkel, vadászházakkal, szolgálati lakásokkal) rendelkeztek, melyeket a CIRI tanácsára eladva és friss pénzként visszaforgatva javítani lehetett a vállalati működés hatékonyságán. 1978-ra azonban, a válság előrehaladtával, az ilyen jellegű tartalékok elapadtak, és a bankok cégmentési hajlandósága is minimálisra csökkent. Előtérbe került a vállalatok belső átszervezéssel vagy eladással egybekötött racionalizálása, karcsúsítása, a dolgozói létszám radikális leépítése.⁶¹

A bajba jutott vállalkozásokkal kapcsolatos politikában azonban nem ment egyik napról a másikra a váltás. Miközben az ipar egyre újabb és újabb szegmenseit (textil-, nyomda-, bőr- és cipőipar, szerszámgépgyártás) érte el a válság, és a részvényesi kör pénzügyi nehézségei láttán a bankok inkább veszni hagyták hiteleiket (illetve azok egy részét), ahelyett hogy részt vállaltak volna a cégek talpra állításában, az 1981-től hatalomra jutó baloldali kormányzás, ha csak egy-két év erejéig is, de megpróbált visszatérni a korábbi voluntarista iparpolitikához. Ebben a helyzetben a CIRI a vállalatmentő eszköztár igen széles spektrumát igyekezett mozgósítani:

- ahol lehetett, megpróbálta leválasztani a cégek életképes részét és erőfeszítéseit arra koncentrálni;
- ha ez nem működött, a lassú eutanáziát választotta (az adott cég lehető legkisebb szociális feszültséget okozó fokozatos leépítését);
- amennyiben a bankok nem voltak eléggé együttműködők a cégmentésben, a CIRI a kényszerítő eszközöktől sem riadt vissza;
- ha senki nem látott fantáziát egy cég átvételében, a CIRI megtalálta a megfelelő vezetőket: céljait a menedzsment átszervezésével (értsd: azt a saját, megbízható – akár korábban máshol már megbukott – embereivel feltöltve) érte el;
- ahol már az előző módszerrel sem lehetett menedzsmentet újítani, ott munkavállalói szövetkezetet (SCOP⁶²) hoztak létre, ahol a dolgozók váltak

⁶⁰ A CIRI igyekezetét – miszerint időben minél jobban szét kell húzni az ipari válságnak az üzleti szférára gyakorolt káros hatását – vezetőinek ama meggyőződése motiválta, hogy Franciaországban az ipartalanításban nem lehet az angolszász mintát követni; nem lehet egész körzetek (pl. egy adott iparágra épülő középváros és környéke) teljes lakosságát munkanélkülivé tenni, – rosszabb esetben tömeges hajléktalanságnak kitenni. (Cohen 2007, p. 4)

⁶¹ Ibid. p. 9

⁶² Eredetileg „Société coopérative ouvrière de production” ~ Termelői munkásszövetkezeti társaság, mai nevén: „Société coopérative et participative” ~ Részvételi és szövetkezeti társaság, ahol a társult tag alkalmazottaké a tőke 51 és a szavazati jog 65%-a. A SCOP-ok száma és jelentősége 1978-1982 között ugrásszerűen megnőtt: 1983-ban már 1.300 SCOP volt 41.000 alkalmazottal. Ma is elterjedt vállalkozási forma: 2.680 cég, 51.000 alkalmazott, 4,4 milliárd euró forgalom jellemezte a 2014-es évet. (LesSCOP online)

tulajdonosokká, s mint ilyenek lényegében a saját kezükbe vették a vállalat irányítását;

- egyes csúcstechnológiát igénylő iparágakban, ahol a franciák behozhatatlan hátrányba kerültek (pl. szerszámgyártás) először burkoltan (fiktív belföldi részvényesi körön keresztül), majd egyre nyíltabban a külföldi tőkének való kiárusítás volt a megoldás;
- azoknál a cégeknél, melyek alapvetően közületi megrendelésekből éltek (pl. a vasútiszerelvény-gyártó Franco-Belge), a vevőkörét alkotó állami cégekre (SNCF, RATP) kivetett különadókból mentették meg;
- s végül, amikor a csődeljárás az állami alapok jelentős mozgósítása okán széles politikai nyilvánosság előtt zajlott – pl. a vadászfegyver- és horgászati felszerelés gyártásáról ismert, akkoriban Franciaország legnagyobb csomagküldő vállalkozásának számító Manufrance esetében – a CIRI-nek sikerült a helyi önkormányzatot is bevonni a mentési akcióba.⁶³

Mint látható, a kezdeti „katalizátor” típusú funkció helyébe a „védelmező állam” típusú funkció lépett; a CIRI által kezelt ügyek egyre jobban megterhelték a központi büdzsét.

A vállalatmentéseken túlmenően, a második (1970-es évek végi) olajválság hatásának ellensúlyozására a szocialisták által folytatott keynes-i típusú keresletteremtő politika egyébként is totálisan szembement Franciaország legfőbb partnereinek (piacainak és konkurenseinek) akkori megszorító gyakorlatával.⁶⁴ Az eredmény: a háztartások megnövekedett keresletének mintegy harmada a kereskedelmi (főként német és japán) partnerektől származó importból talált kielégítést. Ennek hatására a külkereskedelmi hiány egyetlen év alatt közel megduplázódott (55-ről 102 milliárd frankra nőtt), ami a folyó fizetési mérleget is megterhelte.⁶⁵ A legsúlyosabb egyensúlyromlás azonban az államháztartásban következett be: az 1950-es évek óta gyakorlatilag szufficites költségvetés –melyet az első olajválság taszított először (mai szemmel enyhén) negatív, a GDP 1-3 százalékanak megfelelő tartományba, és amely 1979/80-ra már újra egyensúlyközeli állapotba jutott – 1982-től egyértelműen (és máig tartóan) a hiány állapotába került.⁶⁶ A hiányt – a mesterséges keresletteremtésen kívül – a bajba jutott

⁶³ Cohen 2007, pp. 10-12

⁶⁴ A gazdaság fellendítésének a nevében – és a baloldali szavazóbázisnak tett ígéreteknek megfelelően – 55 ezer új munkahelyet létesítettek a közszférában, a minimálbért 10, az öregségi nyugdíjminimumot és egy sor szociális juttatást (rokkantellátást, családi és lakhatási pótlékot) pedig már 1981 júniusától 20-25 százalékkal megemelték. (Vaslin 2009) 1981 májusa és 1982 decembere között a minimálbér összesen 15, a lakhatási támogatások 25, a családi juttatások pedig 81 százalékkal emelkedtek. Emellett a heti munkaidő 40-ről 39 órára csökkent, a fizetett szabadság 4-ről 5 hétre nőtt – változatlanul hagyott bérek mellett. (Gordon-Meunier 2002, p. 42)

⁶⁵ Reihart 2009, pp. 1-2

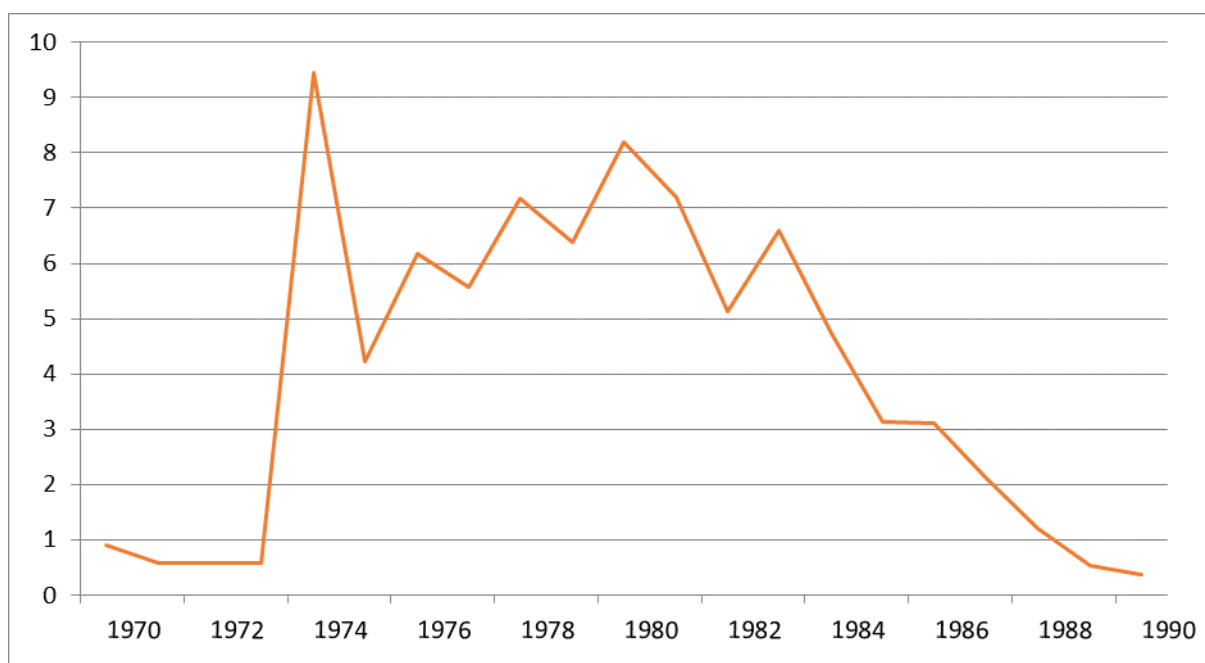
⁶⁶ INSEE 2014, p. 127

vállalkozások fokozódó állami kimentése, és az államosítási program terhei is növelték.⁶⁷ A frank nyomás alá került, a tőke elkezdett Svájcba szivárogni.

A helyzetet tovább rontotta, hogy a német és a francia infláció közötti különbség – mely az 1973-as első olajválság után nőtt meg jelentősen, és csak az 1980-as évtized végére tért vissza a korábbi (1% alatti) szintjére (2. ábra) – valamint a jegybankoknak az 1979 márciusa óta működő Európai Monetáris Rendszerből adódó, a pénzkínálat kordában tartására és az infláció elleni harcra vonatkozó szigorú kötelezettségei igen magas kamatszintet eredményezett.⁶⁸

2. ábra

A francia és a német infláció (fogyasztói árindex) közötti különbség alakulása (% pont)

Forrás: Saját számítás a global-rates.com (online) adatai alapján.

A makroegyensúlyok megbomlása válaszokat kívánt. Egy kisebb (3%-os) leértékelésre már 1981 októberében sor került, de az első igazi megszorítást az 1982 júniusi második (5,75%-os) leértékelés hozta el, ami a közszférában ár- és bérstoppal járt együtt.⁶⁹ Ám ekkor még a kormány nem tett le iparmentő terveiről: ágazati

⁶⁷ A 15 évre elnyújtott kárpótlás során a tulajdonosoknak fizetendő kompenzáció (39 milliárd franknyi tőke + kamatok) a magas (15%-os) kamatok miatt eleinte évi 8-9 milliárddal terhelte meg a költségvetést. (Vessilier 1983, p. 472)

⁶⁸ Reichart 2011, p. 3

⁶⁹ Később, 1983 márciusában egy harmadik (2,5%-os) leértékelésre is sor került. Hogy mi értelme volt ennek a három „mini-leértékelésnek”? Tény, hogy a baloldali hatalomátvétel – ahogyan 1936-ban, úgy 1981-ben is – a tőke gyors és masszív menekülését eredményezte, amelynek talán elébe lehetett volna menni egy azonnali, egyszeri és jelentős leértékeléssel. Kérdés: valós alternatíváról volt-e szó? Válasz:

programokat harangozott be (például az elektronikában⁷⁰) olyan jelszavakkal kísérve, mint: „gyengeségből kell erőt kovácsolni”; „vissza kell hódítani a belső piacot”; „meghatározó pozíciókat kell szerezni a feltörekvő piacokon” stb.⁷¹ Bár a kormány jelentős eszközöket mozgósított az iparvállalatok megmentésére, intézkedései csupán enyhíteni tudták a válság okozta bajokat. A franciák által folytatott voluntarista ipar- és általában gazdaságpolitika olyan mértékű fáziseltolódásban volt az OECD- illetve az európai integrációs partnereiétől, hogy 1983 tavaszára halaszthatatlanná vált a kiigazítás.⁷²

1983 márciusában sor került a frank harmadik leértékelésére (-2,5%), ami – tekintve, hogy ezzel egy időben az EMS erősebb valutáit meg különböző mértékben (a DEM-et pl. 5,5%-kal) felértékelték – a német márkával szemben 8 százalékos, a külföldi valutákhoz képest pedig átlagosan 4,8%-os értékvesztést jelentett. A leértékelés után pár nappal (Jacques Delors gazdasági és pénzügyminiszter által) bejelentett megszorító program a fogyasztás két év alatti 68 milliárd frankos⁷³ csökkenését irányozta elő.⁷⁴ A

1936-ban talán, 1981-ben semmiképpen. Az Európai Monetáris Rendszer (EMS = European Monetary System) keretei között ugyanis csak apróbb, a partnerekkel folytatott tárgyalások eredményeként foganatosított leértékelés (kiigazítás) jöhetett szóba. A tényleges választás így állt fenn: kilépni az EMS-ből és hagyni, hogy a lebegő frank magától nagyot gyengüljön, ami lefékezte volna az import beáramlását, megvédve ezáltal a francia ipart és a munkahelyeket; vagy bennmaradni a rendszerben, a megszorítások révén (a *mainstream* számára) hiteles politikát folytatva elkerülni a sorozatos leértékeléseket, esélyt adni a szerkezetváltásnak, az ipari modernizációnak. Az erős frank jegyében 1983-tól folytatott antiinflációs politika azután el is vezetett az alacsony kamatokhoz, a szerkezeti megerősödéshez és a tartós növekedéshez. A három „mini-leértékelés” végső soron az európai integráció melletti hitvallásként is értékelhető. (Asselain 2002)

⁷⁰ A nemzeti terv a szórakoztatóelektronika és az alkatrészek terén a hazai piac visszahódítását, a professzionális elektronikában és a telekommunikációban pedig a francia cégcsoportok világgpiaci pozícióinak megerősítését célozta. A 120 milliárd frankos elektronikai terv anélkül került nyilvánosságra, hogy tisztázva lett volna a finanszírozási háttere. (Cohen 1993, p. 796)

⁷¹ Cohen 2007, p. 1

⁷² Megjegyzendő, hogy a gazdaságpolitikai és -filozófiai eltérés nem egyszerűen önmagában, vagy a romló külgazdasági mérlegek révén vezetett el a kiigazításról (vagy inkább fordulatról) hozott döntésig. Abban a nemzetközi intézmények, illetve magának Németországnak ama nemzetközi intézményeken keresztül kifejtett nyomásgyakorlása is szerepet játszott. A szabad piacgazdaság mellett érvelő németek szemében a francia gazdaságpolitika divergenciát vitt az európai integrációba, ezért minden lehetséges fórumon igyekeztek a francia kormányt a megszorítások irányába terelni. (Galeazzi-Duchaussoy 2011, p. 7)

⁷³ INA (online).

⁷⁴ Részletek: az 1983 márciusi megszorító program a közkiadások 25 – benne az állami cégekre szánt összeg 7, az önkormányzati büdzsé 3 – milliárd frankos csökkentését tartalmazta. Ezenkívül, a jövedelmekre kivetett adókat 1 százalékkal megemelték, az évi 5000 franknál többet adózókat jövedelem- és vagyonadójuk 10 százaléka rá rugó államkölcsönjegyzésre kötelezték; a tágan értelmezett pénzmennyiség (M2) növekedését 1 százalékponttal visszafogták; lakás- és általános takarékoskodást elősegítő intézkedéseket hoztak; valamint a francia turistákra (felnőtt esetében évi 2000, gyermekeknél évi 1000 frankban megállapított) devizakiviteli korlátozást vezettek be. (Souriac 1996, pp. 141-142) Ezenkívül emelkedtek a közüzemi díjak, a jövedéki adók és a 24 órát meghaladó kórházi és klinikai ellátásért fizetendő – nem sokkal korábban bevezetett – napi átalány. (Overblog – online)

megszorítások a hitelkihelyezések visszaesésében is éreztették a hatásukat, ami jelentősen rontotta az ágazati programok hatékonyságát. A reálkamatok 5-7 százalékos közé emelkedtek, mely szinten az adósságfinanszírozás már felemészti a vállalkozások bruttó fedezetét, s így inkább megéri adósságot csökkenteni, semmint beruházni. A gazdaságban eluralkodó tőkehiány körülményei között egyre inkább megmutatkozott a francia ipari és pénzügyi szektor sérülékenysége.⁷⁵

Bár a politikai szóhasználat szintjén a baloldali vezetés igyekezett a kisebbíteni a fordulat jelentőségét – lásd Lionel Jospin, a szocialista párt főtitkára által kidolgozott „zárójel” elméletet, mely azt sugallta, hogy a megszorítás csupán átmeneti lesz, s csak helyre kell állítani a pénzügyi egyensúlyt, és máris folytatni lehet az expanziós gazdaságpolitikát⁷⁶ – a cégmentésekben bekövetkező változások nem hagytak kétséget a kormány szándéka felől. Attól a pillanattól fogva, hogy a bajba jutott vállalatokkal kapcsolatos eljárásrendet piaci alapokra helyezték, és a vállalkozásokat leválasztották a korábban alkalmazott pénzügyi „lélegeztetőgépekről”, tudni lehetett, hogy a fordulat végleges.⁷⁷ Ebből a szempontból a Creusot-Loire esete vízválasztónak számít.

A Creusot-Loire, a kohászat, a nehézgép-gyártás és a Framatome (mai nevén Areva) révén az atomipar egyik legnagyobb, közvetlenül 14 ezer, közvetve pedig több tízezer embernek munkát adó vállalkozása a második világháború óta az első olyan nagyipari csoport volt, amelyet a francia kormány – a Framatome államosítását és egyes acélipari kapacitásoknak az Usinorba történő beolvasztását nem számítva – hagyott csődbe menni, majd felszámolás révén megszűnni. Ekkor történt először, hogy a kormány hagyta feldarabolni és leépíteni a francia ipar egyik óriását, és - nem törődve sok ezer megszűnő munkahellyel - nem érezte kötelességének a nemzeti magántőke csődbe jutott nagyvállalatát mesterségesen életben tartani. A magasán kvalifikált munkások ezreit alkalmazó cég sorsára hagyása megrendítette a hitet az ipari válság szocialista típusú kezelésében, a baloldali szociálpolitikában, abban, hogy egyáltalán létezhet baloldali gazdaságpolitika.⁷⁸

Azzal, hogy a csődbe jutó vállalkozásokat elkezdték piaci alapon kezelni, és ügyüket a kereskedelmi bíróságokra bízták, a CIRI tevékenysége is alapvetően átalakult. A költségvetést terhelő beavatkozások megritkultak, s a konzultációs, szakmai tanácsadói, elemzői szerepkör került előtérbe. Ha mégis sor került intervencióra, egyre inkább a

⁷⁵ Cohen 1993, p. 797

⁷⁶ Galeazzi-Duchaussoy 2011, p. 9 és a megszorításokat bejelentő Delors-interjú (INA online).

⁷⁷ Jelen esetben a fordulat egyszerre jelentett gazdaságpolitikai fordulatot – s benne természetesen a csődben lévő cégekkel kapcsolatos politika megváltozását –, illetve politikai szakítást a korábbi politika mellett kiálló, a kormányba 4 minisztert delegáló francia kommunista párttal (PC), és az akkoriban hozzá még ezer szállal kötődő szakszervezettel, a CGT-vel. (Cohen 2007, p. 13)

⁷⁸ Cohen 1993, pp. 797-798; Cohen 2007, pp. 13-14

területi közigazgatási szinteknek kellett a zsebükbe nyúlniuk. És ha életet kellett lehelni egy bajba jutott cégbe, a CIRI egyre kevésbé tartózkodott attól, hogy külföldi befektetőt közvetítsen ki az akcióra.

A második világháború utáni Franciaországban az állam megkerülhetetlen közvetítő volt a leépítésekkel járó szociális feszültségek, egyúttal fontos szereplő a tőke elkerülhetetlen szerkezetváltásának kérdéseiben. Az egymást váltó kormányok gyakorlatilag államosították a veszteségeket, újabb és újabb nagy projektekbe ruháztak be, miközben finomra hangolták a piacnyitás és a magántőke megtérülésének a mértékét.⁷⁹ Mindez a „dicsőséges 30 évben” (*Trente Glorieuses*) működött is, amennyiben gyors gazdasági növekedéssel és teljes foglalkoztatottsággal párosult. Az olajárrobbanások és pénzügyi rendszer destabilizálódása azonban véget vetett ennek a korszaknak.

A válság méreteire jellemző, hogy 1978 és 1985 között a francia ipari munkahelyek közel egyharmada megszűnt.⁸⁰ A problémákra kezelésére adott baloldali voluntarista iparpolitikai válasz nagyon rövid idő alatt finanszírozhatatlanná vált. 1981 májusa és 1983 márciusa között a francia gazdaságpolitika 180 fokos fordulatot vett: az erőltetett, s a környező országokkal aszinkronban lévő expanziós politikát egy új prioritásokra (alacsony inflációra, alacsony költségvetési deficitre, valamint a külső mérlegek rendbehozatalára) épülő, megszorító jellegű gazdaságpolitika váltotta fel.⁸¹ Ha tisztán neoliberális fordulatról nem is beszélhetünk, az tény, hogy az ideológiai indíttatású gazdaságpolitika igen hamar beleütközött a gazdasági realitásokba. A nemzetközi környezetbe való beágyazottság fölülírta a nemzeti szuverenitást, s a globalizálódó világban Franciaország kénytelen volt a szűkebb-tágabb környezetével koordináltabb gazdaságpolitikát megvalósítani.⁸²

Reprivatizáció

A baloldal 1983-as irányváltása után három évvel, a francia jobboldal – mely az angolszász világ után a kontinentális Európában (Német- és Olaszországban) is egyre

⁷⁹ Cohen 1993, p. 795

⁸⁰ Cohen 2007, p. 20

⁸¹ Reichart 2011, p. 2

⁸² Galeazzi-Duchaussoy 2011, p. 10

inkább polgárjogot nyerő neoliberalizmus talaján állt – programja szerint ambiciózus privatizációs politika mellett tett hitet.⁸³ 1986-tól 1988-ig, az első ún. „társbérlet”⁸⁴ során a Chirac-kormány nem egyszerűen annulálni (reprivatizálni) akarta mindazt, amit a szocialisták 1981 és 1983 között államosítottak, hanem – a kisztrésvényesek tömegeinek bevonásával egy régi *gaulle*-ista álmod megvalósítva – teljesen új alapokon nyugvó gazdasági rendszert kívánt létrehozni.^{85,86}

Bár a privatizációs folyamatot a magát liberálisnak tartó kormány nagy politikai sikerként kommunikálta, a valóságban – mind a módszert, mind a következményeket tekintve – épp az ellenkezőjéről volt szó. A piaci erők sem a magánosítás során, sem az eladott cégekkel kapcsolatos szabályozás során nem játszottak érdemi szerepet, és a kisztrésvényesi kör sem bővült érzékelhetően.⁸⁷ A kormány (a pénzügyminiszter személyén keresztül) szabadon dönthetett a privatizálandó cégek részvényesi szerkezetéről. Általában a részvényekből 10 százalék jutott a dolgozóknak, 15 a külföldieknek, 50 a nagyközönségnek és 25 az ún. „kemény magot” adó, s a vállalatot ténylegesen kontrolláló intézményes befektetőknek.⁸⁸ A későbbi esetleges ellenséges felvásárlás elleni védelmet szolgáló kemény magot a pénzügyminiszter saját belátása szerint a folyamatba meghívott – jellemzően 10-12 nagyobb, egyenként a részvények

⁸³ Érdemes megjegyezni, hogy a privatizáció nem a kormányváltással kezdődött. 1983 után a baloldali kormány az állami vállalatok részére lehető tette, hogy leányvállalataikat eladják, esetleg részben tőzsdére vigyék. Az állami vállalatok közvetlenül is megjelenhettek a tőzsdén: kezdetben részvételi jegyek, később már a nem-szavazó részvényekkel jelentős hasonlóságot mutató beruházási jegyek formájában (1983-tól a kormányváltásig) kb. 50 milliárd franknyi friss tőkét sikerült ily módon felhajtaniuk. (Bauer 1988, pp. 50-51)

⁸⁴ Politikailag ellentétes oldalon álló államelnök és kormányzat kényszerű együttélése.

⁸⁵ A „*gaulle*-ista álom” kifejezés természetesen csak a kisztrésvényesi struktúra megerősítésére vonatkozik, nem pedig a privatizálandó vállalatok körére. Ez utóbbiba ugyanis most először bevontak több, még de Gaulle-ék által 1945-ben – az akkori bal- és a jobboldal teljes egyetértésével, a képviselők 4/5-ének támogatásával, nem egyszer a németekkel való kollaboráció miatt büntetésből – államosított céget is. (Bauer 1988, pp. 49-50)

⁸⁶ Az állami vállalatok szerepét általában véve és a versenyszférában is túlzottnak ítélték. A lakossághoz és a GDP-hez mérten, a közösségi tulajdonú cégek Franciaországban 4-szer, 5-ször nagyobb szerepet játszottak, mint Japánban vagy Kanadában, 3-szor akkorát, mint Svédországban, 2-szer akkorát, mint Németországban és másfélszer akkorát, mint Olaszországban vagy az Egyesült Királyságban. (Chabanas-Vergeau 1996, p. 3) Egyedül az osztrák közszektor mérete vetekedhetett a franciáéval. (Bizaguet 1983, p. 464)

⁸⁷ A népi kapitalizmus elterjesztésében a bankok ellenérdekeltek voltak, amennyiben a kisbefektetők ilyen irányú (vállalati értékpapírok iránti) igényeit inkább SICAV-ok (változó tőkéjű befektetési társaságok, lényegében nyíltvégű befektetési alapok) révén igyekeztek kielégíteni. Ez a forma a befektetők számára a közvetlen részvénytulajdonláshoz képest sokkal egyszerűbb és olcsóbb volt. A privatizációs folyamatot a kisbefektetők szemében legfeljebb a megszerezhető részvények alacsonyra beállított (a piacitól általában 5-30%-kal elmaradó) ára tehette vonzóvá, már amennyiben tényleg bíztak abban, hogy sikerül az árkülönbözetet realizálni. (Bauer 1988, pp. 56; 58)

⁸⁸ Nem csupán a francia nacionalizmus, hanem a francia tőkepiac (akkori) viszonylagos fejletlensége – a francia háztartások (angolszász társaikhoz képesti) tapasztalatlansága, s ebből fakadóan a részvényvásárlás iránti közömbössége – is okolható volt a kemény magos rendszer kialakulásáért. (Harbula 2007, p. 433)

0,5-5,0 százalékan osztozó, sokszor még szintén privatizálás előtt álló – cég alkotta.⁸⁹ Bár a korrupciós vádak megelőzésére való tekintettel, a pénzügyminiszter igyekezett más és más kombinációkban felállítani a kemény magot, a privatizált vállalatok élére csakúgy, mint a legfontosabb (igazgatósági/felügyelőbizottsági) posztokra, jellemzően a legfelsőbb jobboldali politikusok baráti/ismerősi köréhez, illetve a már kialakult francia gazdasági establishmenthez tartozó – az ún. elit iskolákban (ENA⁹⁰, Politechnique) végzett és nagy állami testületekben hosszú éveken át bizonyított – főtisztviselőket nevezték ki. Minthogy a francia cégek (még ha viszonylag tág körben is, de) egymás részvényeit vásárolták föl, a kereszttulajdonlás olyan kiterjedt hálózata jött létre, amely már önmagában – a tőke jelentős hányadának egy szűk kör általi ellenőrzése révén – is szinte kizárta az ellenséges felvásárlást.⁹¹ Végző soron új gazdasági rendszer helyett egy, az *establishment* egymás iránti szolidaritásán alapuló, tőkepiac (vagyis kellő mennyiségű tőke) nélkül is ellevő, illetve annak szankcióit kikapcsoló „kapitalizmus à la française” hagyomány ment tovább.⁹²

Az 1986 nyarán elfogadott törvények eredetileg 28 állami vállalatcsoport magánkézbe adását irányozták elő, de az 1988-as kormányváltásig végül csupán 15 csoporté valósult meg – ebből kettő nem is az említett törvény alapján.⁹³ A privatizáció révén így is mintegy 1200 cég és 350 ezer alkalmazott került ki az állam többségi ellenőrzése alól. Továbbá, a privatizációs törvényekben szereplő, de még teljes egészében nem privatizált vállalatcsoportok szintén hozzájárultak a közszektor hatóköre csökkenéséhez, amennyiben a privatizációra való felkészülés jegyében cégeladásra és csoporton belüli átszervezésekre került sor (-25 ezer fő). Végül a törvényben nem szereplő egyes (pl. acélipari vagy bányászati) vállalatoknál (Usinor-Sacilor, Charbonnages de France) a két év alatt végrehajtott szerkezetváltási programoknak köszönhetően szintén jelentősen csökkent a foglalkoztatotti létszám. Az említett három ok miatt 1986 és 1988 évvége között összességében 460 ezer fővel zuhant a közszektorban foglalkoztattak száma.⁹⁴

1988 nyaratól – amikor az első társbérlet végeztével az új kormányba a baloldal kénytelen beengedni egy jobbközép pártot is –, bár Mitterand elnök a retorikájában

⁸⁹ Az újonnan privatizált és tőzsdére vitt cégek ellenséges (külföldi) felvásárlása kivédéséhez egyébként a francia tőzsde rendkívül bonyolult és aprólékos – a részvényhányad növekedéséhez kapcsolódó, soklépcsős (5-10-20-33-50 %-os szintnél) bejelentési/engedélyezési kötelezettséggel operáló – szabályrendszere is hozzájárult. (Bauer 1988, pp. 56-57)

⁹⁰ École nationale d'administration ~ nemzeti közigazgatási egyetem.

⁹¹ A fent leírt hagyomány (közös képzési gyökerek + kereszttulajdonlás) lehetővé tette az üzleti és politikai érdekek magas szintű összehangolását és védelmét. (Harbula 2007, p. 5)

⁹² Bauer 1988, p. 60

⁹³ Az 1986-88-as privatizációs hullám döntően három szektort érintett: a bank és biztosítási szektort (pl. Société générale, Paribas, Suez, CCF [Crédit commercial de France]); az ipart (pl. Saint-Gobain, CGE [későbbi Alcatel], Matra); és a kommunikációt (pl. Havas reklámügynökség és TF1, vagyis az első számú tv-csatorna). (Vie Publique 2013)

⁹⁴ Loiseau 2002, p. 1

kiállt az ún. *ni-ni* (értsd: sem további államosítás, sem újabb privatizáció) elve mellett, azért a neoliberális eszméktől hajtott privatizációs kurzus, ha lassúbb ütemben is, de folytatódott. Itt elsősorban állami cégek részleges privatizációjáról volt szó, ami történhetett egyes részlegek eladásával (pl. az állami vegyipar egy, a végfelhasználókhöz közelebb eső termékeket előállító része a *Total*hoz került), vagy úgy, hogy az állam bizonyos cégekben (pl. Elf Aquitaine, Rhône-Poulenc, Crédit local de France) csökkentette a tőkerészesedését.⁹⁵ További módszernek tekinthető, amikor a közösségi tulajdonú vállalkozások státusát változtatták meg, későbbi privatizációjukat előkészítendő.⁹⁶

A privatizáció következő (második) nagyobb hulláma az 1993 tavaszi választások után visszatérő jobboldali kormányzás – s egyúttal a két vezető, Mitterand elnök és Balladur⁹⁷ kormányfő szívélyes viszonyáról „bársonyosnak” elkeresztelt második „társbérlet” – idején indult. Az 1993 júliusi törvény 21 vállalatcsoport magánosítását irányozta elő, mely az 1986-os törvény által már kijelölt, de még nem privatizált csoportokon felül olyan jelentős cégeket tartalmazott, mint például az Air France, a Renault vagy az Usinor-Sacilor. A banki és biztosítási terület is igen erősen érintett volt: ekkor sikerült vevőt találni a BNP⁹⁸ bankra, az UAP⁹⁹ és az AGF¹⁰⁰ biztosítótársaságokra.¹⁰¹ A program első három évében a következő nagyobb adagokban kerültek cégek és munkatársai államiból a magánszférába: 1993-ban a BNP és a Rhône-Poulenc eladása 180 vállalat 88 ezer, 1994-ben az Elf Aquitaine és az UAP kiárusítása 356 cég 72 ezer, 1995-ben pedig a Seita, az Usinor-Sacilor és a Péchiney privatizációja 180 vállalat több mint 77 ezer dolgozóját érintette.¹⁰²

⁹⁵ Vie Publique 2013

⁹⁶ Megemlítenéd például, hogy a Renault 1990-ben közüzemből részvénytársasággá alakult, és jogilag lehetővé vált, hogy a tőkéjét 25 százalék erejéig megnyissák a francia magánszektor illetve külföldi befektetők előtt. (Journal Officiel 1990, p. 7916) Szintén ide tartozik, hogy az 1990. július 2-i törvény alapján, az addig hatóságként működő kommunikációs vállalatot (PTT) kettévágták (La Poste, France Télécom) és (pénzügyileg) autonóm közintézményekké alakították. (Musso 2008, p. 49)

⁹⁷ Balladur volt az első társbérlet idején a privatizációt levezénylő gazdasági, pénzügy és privatizációs miniszter.

⁹⁸ Banque nationale de Paris

⁹⁹ Groupe Union des assurances de Paris

¹⁰⁰ Groupe des Assurances générales de France

¹⁰¹ Vie Publique 2013

¹⁰² Chabanas-Vergeau 1996, p. 3

Az 1997 és 2002 visszatérő baloldali kormányzat – az ún. harmadik társbérlet¹⁰³ keretében – folytatta az 1993-ban elindított privatizációs programot. Az állami vállalatok tőkéjének magánbefektetők előtti megnyitásának a gyakorlatát az autóipar (Renault, lásd 93. lábjegyzet) után kiterjesztették az ipar más területeire (pl. Thomson Multimedia), a pénzügyi és a biztosítási szektorra (CNP Assurances), a közlekedésre (Air France) és a telekommunikációra (France Télécom). A cégek tőkéjének megnyitása több esetben (CIC¹⁰⁴ és GAN,¹⁰⁵ Crédit Lyonnais, Banque Herve) a cégek privatizációjához is elvezett, mivel az állam lemondott az azokban meglévő többségi részesedéséről.¹⁰⁶

Minthogy az állam 2002 után sem változtatott a politikáján, a privatizációk gyakorlatilag a 2008-as globális pénzügyi válságig folytatódtak. A nagyobb ügyletek közül megemlíthető a France Télécom és az Air France 2004-es magánkézbe adása, mely utóbbinál a cél egyértelműen a KLM-mel való – s éves üzleti forgalma alapján a világ 5. legnagyobb légitársaságát¹⁰⁷ eredményező – fúzió megkönnyítése volt. Szintén a 2000-es évek eseménye, hogy az évtized közepétől, rendeleti úton, lehetővé vált a francia autópályákat üzemelő társaságok privatizálása. Végül a folyamat – az európai piaci liberalizációra való felkészülés jegyében – az energiaszektort is elérte. Az EDF-et (a világ legnagyobb elektromosenergia-termelő és -szolgáltató cégét¹⁰⁸) és a GDF-et (az ország vezető gázszolgáltatóját) 2004 nyarán részvénytársasággá alakították, majd egy évvel később a tőzsdére is bevezették. De míg az EDF-ben az állam mind a mai napig megőrizte többségi (85 százalékos) részesedését, addig a GDF-ben – annak a Suezrel (az energetika, a környezetgazdálkodás és a vízügy patinás francia-belga vállalatával) való 2008-as „viharos” fúziója után – csupán egyharmadnyi, a stratégiai kérdésekben blokkolást lehetővé tévő kisebbségi részesedést tartott meg.¹⁰⁹

¹⁰³ Chirac elnöksége mellett a szocialista Jospin volt a kormányfő.

¹⁰⁴ Crédit industriel et commercial

¹⁰⁵ Groupe des assurances nationales

¹⁰⁶ Vie Publique 2013

¹⁰⁷ 2014-es adat. Az első négy helyen három amerikai cég (American Airlines, Delta, United Continental) és a Lufthansa Group osztozott. (Tracy 2015)

¹⁰⁸ Power-technology.com (online)

¹⁰⁹ A fúziót az tette „viharossá”, hogy azt mindössze három nappal azután jelentették be – ráadásul maga a kormányfő –, hogy az olasz Enel nyilvános vételi ajánlatot tett a Suezre. Vagyis itt nyilvánvalóan arról volt szó, hogy a stratégiainak ítélt gázszektor védelmében sebtében létre kellett hozni egy óriási nemzeti vállalatot (szakmai szóhasználatlaltal „nemzeti bajnokot”), amely már csupán a mérete (pénzügyi dimenziói) folytán is esélytelenné tette az Enel által indított ellenséges felvásárlást. (Verde 2008, pp. 1128-1129) A fúzió terve a Bizottság vizsgálódását is kiváltotta, és arra hivatkozván, miszerint az így létrejövő cég mind Belgiumban, mind pedig Franciaországban versenyt korlátozó piacrészesedéshez jutna – a fúziót csak

Dereguláció és privatizáció versus közszolgáltatás a telekommunikáció példáján. Az európai országok többségében a telekommunikációs hálózatok működtetése illetve az ilyen jellegű szolgáltatások nyújtása az 1980-as évek végéig egy állami monopóliummal rendelkező hatóságra volt bízva, mely a tevékenységét közszolgáltatásként végezte. Franciaországban ez a hatóság (PTT¹¹⁰) költségvetési autonómiával bírt, dolgozói pedig a közalkalmazotti jogviszony előnyeit élvezhették. A francia rendszer sajátosságát az adta, hogy megfelelő érdekeltség és források hiányában viszonylag későn, csak az 1975-1985 közötti évtizedben valósult meg az országos lefedettség, épült ki a numerikus hálózat – körülbelül akkor, amikor, brit közvetítéssel, kezdett Európában is teret hódítani az USA-ból induló dereguláció. Franciaországban – az európai menetrendhez igazodva – két szakaszban valósult meg a telekommunikációs dereguláció: az 1984 és 2002 között megsokasodó rendeletek és törvények időszakában az állami szolgáltató csőd közeli állapotba jutott, majd 2002 után a pénzügyi talpra állás már a privatizáció jegyében zajlott.¹¹¹ Bár már a francia társadalom informatikai modernizációjáról szóló 1978-as Nora-Minc jelentésben – melynek közzétételét nem siették el, tekintve hogy igen gyászos jövőt vázolt föl a szakszervezeti mozgalom erősségeinek számító, nagy létszámmal működő állami közszolgáltatások munkahelymegtartó képessége tekintetében – megjelent a PTT kettébontására (posta + telefónia) irányuló javaslat,¹¹² ennek a gyakorlatba történő átültetéséhez csupán 1990-ben láttak hozzá. Abban az évben törvény született két új közintézmény (La Poste és France Télécom) létrehozásáról, valamint arról, hogy az utóbbi monopóliumát a vezetékes szolgáltatásra és a telefonkabinokra korlátozzák, a többi szolgáltatást illetve hálózatot pedig megnyitják a verseny előtt. A France Télécomra való állami ráhatás ebben a felállásban ugyan csökkent – pl. a politikai kinevezettek köre az árszabás és a nemzetközi terjeszkedés témakörére szűkült –, de nem szűnt meg teljesen. A céget a mindenkori kormány továbbra is felhasználta gazdaságpolitikai céljai elérésére – pl. amikor alaposan túlárázva 1 milliárd frank értékben vetettek vele részvényeket két, a tevékenységi körétől távol eső cégben (két biztosítótársaságban).¹¹³ Az EU-szinten előrehaladó liberalizációs folyamat hatására 1996-ban – óvatosságból az 1995-ös elnökválasztás utánra időzítve – két újabb törvény született: az első 1998. január 1-i hatállyal eltörölte az összes, a telekommunikáció terén még meglévő monopóliumot, a második úgy alakította magánjogi részvénytársasággá a France Télécomot, hogy eközben a dolgozók 95%-át – egy, a szakszervezetek nyomására még 1993 novemberében az Államtanácsban született döntésnek megfelelően – közalkalmazotti státusban hagyta. 1997/98-ban a céget két részletben tőzsdére vitték, s az állami rész 55%-osra csökkent. A nemzetközi versenybe későn érkező France Télécom ezután szerteágazó átszervezési, szerkezetváltási és (fúziók és felvásárlások révén megvalósított) terjeszkedési politikába fogott, amelynek eredményeként – a technológiai buborék kidurranása után – 2002 tavaszára (70 milliárd eurónyi tartozással) a világ egyik legeladósodottabb vállalkozásává vált. A céget végül 2002-2005 között Thierry Breton (a Thomsonnál már korábban bizonyított válságmenedzser, későbbi pénzügyminiszter és Harvard-

annak fejében engedélyezte, hogy az abban résztvevő cégek több jelentős befektetésükből is kihátráltak. (Európai Bizottság 2006)

¹¹⁰ Postes, télégraphes et téléphones

¹¹¹ Musso 2008, p. 48

¹¹² Walliser 1989, p. 42

¹¹³ Sjøvaag 2007, p. 100

professzor) 3-éves programjával sikerült megmenteni, amelyben 3, egyenként 15 milliárd eurós tétel szerepelt: belső reformmal elérendő megtakarítás, tőkeemelés és adósságátstrukturálás.¹¹⁴ Bár a vállalatmentés egyes részleteit a Bizottság versenypolitikai szempontból aggályosnak tartotta – azokat kivizsgálta, és háromból két esetben állami támogatásnak minősítette¹¹⁵ – a cég végül talpon maradt. Egy 2003 végén megszavazott törvény pedig a további privatizációnak (az állami részesedés 50% alá vitelének) is utat nyitott.¹¹⁶ A telekommunikáció mindig is nagy beruházás igényű ágazat volt, s eme jellege az internet és a mobiltelefon megjelenésével csak még erőteljesebbé vált. A fejlesztéshez szükséges pénz előteremtése indokolta a hatósági létből a vállalati lét felé való elmozdulást. A cég vezetői és mérnökei a kezdetektől pártolták a változtatást, két szereplőnek ellenben aggályai voltak: a dolgozók féltették a közalkalmazotti mivoltukból eredő kiváltságaikat, az állam pedig attól tartott, hogy megszűnik az egyik legjelentősebb cége fölötti ellenőrzése, és ezzel párhuzamosan elvész valami, ami a franciák szemében hagyományosan fontos érték volt: a közszolgáltatás.¹¹⁷ Tény, hogy a telekommunikációs ágazat franciaországi deregulációja azért ment olyan nehezen, mert a folyamatban végig ütközött a közszolgáltatással kapcsolatos kétféle felfogás/kultúra: a termékközpontú amerikai és a római jogra épülő latin-európai. Ezen túlmenően a franciák számára a közszolgáltatás a történelmük, a kultúrájuk és a jogállamiságuk része, valamiképpen összefügg a feudalizmus végső felszámolásával és köztársasági értékeket képvisel. A közszolgáltatás vonatkozásában (az Államtanács joggyakorlatának hála) olyan alkotmányos elvek jelennek meg, mint a folytonosság, az egyenlőség és a változásra/adaptációra való képesség. A folytonosság elve alapján a társadalmi/stratégiai szükséglet fennállása miatt a szolgáltatás is folyamatos kell hogy legyen; az egyenlőség elve a fogyasztók („szolgáltató előtti”) egyenlőségét jelenti, ami (a differenciált tarifák révén) helyt ad a különböző helyzetű társadalmi rétegek és földrajzi területek közötti átcsoportosításnak; s végül a változás/adaptáció elve a folyamatosan változó fogyasztói igények mennyiségi és minőségi lekövetésére utal.¹¹⁸ A francia felfogásban a „közszolgáltatás” végső célja a társadalmi-gazdasági, szociális és területi kohéziót is magában foglaló nemzeti érdek szolgálata, melyben az összes szereplőnek (államnak, vállalatnak és az ott dolgozóknak) különleges kötelességei vannak, de egyúttal különleges jogok is illetik meg őket. A deregulációval a közszolgáltatás eme gazdag értelmezése szűkül le egy angolszász típusú „univerzális szolgáltatássá”, amely végső soron (széles rétegek által megfizethető és elérhető) szolgáltatási minimumot, illetve erre vonatkozó szolgáltatási

¹¹⁴ Marino 2007, p. 108

¹¹⁵ A Bizottság a cég által a társasági adózás terén élvezett kedvezményekről és egy, az állam által a France Télécomnak még 2002 júliusában nyújtott 9 milliárd eurós hitelkeretről mondta ki, hogy azok sértik az EU állami támogatásra vonatkozó versenyszabályait. (European Commission Competition State aid Cases C13b/2003 és SA. 12594)

¹¹⁶ 2004-ben újabb kb. 12 százalékos részvénypakett eladásával az állami tulajdon 42 százalékosra csökkent, a 2015-ös év végén pedig már csupán 23,04%-on állt. (Orange online, p. 82)

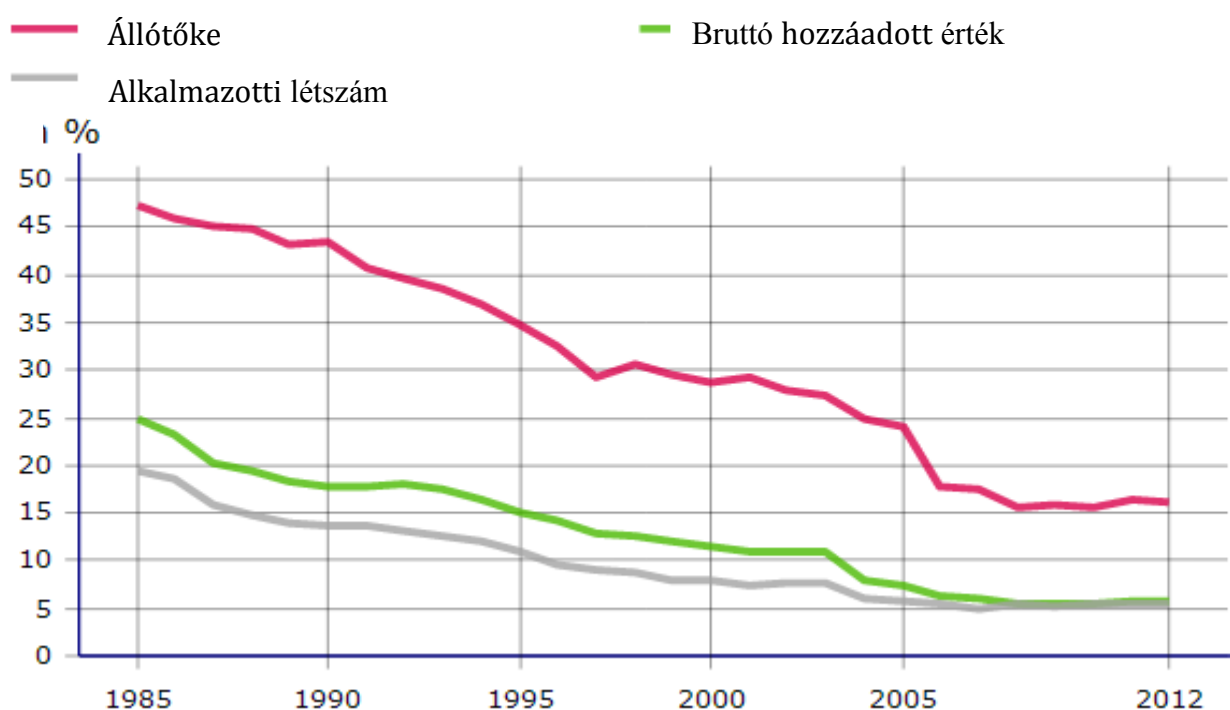
¹¹⁷ Az egymást váltó kormányok mindazonáltal azzal is tisztában voltak – és ennek megfelelően is tevékenykedtek –, hogy a közvetlen állami ellenőrzés fenntartása rontaná a cég vonzerejét a befektetők szemében, és hátrálna a cég nemzetközi terjeszkedését. (Marino 2007, pp. 109-110)

¹¹⁸ Brillet 2004, pp. 20-24. Megjegyzés: A francia jogrendben a közszolgáltatás különleges, kiemelt szerepét mi sem mutatja jobban, mint hogy az alaptörvény jelenleg is érvényes részét képező 1946-os Alkotmány Preambulumának 9. szakaszában a következő olvasható: „Minden jószágnak és vállalkozásnak, amely jellege szerint közszolgáltatás vagy tényleges monopólium, közösségi tulajdonba kell kerülnie.” (Francia Alkotmánybíróság 2015)

kötelezettséget jelent. Az új koncepció nem ismeri a közszolgáltatásból eredő kollektív hasznosságot, az azzal kapcsolatos pozitív externáliákat; az állam szerepének visszaszorításával lehetetlenné teszi a korábban az árrendszerbe beépített kereszt támogatások alkalmazását, ami a francia területi kohézió hagyományosan fontos eleme volt. A monopólium felszabdalása, a piaci szegmensek szétszedése, a hálózat és a szolgáltatás kettéválasztása mind-mind a történelmi szolgáltatót és az államot gyengíti, miközben a versenyre hivatkozva sokszor globális méretű szereplőknek biztosít hozzáférést az adófizetők pénzén kiépített és üzemeltetett infrastruktúrához. S az eredmény: a monopólium helyén oligopol piac jön létre.¹¹⁹

3. ábra

A közszektor súlyának változása Franciaországban 1985-2012 között

Forrás: INSEE – http://www.insee.fr/fr/themes/document.asp?reg_id=0&ref_id=T15F154

Megjegyzés: Az állami résznek az állótőkében mutatkozó 2005 utáni jelentős visszaesése az autópályatársaságok 2006-os privatizációjához köthető.

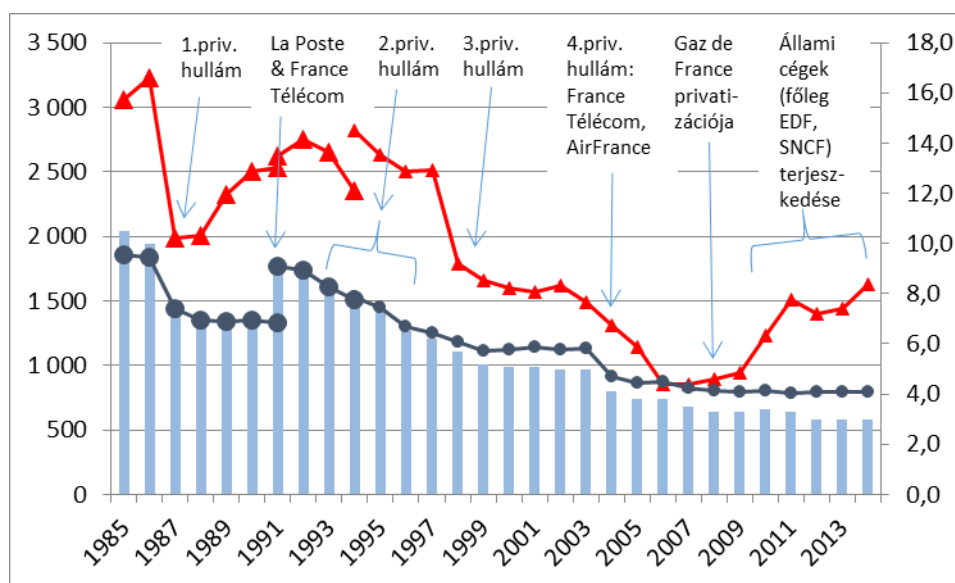
A 2008-as válságig több hullámban megvalósított (re)privatizációs kurzus eredményeképpen, a közösségi tulajdonú cégek súlya az 1985-ös állapotokhoz képest nagyságrendekkel – az állótőke tekintetében harmadára, az alkalmazotti létszámot illetően negyedére, a hozzáadott-értékre nézvést ötödére – csökkent. (3. ábra) A közszektor térvesztése a vállalatok és a foglalkoztatotti létszám abszolút mennyiségében

¹¹⁹ Musso 2008, pp. 15-18 Megjegyzés: a szolgáltatások esetében kicsit hasonló a helyzet, mint az árucikkekénél: a fogyasztó érdekében – hogy tudniillik minél olcsóbban jusson minél jobb termékhez – olyan helyzetet teremtenek, amelyben a hazai szolgáltatók a hazai piac egy jelentős részéről kiszorulnak, s végső soron az emberek azt, amit az alacsonyabb árral nyernek, mint munkavállalók (adott esetben „kamatostul”) elvesztik.

is nyomon követhető (4. ábra). A privatizációs kurzust megelőző utolsó „békeévtől”, azaz 1986-tól a világválság előtti utolsó „békeévig”, azaz 2007-ig, az állami ellenőrzésű cégek száma közel a negyedére, az ott dolgozók száma pedig több mint a felével csökkent. Az ezekben a vállalkozásokban munkát találók aránya az összes foglalkoztatottakon belül 10-ről 3,5 százalékosra csökkent.

4. ábra

A többségi közösségi tulajdonú vállalkozások száma (piros háromszög, db, bal skála), az ott dolgozó alkalmazottak száma (sötétkék kör, x1000, bal skála) és az összes foglalkoztatottakon belüli aránya (világoskék oszlop, %, jobb skála)

Forrás: saját szerkesztés INSEE (2016c) alapján

Megjegyzés: a szériák szakadási pontjainak háttere a következő: A postai és a telekommunikációs szolgáltatásokra az addig hatóságként működő PTT felbontásával létrehozott cégek (*La Poste, France Télécom*) 1991-től jelentek meg a közösségi vállalkozások statisztikai összeírásában (RECME¹²⁰), ami több mint 400 ezer fővel, illetve 2 százalékponttal emelte meg a létszámra vonatkozó adatokat; 1994-től a közösségi vállalkozások számbavételével kapcsolatos módszertani változás áll a szétcsúszó görbék hátterében.

Bár a privatizációs program – különösen a hálózatos infrastruktúrák esetében – nem igazán volt összhangban a francia hagyományokkal, azért előnyökkel is járt. Egyrészt a vállalateladásokból 1986 és 2005 között – egy kisebb európai ország (pl. hazánk) 2000-es évek eleji GDP-jéhez mérhető pénz – 82 milliárd eurónyi összeg folyt be az államkasszába.¹²¹ Másrészt akkor, amikor a közösségi tulajdonú vállalatok – a dereguláció és a globalizáció folytán – egyre erősödő nemzetközi versenykörnyezetbe

¹²⁰ Répertoire des entreprises contrôlées majoritairement par l'État ~ többségi állami ellenőrzés alatt álló cégek jegyzéke.

¹²¹ Érdekesség: 2015 nyarán a *Banque de France* széfjeiben őrzött 2,5 ezer tonnányi aranytartalék szintén 82 milliárd eurót ért. (Le Figaro 2015a) Az aranytartalék terén egyébként a franciák – az amerikaiak (8,1 ezer) és a németek (3,4 ezer) után és az olaszokkal holtversenyben – a 3-4. helyen állnak a világon. (2016 februári adat – Statista.com, online)

kerültek, a privatizáció lehetővé tette, hogy a szükségessé váló beruházásokat magántőke bevonásával finanszírozzák. Ezeket a tőkeemeléseket az állam – a közszféra növekvő mértékű eladósodottsága miatt – egymaga már aligha lett volna képes biztosítani.¹²² Végül, a privatizációs módszernek köszönhetően a cégekben meghonosodó ún. „kemény magos” irányítási rendszer – amellet, hogy védelmet nyújtott az ellenséges felvásárlások ellenében – elősegítette az érintett cégek megerősödését, nemzetközi versenyképességük növekedését.¹²³

A bő két évtizednyi privatizációs időszak végére – a globális pénzügyi válság előestéjén – az állam gazdaságban betöltött szerepe Franciaországban ugyan jócskán az 1986-os szint alá mérséklődött, de még így is jelentősebb volt, mint sok más uniós tagországban. Míg a központilag felügyelt pénzügyi szektor már csupán a CDC¹²⁴-t, a BPI¹²⁵-t és a Postabankot (a *Banque postale*-t) foglalta magában, egyes ágazatokban továbbra is jelentős maradt az állami ellenőrzés. A természetes monopóliumot megtestesítő hálózatok kezelőinél (RFF,¹²⁶ GRDF¹²⁷), egyes jelentős közszolgáltatóknál (posta, államvasutak) – a szociális konfliktusok kockázata és/vagy a szektor alacsony profitabilitása miatt –, valamint bizonyos stratégiai jelentőségű vállalkozások (pl. Areva – atomipar) esetében a franciák egyelőre lemondtak a privatizáció folytatásáról.¹²⁸

Válság = fordulópont?

A tudományos gondolkozás és a rendszerszemlélet alapján nagy a kísértés, hogy a világgazdaság jelentős részére nézve nagy hatású változásokat hozó eseményeket

¹²² Vie Publique 2013

¹²³ Harbula 2007, p. 449

¹²⁴ Caisse des dépôts et consignations ~ Takarékos és letéti pénztár, kvázi a régi OTP-re emlékeztető (adómentes lakossági betétek [ún. Livret A] gyűjtése, szociális lakások és önkormányzati beruházások finanszírozása), különleges jogállású, a parlament ellenőrzése alatt álló francia állami pénzügyi intézet, mely elvileg főként a magántőke számára kevésbé érdekes gazdasági fejlesztés (infrastruktúra, urbanizáció, környezetvédelem) finanszírozását biztosítja. Szerepét mostanában vitatják, mert archaikus monopóliummal rendelkezik a szabályozott foglalkozások képviselői (közjegyzők, vagyongazdálkodók, felszámolóok, végrehajtók) által kötelezően nála elhelyezendő letétekre (pl. ingatlanügyletek foglaltára, kiskorú manökenek és színészek fizetésére stb.), melyek a gazdaság működési tehetetlensége miatt folyamatosan stabil forrásokat jelentenek, illetve lehetővé teszik a számára, hogy közép- és hosszú távú befektetések mellett kockázatos pénzügyi ügyletekbe is bonyolódjon.(Generationlibre, online)

¹²⁵ Banque publique d'investissement ~ állami befektetési bank (állami és regionális fejlesztési politikák támogatása, KKV-k ilyen projekteiben való részvételének finanszírozása)

¹²⁶ Réseau Ferré de France, 2015. januárjától SNCF Réseau, a francia államvasutak hálózatokért felelős részlege.

¹²⁷ Gaz Réseau Distribution France, az Engie (korábbi GDF Suez) földgázhálózatért felelős részlege.

¹²⁸ Fournier 2014

egyúttal olyan, abszolút érvényű szakaszhatárnak is tekintsük, amely előtti és utáni időszak szinte semmi közöset nem hordoz magában. Merev szakaszhatárok állítása még a termelés technológiai alapjait érintő változások (lásd pl. elektromosság, olaj, számítógép megjelenése) esetében sem indokolt, még kevésbé a gazdasági válságok tekintetében. Ennek legfőbb oka, hogy az események térben és időben általában nem egyszerre, hanem kissé elcsúszva jelentkeznek, a változást hozó folyamatok elhúzódhatnak, illetve a változások sokszor már a szakaszhatárnak számító főesemény előtt megkezdődnek. Mindezeket figyelembe véve, a 2008-as globális pénzügyi válság sem tekinthető abszolút érvényű szakaszhatárnak a francia állam gazdasági szerepvállalásának alakulásában. Ez utóbbiban 2008 nem hozott semmiféle törést, avagy újabb paradigmaváltást; pro és kontra – az állami ráhatás növelése és csökkentése mellett – persze keletkeztek érvek, de a fő trendben nem látni különösebb változást. A privatizáció már jóval a válság kirobbanása előtt lelassult, a legnagyobb állami vállalatok gazdálkodásában pedig 2004 (az APE¹²⁹ felállításának éve) fontosabb dátumnak számít, mint 2008.

Ugyanakkor, a válság és az állam gazdasági szerepéről való közgondolkodás, illetve ez utóbbi változása bizonyos tekintetben mégis összefügg: a krízis ugyanis – melynek nyomán milliók kerültek a korábbinál sokkal szűkösebb körülmények közé – további lökést adott annak a folyamatnak, illetve irányzatnak, amely egyre szigorúbb (értsd: a magánszférára jellemző) gazdálkodást követel meg a közösségi pénz és vagyon felett diszponálótól.

Néhány szót a francia bankokról és a válságról

A 2008-as válság már csak azért sem tekinthető fordulópontnak, mert annak hatása Franciaországban eleinte jóval kevésbé volt érezhető, mint a hasonló gazdasági méretű európai versenytársaknál. A GDP 2009-es visszaesése csupán 2,9 százalékos volt, szemben az Egyesült Királyság 4,2, Olaszország 5,5 és Németország 5,6 százalékos adatával.¹³⁰ A magánfogyasztás nem csökkent, sőt, az olcsóbbá váló nyersanyagoknak hála, még nőtt is. Igaz, az államháztartási deficit „elszállt”, de ez tökéletesen beleillett a hosszú távú trendbe (5. ábra). Az más kérdés, hogy a világgazdaság lelassulása (az

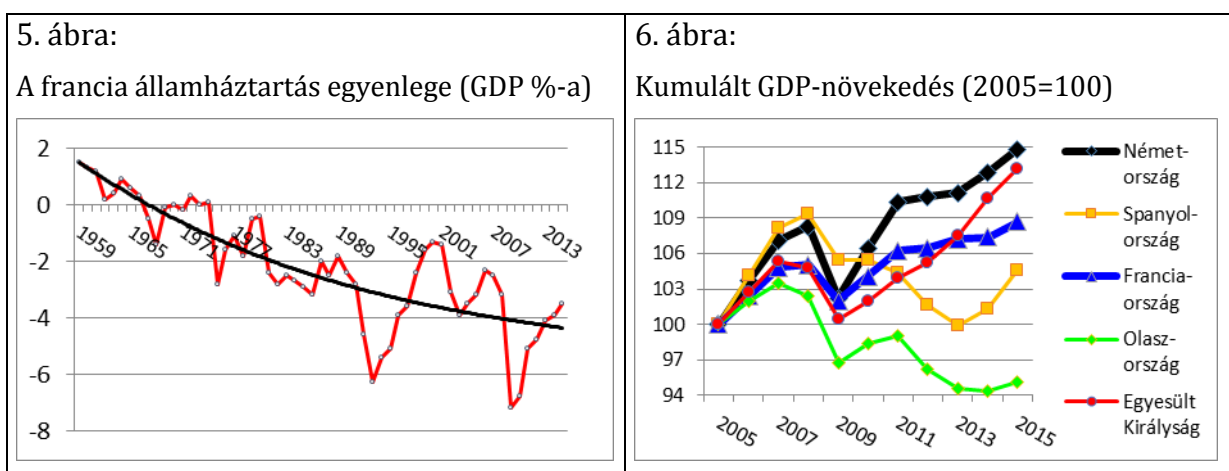
¹²⁹ Agence des participations de l'Etat ~ Állami Részesedések Ügynöksége

¹³⁰ Eurostat (online/b)

exportlehetőségek beszűkülése révén), valamint a versenytársaknál részben már a válság előtt (pl. Németországban), de a főként a válság hatására (pl. az Egyesült Királyságban, Olasz- és Spanyolországban) elindított strukturális reformok (illetve azok elmaradása a franciáknál) Franciaországban is megnehezítették és időben elnyújtották a válságból való kilábalást. Ezáltal növekedési *gap* alakult ki Németországgal, sőt a legutóbbi időben már az Egyesült Királysággal szemben is (6. ábra).

5-6. ábra

Az államháztartás egyenlegének romló trendje és a növekedési *gap* kialakulása

Forrás: saját szerkesztés Eurostat (online/b, online/c) alapján.

Megjegyzés: a bal oldali ábrán 3-ad fokú polinomiális trendvonal látszik.

Mindesetre, a válság első időszakában a francia gazdaság viszonylag jó ellenálló képességét – a kedvező fogyasztási adatokon túlmenően – hivatalosan további két fő okkal magyarázták:

- egyrészt ingatlanpiaci buborék csak Párizsban és környékén alakult ki (értsd: az ország többi részén az árak szinten maradtak), s ezért az ingatlanpiacon jóval kisebb volt a visszaesés, mint például az Egyesült Államokban vagy Spanyolországban;
- másrészt a francia bankrendszer, különböző okok (pl. szabályozási és szerkezeti sajátosságok) miatt kevésbé volt kitéve a külföldről érkező sokkhatásoknak.¹³¹ Ez utóbbi állítás azonban bővebb magyarázatot kíván.

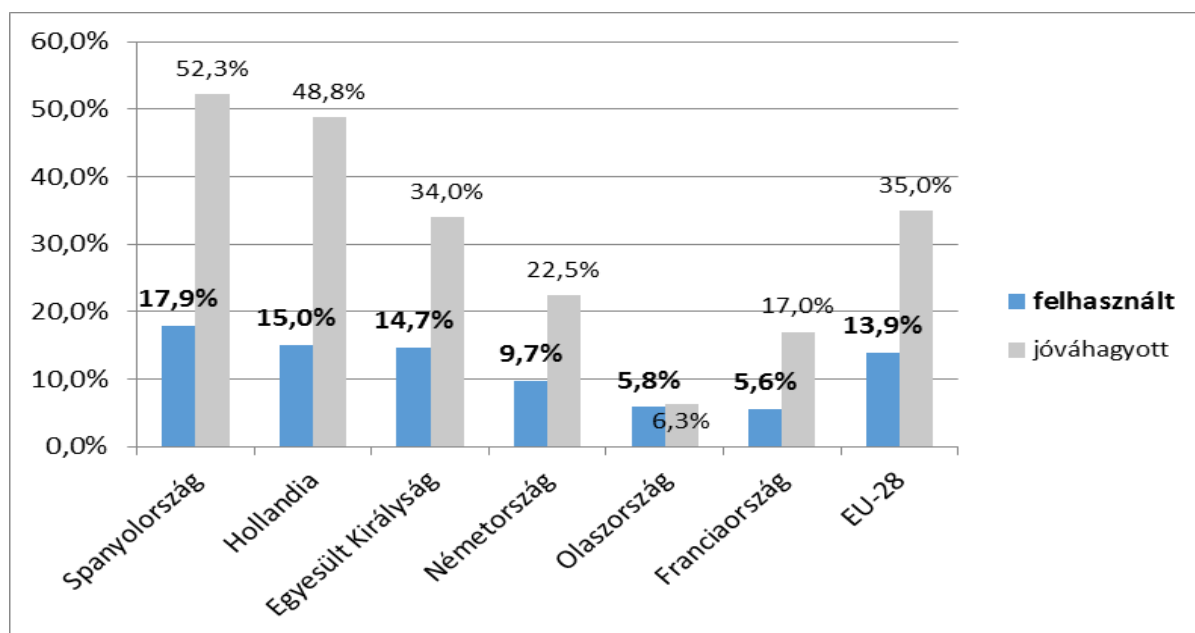
Tény, hogy a franciák viszonylag keveset költöttek bankjaik megmentésére, és azt a keveset is zömmel a válság elején. A 2008 vége és 2009 eleje közötti időszakban a kormány 5 évre szóló, 7,5%-os kamatozású (amikor ő maga 4,7%-on jutott hozzá),

¹³¹ Somai 2009a (eredeti forrás: konzultáció az akkori budapesti francia nagykövettel és kereskedelmi tanácsossal)

összesen 20,75 milliárd euró kölcsönben részesítette az öt legnagyobb bankot, azzal a feltétellel, hogy a megelőző időszakhoz hasonlóan továbbra is évi 4%-kal növelik a magánszektor hitelezését. A bankok egy kivétellel (BPCE¹³²) – a magas kamat, a kölcsönhöz kapcsolt feltételek, valamint az államtól való függés iránti idegenkedésük miatt – végül már 2009 őszen visszafizették ezt az áthidaló kölcsönt.¹³³

7. ábra

A 2008-2014 között az EU 6 legnagyobb gazdaságában a pénzügyi szektornak nyújtott állami segítség relatív nagysága (adatok a GDP %-ában)

Forrás: saját szerkesztés az EB, DG Competition (online) adatai alapján.

Megjegyzés: a legtöbb országban a jóváhagyott állami támogatások (elsősorban a garanciák terén) többszörösen a meghaladták a végső soron felhasznált szinteket.

A 2008-tól 2014-ig terjedő időszakban Franciaország 119 milliárd eurót, azaz GDP-je 5,6 százalékának megfelelő értékben költött bankjai megsegítésére, ami európai összehasonlításban – főként a régi tagországok között – rendkívül alacsony szintnek számít.¹³⁴ Mindesetre az EU hat legnagyobb gazdasággal rendelkező tagországa közül Franciaország ezzel az aránnyal az utolsó helyen áll (7. ábra). Az említett összeg 21,1 százaléka a bankok feltőkésítésére, 1,0 százaléka pedig az értékevesztett eszközökkel

¹³² A két szövetkezeti bank, a kis- és közepes vállalkozásokra épülő *Banque Populaire* és a lakossági pénzeket kezelő *Caisse d'Épargne* 2009-es egyesüléséből keletkező bankcsoport – amely 2016 tavaszán mérlegfőösszege alapján Franciaországban a negyedik, Európában pedig a nyolcadik legnagyobb bank volt – 2011 tavaszán fizette vissza az áthidaló hitelt. (Les Échos 2016 és BPCE 2014)

¹³³ Creel et al, 2015

¹³⁴ GDP-arányosan ennél kevesebbet a régi tagországok közül csak Svéd- (4,8%) és Finnország (0,1%), az újak közül pedig ennél többet csak Lettország (10,5%), Szlovénia (16,1%) és Ciprus (35,2%) költött. (EB, DG Competition, online)

kapcsolatos intézkedésekre ment el. A maradék 77,9 százalékot a hitelek egy részére nyújtott *de facto* állami garanciavállalás tette ki; az eredetileg 319,8 milliárd euróra (a GDP 15 százalékára) rúgó – a kormány által meg-, a Bizottság által pedig az állami támogatásra vonatkozó uniós joggal összeegyeztethetőnek ítélt – garanciából végül „csupán” 92,7 milliárd eurónyt használtak fel.¹³⁵

A francia adófizetők tehát – a legfőbb versenytársakhoz képest – viszonylag olcsón megúszták a globális pénzügyi válság bankrendszerüket érintő következményeit, és az állami támogatásokat, melyek zöme a krízis első éveire koncentráldott, nem kellett a későbbiekben számottevően kibővíteni.¹³⁶ A jelenség hátterét vizsgálva abból kell kiindulni, hogy az 1980-as évek elejének már említett, neoliberális vonásokat mutató gazdaságpolitikai fordulata, valamint az azt követő privatizációs időszak igen jelentős változásokat indított el a francia pénzügyi rendszerben. A korábbi állami (közösségi) tulajdonosi dominancia hirtelen véget ért, a legnagyobb kereskedelmi bankok megjelentek a tőzsdén. A jogi szabályozás egységesítése 1984-től a hitelezéssel foglalkozó intézmények számára lehetővé tette, hogy univerzális bankokká alakuljanak át, azaz korábbi főtevékenységüket nagyobb nyereséggel kecsegtető irányba egészíthessék ki.¹³⁷ Fejlődött a tőzsde, 1986-ban beindult a kereskedés a határidős piacon (MATIF¹³⁸). A hitelpiaci korlátozások felszabadítása megélénkítette a versenyt a belső piacon. A francia bankok és a nem-pénzügyi vállalkozások közötti kapcsolat – mely sohasem volt olyan erős, mint Németországban – tovább gyengült; a vállalatok (főként a CAC40 *blue chip*jei) egyre inkább a pénzpiacokról finanszírozták magukat. A francia gazdaság a pénzügyi hálózatra épülő kapitalizmus modellje felől elindult egy pénzpiaci

¹³⁵ A támogatás jelentős része ahhoz a két bankhoz került, amelyek a leginkább megszenvedték az amerikai *subprime* válságot: a Natixis-hoz, a *Banque Populaire* és a *Caisse d'Épargne* 2006-ban felállított közös befektetési bankjához, valamint a francia-belga Dexia-hoz. Ezek mindketten a monoline-ok – az eleinte az amerikai önkormányzatok hitelfeltételeinek feljavításával foglalkozó, majd 1985-től az egyre komplikáltabb, derivatívákra alapuló értékpapírcsomagokra is garanciát vállaló, s ezáltal magukat a jelzálogpiaci *subprime*-mal kapcsolatos kockázatoknak is egyre inkább kitevő ún. kötvénybiztosítók – legnagyobbikái közé tartozó amerikai leányvállalataik (FSA és CIFG) révén kerültek padlóra. (Lautier – Simon online)

¹³⁶ Ugyanakkor nem feledhető, hogy a francia bankok odahaza – és a leánybankjaikon keresztül sok más országban (főleg Dél-Európában) – később igencsak megsínylelték a válság másodlagos hatásait: a gazdaság lassulását és a szuverén adósságválságot. (Howarth 2013, p.381)

¹³⁷ Éppen a tevékenységek bővülése, konkrétan egyes szövetkezeti múltú bankok új, beruházási banki üzletággal való próbálkozása (lásd pl. *Banque Populaire* és a *Caisse d'Épargne* közös vállalkozását a Natixis-t, vagy a *Crédit Agricole*-ét, a Calyont) vezetett a legnagyobb veszteségekhez a globális pénzügyi válság idején (lásd a 133. lábjegyzetet).

¹³⁸ *Marché à terme international de France*

alapokra épülő modell felé.¹³⁹ Ugyanakkor a változás nem volt „esztelenül” gyors, a régi modell „beépített fékjei” működtek, s végső soron ez mentette meg a francia pénzügyi rendszert attól, hogy a globális pénzügyi válságban a brithez vagy a némethez hasonló méretű kár érje.

Melyek voltak az említett „fékek”? Először is, magának a pénzügyi rendszernek a szerkezete. A 1980-as és 1990-es évek privatizációs hullámai nyomán Franciaországban egy nemzetközi összehasonlításban is rendkívül koncentrált, néhány nagy nemzeti óriásbank köré épülő pénzügyi rendszer jött létre, amelynek elemei egymással és a gazdaság más ágazatainak (szintén nagy és nemzeti tulajdonban lévő) nagyvállalataival egy rendkívül bonyolult kereszttulajdonosi hálózatban kapcsolódtak össze. És bár a válságot megelőző évtizedben a francia gazdaság és tőzsde fokozódó nemzetközivé válásával a kereszttulajdonlás kiterjedt hálózatai kezdtek felbomlani – pl. a tőzsdére vitt két nagy kereskedelmi bank (BNP Paribas, Société Générale) tulajdonosi szerkezetében 2002-re többségbe kerültek a külföldi befektetők¹⁴⁰ – a pénzügyi hálózatokra épülő gazdasági modell sok tekintetben tovább élt. Az óriáscégek többségéhez hasonlóan a pénzintézetek egyrészt továbbra is rendelkeztek a tényleges irányítást a kezében tartó, vagy legalább a stratégiai kérdésekben blokkolásra képes (az alapító családok, kormány és más nemzeti társaságok köreiből kikerülő) nagyrésztvényessel;¹⁴¹ másrészt a vezetésben még mindig ott voltak és döntő pozíciókat töltöttek be a pénzügyminisztérium és a bankfelügyelet egykori szakemberei illetve tanácsadói, a nagy államtestületek főtisztviselői elithálózatának egymást még az iskolapadból ismerő, standardizált karrierpályát befutó képviselői.¹⁴²

A bankok élén álló menedzserek közös „kulturális” (értsd: államigazgatási) gyökerei megóvták a társaságokat attól, hogy túlságosan kockázatos ügyletekbe bonyolódjanak, de legalábbis attól, hogy a kockázatos befektetések túl nagy jelentőségre tegyenek szert a tevékenységükben. Ennek egyik jellemző példája volt, hogy akkor, amikor a pénzügyi liberalizációval lehetővé vált a tevékenységi körök szélesítése, illetve a fokozódó hazai piaci verseny – valamint a tőzsde szerepének a vállalati finanszírozásban bekövetkezett növekedése – is irányváltásra készítette őket, a francia bankok erős hídfőállásokat

¹³⁹ Hardie – Howarth 2009, p. 1020

¹⁴⁰ Howarth 2013, p. 382

¹⁴¹ Harbula 2007, p. 448

¹⁴² Schmidt 2003, p. 542

építettek ki a lakossági szolgáltatások terén, nem utolsósorban az egyébként is a saját vadászterületüknek tekintett dél-európai országokban.¹⁴³ Vagyis szemben a brit és német példával, ahol a bankok nemzetközi nyitása főként a vállalati hitelezésre és beruházási banki tevékenységre koncentrált, a francia bankrendszer úgy növekedett nemzetközivé, hogy eközben a viszonylag kisebb kockázatot magában rejtő külföldi lakossági üzletág felé történő terjeszkedés vált a fő csapásiránnyá. Elsősorban ennek a – mind odahaza, mind pedig külföldön igen jelentős rezsiviselővé avanszáló – lakossági üzletágnak köszönhető a francia pénzügyi rendszer, hogy globális pénzügyi válságból származó veszteségek nem okoztak számára nagyobb megrázkódtatást.¹⁴⁴

Hasonló óvatosság mutatkozott a származtatott ügyletek terén is. A francia bankok inkább a részvény-, kamatláb és devizaárfolyam derivatívákra specializálódtak, s az ezekből származó óriási profit csökkentette a készletet a sokkal veszélyesebb hitelderivatívákkal való üzletelésre. Másrészt az értékpapírosítás is kisebb arányú volt, mint sok más fejlett országban. Összességében: a francia bankok méretükhöz, vagyis a pénzpiaci turbulenciáknak való ellenálló-képességükhöz viszonyítva:

- kevés pénzt fektettek a későbbiekben „mérgezővé” váló (főként az amerikai *subprime* jelzálogokon alapuló) pénzügyi termékekbe;
- kevésbé bonyolódottak mérlegen kívüli tevékenységekre – a hitelezés kockázatát eszközfedeztetű banki hitelek átcsomagolásával és továbbértékesítésével a tőkepiaci befektetőkre való hárítására illetve „szétosztására” – szakosodott egységek (SIV¹⁴⁵-ek) felállításába; általában kevésbé merültek bele az értékpapírosításon alapuló kölcsönnyújtásba;
- és kevésbé függtek a rövidlejáratú bankközi hitelezéstől.¹⁴⁶

A felsorolt tények részben az egyes pénzintézetek stratégiájából következnek, azonban annyira egyformán jellemzik az összes francia pénzintézetet, hogy rendszerszerű jelenségre is utalhatnak, ami végső soron a mindenkori francia gazdaságpolitikával is kapcsolatba hozható. Mert hiába tereli az állam a bankokat az „innovatív” tevékenységek – pl. a hitelezést felpörgető értékpapírosítás – felé, ha eközben olyan törvényeket és szabályozásokat hagy a rendszerben, amelyek hosszas engedélyezési procedúrákkal lassítják a SIV-ek felállítását, vagy éppen – pl. a határidős

¹⁴³ Itáliai terjeszkedése révén 2006/2007-re mind a BNP Paribas, mind pedig a Crédit Agricole Olaszországot a második „hazai” piacának tekintette. (CECEI 2008, p. 127)

¹⁴⁴ Hardie – Howarth 2009, p. 1023

¹⁴⁵ Structured Investment Vehicle = Struktúrált Befektetési Társaság

¹⁴⁶ Howarth 2013, pp. 376-377

tőzsde megnyitásával – más irányba, más tevékenységek felé engednek gyorsabb váltást. Végül megemlítendő, hogy a nagy piacvezető hazai bankok (nemzeti „bajnokok”) létrehozása és megerősítése érdekében évtizedekig a rendszerben maradt egy sor törvény és rendelkezés – pl. az adómentes betétek (livret A) kezelésének néhány bankra történő korlátozása, a CDC kitüntetett szerepe, vagy az ellenséges tőzsdei felvásárlást nehezítő szabályozás¹⁴⁷ –, amelyek így együtt nem csak hatékony védelmet, de egyfajta irányadó keretet is biztosítottak a francia pénzügyi intézetek számára.

Bár a francia pénzügyi rendszer a sorozatos liberalizációs reformok révén mindkét irányban – úgy a francia bankok külföldi terjeszkedését, mint a külföldi pénzügyi intézetek franciaországi piacra jutását illetően – rendkívül nyitottá vált, a piac „nemzetköziesedése” nem vezetett a külföldi bankok jelentős franciaországi térnyeréséhez.¹⁴⁸ Ennek inkább az ellenkezője történt: a verseny növekedése erős koncentrációs folyamatot indított el, s az egyre nagyobbá és erősebbé váló francia nagybankok a külföldi piacok felé terjeszkedtek. Az expanziót a globális pénzügyi válság sem tudta megakasztani. A szektort ugyan jelentős veszteségek érték, és a nem fizető hitelek állománya 2007-2012 között 58,9-ről 101,7 milliárd euróra nőtt,¹⁴⁹ de a nagybankok egyikét sem kellett kimenteni, és folytatódott a legnagyobb szereplők (pl. BNP Paribas, Crédit Mutuel) külföldi, főként a lakossági üzletágra koncentráció térnyerése.¹⁵⁰

Mindeközben, bár az állami ráhatás eszközei változtak – a közvetlen tulajdonlás helyett a közvetett (szabályozási és informális) módszerek kerültek előtérbe –, a mindenkori kormányok (politikai színezettől függetlenül) egyaránt hozzájárultak a

¹⁴⁷ A már korábban meglévő, az ellenséges tőzsdei felvásárlást akadályozó sávós bejelentési/engedélyezési kötelezettség 1989-től kiegészült egy, a bankok védelmét igen hatékonyan szolgáló újabb rendelkezéssel. Az utóbbi értelmében bárki, aki vásárlásai során egyedül vagy másokkal összehangoltan az adott cégben akár a tőke, akár a szavazatok egyharmadát biztosító részvényhányadra tett szert, köteles volt a szavazatokat biztosító részvények kétharmadát nyilvános vételi ajánlatot tenni. Ez a rendelkezés alaposan megdrágította a nagyobb cégek és a nagybankok ellenséges célú átvételét. (Borgomano et al, online)

¹⁴⁸ A bankprivatizációk óta a CCF (Crédit commercial de France) volt az egyetlen jelentős – mérlegfőösszege alapján akkoriban a hetedik legnagyobb – francia bank, amely (2000-ben) külföldi kézbe (a brit HSBC égisze alá) került. 2005-től HSBD France néven működött tovább, majd 2008-ban a regionális részlegeit a *Banque Populaire* visszavásárolta. 2013-ban a nála dolgozó 10 ezer fő a francia pénzügyi szektorban foglalkoztatottak 2,7%-át jelentette. (FBF 2015; L'UsineNouvelle.com, 2000; Collinet 2011)

¹⁴⁹ Creel et al. (2015), p. 101 Megjegyzés: a francia NPL-ráta így sem ment 5% fölé, és 2015 júniusában már 3,65%-on állt. Ennél a szintnél, a régi tagországok közül csak a Finn- és Németország, valamint a Benelux-államok mutatója volt kedvezőbb. (EP 2016)

¹⁵⁰ Hardie – Howarth (2009), p. 1035

stabil, nagy és erős egységeken alapuló bankrendszer létrehozásához. Ma már éppen az okoz problémát, hogy egyes bankok túlságosan is nagyra nőttek, és az öt vezető francia pénzügyintézet közül négy fölkerült az FSB¹⁵¹ (problémáik, méretük, komplexitásuk és kapcsolódásaik miatt) a globális pénzügyi rendszert veszélyeztető, rendszerszintű kockázatot képviselő bankokat (G-SIBs¹⁵²) tartalmazó listájára.¹⁵³

Egyes elemzők szerint¹⁵⁴, a „*too big to fail*” bankokkal kapcsolatban felmerő – a költségvetést, tehát végső soron az adófizetőket terhelő – költségeket sokszor jelentősen alábecsülik, mert nem veszik figyelembe az ún. implicit szubvenciókat. Ez utóbbiak abból adódnak, hogy a nagy bankok mögött megjelenik az állam, mint végső garantőr, ami visszahat a bankok, valamint azok betéteseinek és részvényeseinek viselkedésére: az előbbiek olcsóbban nyújtanak hitelt és általában a megengedettnél nagyobb kockázatot vállalnak, az utóbbiak pedig kevesebb figyelmet fordítanak a bankjukkal kapcsolatos kockázatok mérlegelésére, tudván, hogy baj esetén az állam ügyis jótáll. A kisebb bankokat érintő versenyjogi sérelmeken túlmenően mindez azt jelenti, hogy az implicit támogatások költségvetési hatása óhatatlanul megjelenik az adott ország fizetőképességével kapcsolatos kockázatokban, vagyis a hitelminősítők által megítélt adóbsbesorolásban. Így válnak a nagybankokkal kapcsolatos láthatatlan támogatások – az ország államkötvényeit érintő magasabb hitelkamatok révén – végül nagyon is konkrét, kézzelfogható költségvetési többletkiadásokká.¹⁵⁵

Még akkor is, ha a túl nagy sikernek is megvan a maga ára, megállapítható, hogy az államnak kitüntetett szerepe volt a francia bankrendszer fejlődésében, nemzetközivé válásában, piaci orientációjának növekedésében, és közvetlen tulajdonosi beavatkozás nélkül is sokat tett azért, hogy a szektor nagyobb buktatók nélkül vészelve át a globális pénzügyi válság legrosszabb időszakát. A 2000-es évek elejétől, a gazdaság egyéb stratégiai ágazataiban is előtérbe került az indirekt ráhatás. Az egymást követő kormányok ahelyett, hogy elítélték volna, maguk is egyre inkább éltek a piac kínálta eszközökkel.

¹⁵¹ Financial Stability Board = Pénzügyi Stabilitási Tanács, svájci székhelyű nemzetközi testület, mely a G20-ak jóváhagyásával a globális pénzügyi rendszer monitorozásával és ajánlások kidolgozásával foglalkozik.

¹⁵² Global systemically important banks

¹⁵³ Az 2015 novemberi, 30 bankot tartalmazó listán a BNP Paribas, igen „előkelő” helyen, 4-ed magával a 3-as erősségű kockázati csoportban szerepel. A skála 1-től 5-ig, a legkisebbtől a legnagyobb kockázati tart, de 5-ös kockázatot egyetlen pénzügyintézet sem jelent. További három francia bank (BPCE, Crédit Agricole, Société générale) 19-ed magával az 1-es csoportban található. A listán egyébként 8 amerikai, 4-4 brit, francia és kínai, 3 japán, 2 svájci és 1-1 német, olasz, holland, spanyol illetve skandináv bank szerepel. (FSB 2015a) Az FSB biztosítótársaságokra vonatkozó hasonló listáján (G-SIIs = Global systemically important insurers), az ott lévő 9 társaság közül az Axa az egyedüli francia. (FSB 2015b)

¹⁵⁴ Lásd Creel et al. (2015), p. 102

¹⁵⁵ Az implicit szubvenciókra vonatkozó becslések szerint, a francia nagybankoknak ily módon juttatott támogatás 2012-ben 7,5-22,5 milliárd dollár, vagyis a GDP 0,35-1,0 százaléka közé esett. (Creel et al. 2015, p.102; Eredeti forrás: Schich – Lindh 2012)

Vagyonkezelő állam

Amint már szó esett róla, az 1980-as évek közepétől elinduló (re)privatizáció több hullámban látványosan leszűkítette az állam gazdasági mozgásterét, – az állami (közösségi) tulajdonú vállalkozások számát és gazdasági súlyát. Ez azonban nem jelentette azt, hogy az állami ráhatás ne maradt volna (nemzetközi összehasonlításban) tekintélyes, és főként azt, hogy ne folytatódtak volna a viták a maradék állami szektor minél hatékonyabb működtetéséről. A viták alapjául gyakran szolgáltak különböző, állami megrendelésre készülő jelentések, melyek közül hármat érdemes külön is megemlíteni.

Az első 2001-ből és még névtelenségbe burkolózó minisztériumi előadók tollából származik.¹⁵⁶ Ennek előszavában a szerzők leszögezik: „... az állam nem egy a sok részvényes közül... (ugyan) köteles örködni a gondjára bízott cégek fejlődése és pénzügyi működőképessége felett, de céljai túlmutatnak az állami vagyon értékének szimpla növelésén... (mert) számításba kell vennie a foglalkoztatás, az iparstratégia és a fenntartható fejlődés szempontjait is.”¹⁵⁷

A második jelentés már egy igen neves szakértőkből – magas rangú köztisztviselők mellett pl. a Deutsche Bank francia részlegének, illetve az Air Liquide felügyelőbizottságának elnökéből¹⁵⁸ – álló bizottság munkája volt, amely miniszteri felkérésre vizsgálta meg a közösségi tulajdonú vállalkozások működését, működésének körülményeit, illetve dolgozott ki ajánlásokat gazdálkodásuk hatékonyabbá tételére. Az ún. „Barbier de la Serre jelentés” – egyebek mellett a politikai intézményrendszer, a kormányservek, a szakszervezetek, az állami és magáncégek illetve nagybankok mintegy 50 vezetőjével való konzultációk tanulságai bázisán – 9 alapelvet és 18 ajánlást fogalmazott meg. Az alapelvek közül kiemelendő az állam részvényesi és egyéb funkcióinak szétválasztása, a közszolgáltatások átlátható és számon kérhető koncessziós szerződéseken alapuló kiszervezése, valamint a közszolgálati és a versenyszférába sorolható tevékenységek elkülönítése, illetve az elkülönített részlegek tőkéjének a

¹⁵⁶ Minefi 2001. Megjegyzés: A jelentés annak a sorozatnak a nyitánya volt, melynek keretében a kormány egy 2001-es törvény alapján köteles volt évente a költségvetési törvénytervezet mellékletként részletesen számot adni az állami tulajdonban lévő összes jelentős intézmény gazdálkodásáról, az állam részvényesi vagyonának gyarapodásáról, illetve annak csökkenéséről (értsd: a magánszférának átengedett, privatizált vagyonról). (Légifrance online/b, Article 142)

¹⁵⁷ Minefi 2001, p. 3

¹⁵⁸ Boillon 2014, p. 37

magánbefektetők számára történő megnyitása. A javaslatok között a legjelentősebb egy, a pénzügyminisztérium égisze alatt, kizárólag az állam részvényesi szerepkörének betöltésére hivatott ügynökség (egyfajta vagyönügynökség) felállítására, egy másik pedig a tevékenységük több mint felét valódi verseny piacon folytató vállalkozások részvénytársasággá történő mielőbbi átalakítására vonatkozott.¹⁵⁹

A harmadik jelentés az első mintájára készült 2003-ban, és a Barbier de la Serre jelentésben említett vagyönügynökség létjogosultságát jogi és pénzügyi/költségvetési oldalról is alátámasztotta. Felhívta a figyelmet arra a tényre, hogy bár a közszféra vállalatai (akkori adatok szerint) évi 200 milliárd eurós forgalmat bonyolítottak és az aktív népesség 5 százalékának adtak munkát, működésüket zömmel 1953-as és 1955-ös rendeletek, valamint az államosítások különleges időszakában tető alá hozott 1983-as ún. DSP¹⁶⁰-törvény szabályozta. A jelentés másik fontos megállapítása szerint, miközben a piacok egyre jobban megnyíltak a globális verseny számára, az európai verseny politika egyre szigorúbban ellenőrizte az állami szektor finanszírozását, a pénzügyi tevékenységek hozadéka pedig – a gazdaság „finanszálódása” folytán – meghaladta a reálgazdaságét, s ezáltal a részvényesi szerepkör és a vállalatvezetési módszerek is gyökeresen átalakultak, illetve technikai értelemben egyre szofisztikáltabbá váltak, addig maga az állam nem volt képes ilyen ütemben megújulni. Miközben a „gyámkodó”, s napi folyamatokba beleavatkozó állam koncepciója egyre kevésbé felelt meg a modern kor megváltozott követelményeinek, a köztulajdonú vállalatok menedzselése súlyos adóssághegyek felhalmozódásához vezetett: a jelentés írásának idején a közszeaktor vállalatainak összesített adóssága (183 milliárd euró) közel hatszorosan (5,72x) haladta meg a saját tőkének a kisebbségi részesedéseket is magában foglaló állományát (32 md. €).¹⁶¹ Minden elemzés azt sugallta, hogy az államnak meg kell teremtenie azokat az eszközöket, melyek segítségével végre felelős vagyongazdálkodást lesz képes folytatni, elősegítve ezzel a portfóliójába tartozó cégek fejlődését.

Egy 2004 szeptemberi rendelettel végül létrejött az Állami Részesedések Ügynöksége (a továbbiakban APE¹⁶²), mely eredetileg a Francia Államkincstárhoz tartozott, majd – a

¹⁵⁹ Barbier de la Serre et al. 2003

¹⁶⁰ A DSP (Démocratisation du secteur public) a közszeaktor demokratizálásáról szóló törvény kimondja, hogy az állami (közösségi) tulajdonú vállalkozásoknál az igazgató- és felügyelőtanács tagjainak minimum egyharmadát a dolgozók választott képviselői kell hogy adják. (Légifrance online/c, Article 5)

¹⁶¹ Minefi 2003, pp. 7-8

¹⁶² Agence des participations de l'Etat

már említett jelentések ajánlásait megfogadva, fokozatosan bővülő autonómiával – napjainkra a gazdasági, az ipari és a pénzügyminisztérium közös felügyelete alá került. Küldetéséről, céljairól, a működését szabályozó irányelvekről a következőket lehet tudni:

- az APE az állam szempontjából stratégiai jelentőségűnek ítélt vállalkozások saját tőkéjébe investál,¹⁶³ hogy stabilizálja a tőkeszerkezetüket, elősegítse fejlődésüket és átalakulásukat;¹⁶⁴
- az APE – a nyugdíjalapoktól és *hedge fund*októl eltérően – hosszú távú érdekek alapján tevékenykedő, nem egyszer igen lassú megtérüléssel számoló, megfontolt befektetőként investál. A befektetései hozadékát kétféleképpen használhatja fel: vagy a vagyongazdálkodási tevékenységébe forgatja vissza, vagy az államadósság csökkentésére fordítja;¹⁶⁵
- az APE négyes célrendszerében megjelenik:
 - o a stratégiai cégekben történő kellő mértékű – például az elektromos hálózatkezelőben (RTE¹⁶⁶) 100, a gáz- (GDF Suez) és áramszolgáltatóban (EDF) 70, a párizsi repterek üzemeltetőjében (ADP¹⁶⁷) 50 százalékos – részesedés fenntartása;¹⁶⁸
 - o az ország alapvető szükségleteit kielégíteni képes, stabil közszolgáltató cégek fennmaradásának biztosítása;
 - o az európai és a francia gazdaság növekedésében meghatározó szektorok vállalkozásai fejlődésének és konszolidációjának elősegítése;¹⁶⁹
 - o vállalatok (tőkeinjekciókkal történő) megmentése olyan egyedi esetekben – az európai (verseny-) szabályozások betartása mellett, és kötelező mélyreható szerkezetváltási program lefolytatását feltételezve – amikor a csőd rendszerszintű következményekkel járna.¹⁷⁰

¹⁶³ Stratégiai jelentőségűek például a természetes vagy gazdasági monopóliumot megtestesítő, valamint a biztonsági, biztonságpolitikai és nemzetvédelmi szempontból fontos társaságok, amelyek beruházásait az állam – gondos magántulajdonos mintájára tőkeemeléssel, vagyis – anélkül kívánja finanszírozni, hogy az a cégek eladásához vezetne. Természetesen mindezt úgy kell megvalósítani, hogy az ne ütközzön az EU működéséről szóló Szerződés – állami szubvenciókat szabályozó – 107-es cikkelyébe. (Boillon 2014, p. 41)

¹⁶⁴ APE online/a

¹⁶⁵ APE online/b

¹⁶⁶ Réseau de transport d'électricité

¹⁶⁷ Aéroports de Paris

¹⁶⁸ Sénat 2016

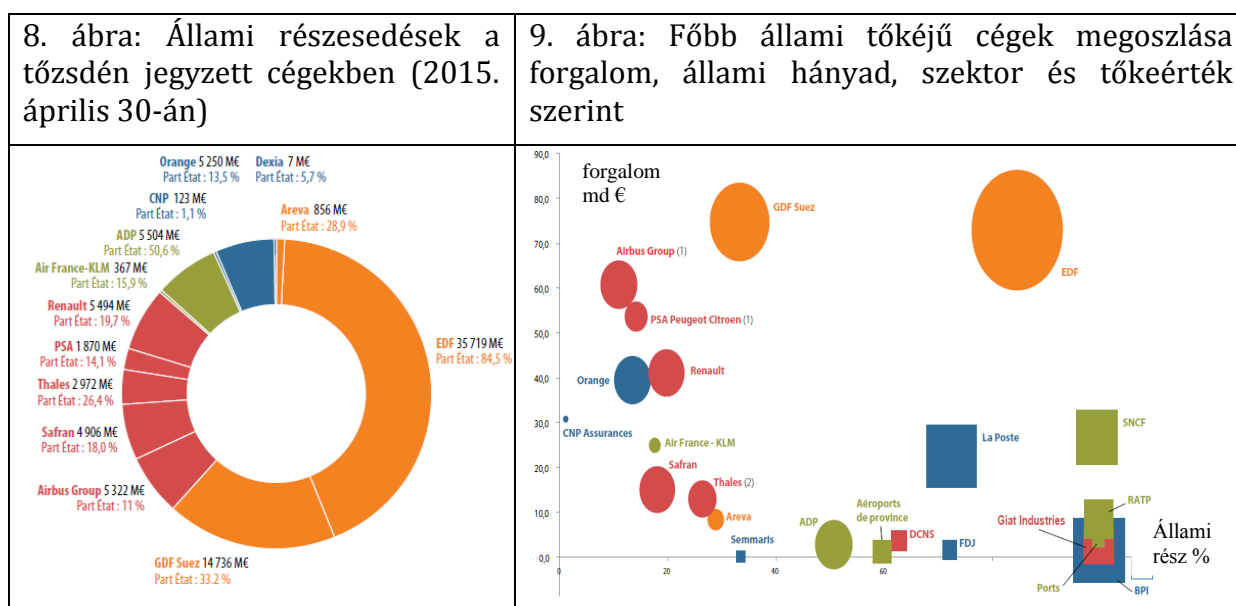
¹⁶⁹ Eme cél eléréséhez nincs feltétlenül szükség arra, hogy az állam többségi tulajdonos legyen. A részvényesi struktúra függvényében általában elég lehet egy 5-30% közötti állami részesedés. (APE online/c) Megjegyzés: Bár a vállalatok eredményességét és értékteremtésük minőségét inkább az iparág, semmint a részvényesi struktúra határozza meg, kutatások bizonyítják, hogy a többségi részvényessel rendelkező cégek a szétaprózott tulajdonosi szerkezetű cégeknél általában jobban teljesítenek. Mindazonáltal a többségi részesedésnek van egy optimális szintje (kb. 25-30% között), mely után a teljesítmény már csökkenő. (Harbula 2007, p. 449)

¹⁷⁰ APE online/c

Az 2014/15-ös jelentéséből kiderül, hogy ez a 2015. április 30-án alig 50 fős ügynökség – 2014-ben 143 milliárd eurós forgalmat bonyolító, kb. 1,8 millió főnek munkát adó¹⁷¹ – 77 nagyvállalatban összesen 110 (ebből a 13 tőzsdén jegyzett cégben 83,1) milliárd euró értékű állami részvénycsomag fölött diszponált, és a 2014-es év végén 4,1 milliárd eurónyi osztalékot fizetett a költségvetésbe. (A nagyobb érdekeltségek szektorok, állami rész és tőkeérték szerinti megoszlását lásd a 9. ábrán.)

8-9. ábra

Az állami portfólió legjelentősebb elemei

Forrás: APE 2015, pp. 25, 28.

Megjegyzés: Bal oldalon: cégnevek mellett az állami rész értéke, alatta állami tulajdonhányad. Jobb oldalon: Jegyzett cégek (körök) és nem jegyzett cégek (négyzetek) mérete a cégben lévő állami rész értékével arányos. Tőzsdén jegyzett cégben: tőzsdéi érték, a többiben a saját tőke alapján. Színek jelentése: narancs – energia; kék – szolgáltatások; piros – feldolgozóipar; zöld – közlekedés.

Az APE létrehozását megelőző jelentések ajánlásai közül a versenypiacon működő állami gazdasági társaságokká alakítása jelentős arányban megtörtént. Néhány nagyobb cég (EDF, GDF, ADP) már 2004/2005-ben átalakult, és 2013/14-re a vagyoniügynökség égisze alá tartozó cégek kétharmada már részvénytársasági formában tevékenykedett.¹⁷² A kereskedelmi társasági forma előnye – azonkívül, hogy az európai versenyszabályozás és bírósági gyakorlat is kevesebb fogást talál rajta, mint az közintézményszerű cégformákon – hogy a cégek szabadabban diverzifikálhatják

¹⁷¹ Nem keverendő a 7. ábra 800 ezres adatával: az a többségi állami tulajdonú cégeknél dolgozók számát jelöli.

¹⁷² APE 2013, p. 15; APE 2015, p. 26; Boillon 2014, p. 46

tevékenységi körüket, így hatékonyabban semlegesíthetik az egyes piacok konjunkturális ingadozásaiból eredő kockázataikat, illetve veszteségeiket.

Ugyanakkor a jelentéseknek az átlátható működésre és szerződéskötésre vonatkozó javaslatai még nem valósultak meg teljes körűen. Illetve pontosabb úgy fogalmazni, hogy kissé ellentmondásos a kormányzati szándék és cselekvés. Egyrészt olyan jogi változások lépnek életbe – lásd pl. a 2014 januári törvényt, valamint az az alapján született 2014. augusztus 20-i rendeletet – amelyek egyszerűsítik és a magánszféra szereplőjéhez hasonlatossá teszik a közszféra vállalatainak működését, és enyhített az igazgatótanácsok és felügyelőbizottságok összetételére vonatkozó rendeleteken.^{173,174} Másrészt egy 2014 március 29-i (a „reálgazdaság visszahódítását” célzó) törvény általánossá tette a dupla szavazatra feljogosító részvényt a tőzsdén jegyzett vállalkozásoknál, ami nyilvánvalóan az állami ellenőrző szerepet erősíti.¹⁷⁵

A 2014. márciusi törvény kapcsán érdemes emlékeztetni arra a párhuzamra, amely az 1981-es és a 2012-es baloldali fordulat, a francia szocialisták kormányra kerülése után történetekben érhető tetten. A baloldali kormányok mindkét esetben a választási kampányban megígért program megvalósításával kezdték a működésüket, és amikor a (hazai és nemzetközi) realitások falába ütköztek – Mitterand-ék másfél-két évvel, Hollande-ék félévvel választási győzelmük után – nem haboztak 180 fokos fordulatot végrehajtani. Napjaink francia kormányzatának a lökést egy állami főtisztviselő (Louis Gallois) által jegyzett 2012 novemberi jelentés¹⁷⁶ adta meg, amely feketén-fehéren kimutatta, hogy az ipartalanodás megállítása, a versenyképesség, s ezáltal a foglalkoztatás növekedése, általában véve a francia gazdaság felemelkedése a vállalatok terheinek csökkentésével indulhat el. Ugyanakkor mindaz, ami a Gallois-jelentés óta történt – elsősorban a munkaadói terhek összesen évi 30 milliárd eurós csökkentése,¹⁷⁷ a foglalkoztatás

¹⁷³ APE online/c

¹⁷⁴ A törvény nyomán csökken az állami kinevezettek száma és aránya, és a főtisztviselők viszonylag szűk köre helyett nagyobb arányban lehet a vállalat érdekeinek jobban megfelelő szakértői körből igazgatósági és felügyelőbizottsági tagot kinevezni. Az első változást a 2013-as és 2014-es adatok mutatják: míg 2013-ban az állam még 936 ún. adminisztrátor kinevezésében vett részt, s ebből 366 őt képviselte, addig a megfelelő számok 2014-ben 787 és 329 voltak. (APE 2013, p. 7; APE 2015, p. 9)

¹⁷⁵ A korábban csak kivételként létező szabály jutalmazza a részvényüket legalább két évig megőrző, „hűséges” befektetőket. A törvényhozó kinyilvánított szándéka a vállalatok spekulációs támadások elleni védelme volt, de a gyakorlatban az állam számára lehetővé vált, hogy úgy adjon el részvényeket – más irányú befektetéseit finanszírozandó vagy államadósságát csökkentendő – hogy közben ne csökkenjen az adott cégben a befolyása. A törvény dupla szavazatot biztosító részvényekre vonatkozó részének alkalmazását az adott társaság közgyűlésén kétharmaddal meg lehet gátolni. (Le Figaro 2015b)

¹⁷⁶ Gallois 2012

¹⁷⁷ A munkavállalói járulékoknak a minimálbér 1-1,6-2,5-szereséig terjedő szegmensben való részbeni eltörlése, részbeni degresszív vagy részleges csökkentése, valamint a profitadó mérséklése). Részleteiben lásd: Somai (2013); Somai (2014)

rugalmasabbá tételére vonatkozó törvények (nem egyszer a parlamentet kikerülő módon történő) érvénybe léptetése,¹⁷⁸ valamint a vállalkozások életét egyszerűsíteni, bürokratikus terheit csökkenteni célzó intézkedéssorozat – egyelőre nem vezetett a várt eredményre. Hiába az ún. Felelősségi és Szolidaritási Paktum, melynek értelmében a kormány a munkaadói terhek csökkentéséért cserébe több százezer munkahely létesítését várja el a munkaadóktól, ez utóbbiak nincsenek abban a helyzetben, hogy figyelmen kívül hagyhatnák a globalizáció következményeit és a nemzetközi versenypiacok valóságát. Amíg a tőke megtérülésére sokkal kedvezőbb kilátások kínálóznak Franciaországon kívül, addig a befektetéseikben ez tükröződni fog. Mindennek fényében kell tehát értékelni a 2014. márciusi törvényt, mely az 1000 főnél nagyobb létszámmal dolgozó vállalatok részére megnehezíti (lelassítja és megdrágítja) franciaországi telephelyének bezárását és a tömeges elbocsátásokat.¹⁷⁹ A törvény eredeti elnevezésében a „reálgazdaság visszahódítása” szerepel, de a köznyelv csak *Loi Florange*-nak hívta, utalva a kormány és az ArcelorMittal közötti – a környék utolsó acélkohójának bezárása körüli – harcra, melynek megoldása érdekében a törvényt kidolgozták. A harc egyébként elbukott – mivel az ArcelorMittalt nem lehetett rávenni arra, hogy a kohóra és a hozzá tartozó feldolgozóüzemre együtt keressen vevőt, márpedig az európai kohókapacitás-többlet miatt így senkit nem érdekelt az ajánlat –, vagyis a törvény Florange-ban nem érte el a célját. Kérdés, hogy bárhol elérheti-e? Bizonyára fel lehet mutatni egy-két esetet, amikor a törvény segített a munkahelyek megőrzésében,¹⁸⁰ de inkább arról van szó, hogy a már említett gazdaságpolitikai irányváltás miatt a baloldalon, sőt magán a szocialista párton belül is a szakadás jelei mutatkoznak. A kormányzat kénytelen – valódi baloldali választói bázisának megtartása érdekében – minden eszközzel (még ha sokszor szélmalomharcnak tűnik is) a franciaországi munkahelyek megőrzéséért küzdeni. Úgy tűnik azonban, hogy a kényszert alkalmazó törvényekkel szemben a megegyezésre törekvés, valamint a magánszektorból kölcsönzött módszerek (pl. az APE által folytatott vagyionkezelés) célravezetőbbek. Az előbbire példa a romló eredményeket felmutató PSA autógyártó esete, amikor a kormányzat, a Peugeot-család és a cég kínai partnere, a Dongfeng meg tudott egyezni abban, hogy a tőkéből egyenlő részt (egyenként 14%-ot birtokolva) és a vállalatirányításban egyenlő felelősséget vállalva mintegy 3 milliárd euróval (ebből az

¹⁷⁸ A francia alkotmány 49.3-as cikkelye szerint évente egyszer a költségvetés vagy a társadalombiztosítás finanszírozását érintő javaslat parlamenti szavazás nélkül is törvénné nyilvánítható – feltéve, hogy a 24 órán belül benyújtott bizalmatlansági szavazást a kormány túléli. (Somai 2015b)

¹⁷⁹ A törvény konkrét előírásokat tartalmaz arra, hogyan kell tájékoztatni az üzemi tanácsot és a helyi hatóságokat a nehézségekről, hogyan kell megpróbálni vevőt találni a telephelyre, és ez utóbbi kudarc esetén milyen további fórumokat (kereskedelmi bíróság) kell megjárni. (Légifrance online/d) Érdekesség, hogy egy esetleges kudarc esetére – vagyis ha nem sikerül vevőt találni, és a tömeges elbocsátást megakadályozni – az eredeti törvényjavaslat minden elvesztett munkahelyért a minimálbér 20-szorosának megfelelő (azaz kb. 29 ezer eurós) büntetést helyezett kilátásba, melyet a munkaadónak kellett volna megfizetnie. Ezt a szankciót azonban az alkotmánybíróság törölte a törvény végleges szövegéből, mivel a munkaadónak esetlegesen felrható mulasztással aránytalannak ítélte. (Baker & McKenzie 2014)

¹⁸⁰ A kormányzat minden bizonnyal ide sorolja a Renault-ban való tőkeemelését, melynek révén a korábbi 15,01%-os részesedése 19,74%-osra változott (további főbb részvényesek: Nissan 15%, Daimler AG 3,1%). A 2014. március 29-i törvénynek a (két évnél tovább tartott) dupla szavazati joggal rendelkező részvényekre vonatkozó része miatt a Renault-nál az állami befolyása akkorára nőtt, hogy minden bizonnyal meg fogja tudni gátolni a franciaországi munkahelyek veszélyeztetésére vonatkozó terveket. (Le Monde 2015; Groupe Renault online) Ugyanakkor az akciót a tőzsde másként értékelte: a Renault-árfolyam rövidtávon egyharmaddal esett, majd jelentős kilengések után kb. 10-15 százalékkal a korábbi érték alatt ingadozik. (Euronext online)

APE része 800 millió €) emeljék a vállalat tőkéjét. Az egyezség révén lehetővé vált, hogy egyszerre kerüljék el az üzembezárást Franciaországban, tartsák otthon a K+F tevékenység háromnegyedét és segítsék a cég nemzetközi terjeszkedését.¹⁸¹ A vagyonkezelés hatékonyságára példa az EDF és az SNCF 2009 utáni terjeszkedése, amit a magáncégek gyakorlatához egyre közelebb álló vállalatvezetési módszerek tettek lehetővé. A Dalkia EDF általi felvásárlása – a cég kiterjedt leányvállalati hálózata okán – önmagában közel 200 új céggel bővítette a többségi állami ellenőrzés alatt álló vállalkozások számát. (Ennek hatása látható a 4. ábrán.)

Záró gondolatok

A francia állam gazdasági beavatkozása az utóbbi 40 évben igen hosszú utat járt be az állami cégek kimentésétől (1970-es évek), a Mitterrand-i államosításokon (1982), majd neoliberais fordulaton (1983/84), valamint az azt követő (re)privatizációs hullámokon (1986-2008) keresztül egészen a vagyonkezelői mentalitás megjelenéséig, mely utóbbi az utolsó 10 évben nyer(t) fokozatosan teret. Az állami beavatkozás több síkon folyik – törvényi-szabályozási feltételek alakítása, finanszírozás, tulajdonosi/vagyonkezelői ráhatás –, a különböző síkok hatékonyságának megítélése nem könnyű feladat.

A francia statisztikai hivatal (INSEE) által karbantartott, a többségi állami tulajdonban lévő vállalkozásokat számon tartó regiszter (RECME) szerint, 2014 végén 1632 francia cég állt állami ellenőrzés alatt, mely cégeknél összesen 795 ezer fő talált munkát. Az alkalmazottak 85 százaléka a közlekedés/szállítás/raktározás (60,7%), az energiatermelés/szolgáltatás (16,7%) vagy a tudomány (7,6%) területén dolgozott.¹⁸² Ez a lista részleges átfedést mutat az APE égisze alá tartozó cégekkel, minthogy ez utóbbi csak a vagyonkezelés szempontjából releváns vállalkozásokkal foglalkozik. Az állami tulajdonú cégek finanszírozásában több – egymással nehezen meghatározható viszonyban lévő – szereplő is megjelenik.

Az egyik ilyen szereplő az APE, mely a stratégiai közszolgáltatókban meglévő részesedése okán alapvetően stabilitásorientált, de mivel az állami vagyon értékének megőrzése mellett annak növelésében is érdekelt, jelentős aktivitást mutat a részvénytársaságainak tőzsdei adásvételében.¹⁸³ Továbbá az APE mellett egy 2012 végi

¹⁸¹ Le Hufflington Post 2014

¹⁸² INSEE 2016d

¹⁸³ A dupla szavazati jogot biztosító törvény alapján az APE 16 és fél milliárd eurós mozgástérrel rendelkezik csupán azért, mert részesedéséből büntetlenül (értsd: befolyása csökkenése nélkül) eladhat 10%-ot az EDF-ben, 11,7%-ot a GDF Suezben és 10,7%-ot az Orange-ban. (Challenges 2015)

törvénnyel létrehozták a BPI France nevű (az állam és a CDC 50-50%-os tulajdonában lévő), az ígéretes jövővel és nagy innovációs képességekkel rendelkező kis- és közepes vállalkozások beruházásait segítő, azokban lévő részesedéseit akár 8-10 éves távon is megőrző bankot. S végül ott van még a CDC, ez a szinte kiismerhetetlen, de mindenhol megjelenő közintézmény, mely a hosszú történetét végigkísérő, s különböző letétekre, megtakarításokra (livret A) és alapokra (pl. a közszektor nyugdíjalapjára), illetve azok kezelésére vonatkozó váltakozó erősségű monopóliumai révén igen jelentős tőke felett diszponál. A CDC – amellet, hogy finanszírozza szociális lakásépítést és a különböző szintű önkormányzatok által indított helyi infrastrukturális és környezetvédelmi programokat – nagyon sok cégben van jelen tulajdonosként. Ez utóbbiak nem feltétlenül jelennek meg a RECME-ben, mert a CDC – mint a parlament alá rendelt, különleges státusú intézmény – kívül esik mind az INSEE, mind pedig az APE hatáskörén. Profilja alapján az állam hosszú távú, stratégiai érdekeltségeit finanszírozza.

Az állami ráhatásnak tehát megvannak az eszközei és intézményei, bár nem teljesen világos, hogy ezek mennyire tekinthetők egy konzekvens politika egymással összhangban álló egységeinek. Az állam gazdasági szerepével kapcsolatos gondolkodásmód változóban van. Az állami részesedéssel rendelkező vállalkozások kétharmada már részvénytársaságként, s körülményeit tekintve egyre inkább a magánszféra többi vállalatának mintájára működik. Több cég még a nevét is megváltoztatta, csak hogy szabaduljon a régi formára rakódott – a paternalista állammal és a bürokratikus aurával kapcsolatos – előítéletektől.¹⁸⁴ A még átalakulás előtt álló cégeknél azonban továbbra is akad példa a tulajdonos állam által alkalmazott durva „kézi vezérlésre”.¹⁸⁵

Bár a globális válság nem jelent szakaszhatárt, azért a korábbi (reprivatizációs) kurzus ideológiai alapjai sérültek. Bizonyos funkciókban az állami (közösségi) tulajdonú vállalatok életképessége, válságtűrő képessége, s ezáltal létjogosultsága bizonyítást nyert. A privatizációs folyamat nem állt ugyan le (jelenleg a vidéki repterek magánkézbe adása van napirenden), de az állami tulajdon térvesztése megtorpant, és bizonyos folyamatok (pl. a klímaváltozással kapcsolatban várható teendők) abba az irányba

¹⁸⁴ Így lett a *Gaz de France*-ból *Engie*, a *France Télécomból Orange*.

¹⁸⁵ Boillon több példát is hoz erre – köztük például azt, amikor a már éppen eléggé eladósodott SNFC igazgatótanácsát belekényszerítették egy, az Alstom 40 TGV-szerelvényére vonatkozó vásárlásba. (Boillon 2014, pp. 67-68)

mutatnak, hogy a gazdaság egyes területein lesz még kereslet a közszolgálati jelleg erősítésére.¹⁸⁶

Az állami vagyonnal való gazdálkodás egy része piaci alapokra helyeződött, de még nem dőlt el, hogy ez a folyamat tovább erősödik-e. Két opció dereng fel. Az egyik az állami tulajdonnal, mint olyannal kapcsolatos előítéletek talaján állva, kizárólag a közpénzek hasznosulását tartja majd szem előtt, s az állami vagyon kezelői egyre inkább közönséges részvénytulajdonosként fognak működni. Hatékony vagyonkezelés esetén a rendszer működik, s a kitermelt profitból közhasznú célokat is lehet majd finanszírozni, válságos időkben azonban lecsökkenhet a kormány gazdasági ciklusok kiegyenlítésével kapcsolatos mozgástere. A másik opció közelebb áll a közszolgálatra vonatkozó francia hagyományokhoz. Itt az állami gazdasági szerepének újragondolása és tisztázása következne el, amelyben a közszolgálatosság kiegészülne a már említett, a gazdasági, társadalmi, területi és környezeti kohézióra vonatkozó elemekkel.

Bár a valóság valószínűleg majd a két opció között talál magának utat, a 2008 óta eltelt évek tapasztalatai alapján az sem kizárt, hogy míg a versenyszférával bármilyen módon kapcsolatba hozható állami tulajdon a piacosítás (magánszféra szerű működés) eddigi irányába halad tovább, addig a szorosan vett közszolgálati ágat inkább megtestesítő feladatokra szakosodott cégek az államigazgatás – a brüsszeli versenyfelügyelet és sajnos a kutatók számára is nehezebben követhető – alacsonyabb szintjein szerveződnek újjá.¹⁸⁷

¹⁸⁶ Fournier 2015

¹⁸⁷ Tény, hogy a privatizációval kapcsolatos kedvezőtlen tapasztalatok Német- és Franciaországban több képviselőtestületet is arra készítetett, hogy – gyakran közvetlen tőkerészesedés formájában – visszavegye a helyi energia- és vízszolgáltató cég fölötti ellenőrzést. (Deutsche Bank 2013, p. 3)

Hivatkozások:

- Aghion, Philippe – Cage, Julia (2010): Le retour de l'Etat régulateur. *Le Monde* 5.7.2010
- André, Christine – Delorme, Robert (1991): Deux siècles de finances publiques: de l'État circonscrit à l'État inséré. In: *Revue d'économie financière*. Hors-série, 1991. Caisse des dépôts et consignations. pp. 51-64.
http://www.persee.fr/docAsPDF/ecofi_0987-3368_1991_hos_1_1_1778.pdf
- Andrieu, Claire, et al. (2014): Le programme du Conseil national de la Résistance en perspective. *Histoire@Politique* n° 24: Le dossier. – <http://www.histoire-politique.fr/index.php?numero=24&rub=dossier&item=225>
- APE (online/a): *Notre mission statement* [online]. [cit.2016-05-15] Elérhető: <http://www.economie.gouv.fr/agence-participations-etat/notre-mission-statement>
- APE (online/b): *Lignes directrices de l'État actionnaire* [online]. [cit.2016-05-15] Elérhető: http://www.economie.gouv.fr/files/files/directions_services/agence-participations-etat/Documents/Textes de reference/Lignes directrices de l'Etat actionnaire - 17 03 2014.pdf
- APE (online/c): *Notre stratégie* [online]. [cit.2016-05-15] Elérhető: <http://www.economie.gouv.fr/agence-participations-etat/notre-strategie>
- APE (2013): *L'État actionnaire – Rapport 2013* [online]. [cit.2016-05-15] Elérhető: http://www.economie.gouv.fr/files/directions_services/agence-participations-etat/Documents/Rapports-de-l-Etat-actionnaire/2013/RA_APE_complet.pdf
- APE (2015): *L'État actionnaire – Énergie, industrie, services et finance, transports* [online]. [cit.2016-04-15] Elérhető: http://www.economie.gouv.fr/files/files/directions_services/agence-participations-etat/Rapport_APE.pdf
- Asselain, Jean-Charles (1991). *Histoire économique: de la révolution industrielle à la première guerre mondiale*. Les Presses de Sciences Po. – <https://scholar.google.hu/scholar?hl=hu&q=Jean-Charles+Asselain&btnG>
- Asselain, Jean-Charles (2002) : Le siècle des dévaluations. Du franc Poincaré au “franc fort”. *Les Notes Bleues* – http://archive.wikiwix.com/cache/?url=http%3A%2F%2Fwww.finances.gouv.fr%2Fnotes_bleues%2Fnbb%2Fnbb227%2F227_dev.htm
- Az Európai Unió Hivatalos Lapja (2008): *Az Európai Unió működéséről szóló szerződés egységes szervezetbe foglalt változata*. C115 51. évf. 2008. május 9. pp. 47-200 – <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/PDF/?uri=OJ:C:2008:115:FULL&from=EN>

- Bajomi Endre (1938): A francia gabonahivatal. *Korunk*, 1936. 536-538 – http://epa.oszk.hu/00400/00458/00328/pdf/EPA00458_Korunk_1938_06_536-538.pdf
- Baker & McKenzie (2014): Résumé des dispositions de la loi visant à reconquérir l'économie réelle (dite « Loi Florange ») du 29 mars 2014 concernant la recherche d'un repreneur. 2 mai 2014 [online]. [cit.2016-05-15] Elérhető: <http://bakerxchange.com/rv/ff00172bea2475ffa6f955603a46a915ef1c02b2>
- Banque de France (online): *Loi tendant à modifier et à compléter les Lois et statuts qui régissent la Banque de France*. Histoire, Les grandes dates 1920-1960 [online]. [cit.2016-03-21] Elérhető: https://www.banque-france.fr/uploads/tx_bdfgrandesdates/statuts-lois_08.pdf#page=207
- Barbier de La Serre, René – David, Jacques-Henri – Joly, Alain Joly – Rouvillois, Philippe (2003): *L'Etat actionnaire et le gouvernement des entreprises publiques*. Paris: Ministère de l'Economie, des finances et de l'industrie, February 24 (2003) [online]. [cit.2016-03-21] Elérhető: <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/034000095.pdf>
- Bauer, Michel (1988): The politics of state-directed privatisation: The case of France, 1986–88. *West European Politics* 11.4 (1988): 49-60.
- Bizaguet, Armand (1983): L'importance des entreprises publiques dans l'économie française et européenne après les nationalisations de 1982. *Revue économique*, Volume 34, Numéro 3. pp. 434-465. – http://www.persee.fr/doc/reco_0035-2764_1983_num_34_3_408726
- Boillon, Christophe (2014): La gouvernance des entreprises à participations publiques – L'Etat comme actionnaire privé [online]. [cit.2016-05-08] Elérhető: – <http://memoire.jm.u-psud.fr/docannexe/file/4401/La-gouvernance-des-entreprises-%C3%A0-participations-publiques---Christophe-Boillon---VF.pdf>
- Borgomano, Cyril – Hoen, Olivier – Mora, Arnaud – Tetelboum, Caroline (online): Prise de contrôle de sociétés et moyens de défense [online]. [cit.2016-03-21] Elérhető: <http://www.jeulin.net/ScPo/OPA.htm>
- Bouvier, Jean (1974): Les traits majeurs de l'impérialisme français avant 1914. *Le mouvement social*, 3-24. – <http://gallica.bnf.fr/ark:/12148/bpt6k56192147.texte>
- BPCE (2014): BPCE rembourse intégralement l'Etat. Communiqué de presse 24 mars 2011 [online]. [cit.2016-05-08] Elérhető: <http://bpce.fr/Journaliste/Actus-et-Communiquees-de-Presse/Groupe/BPCE-rembourse-integralement-l-Etat>
- Brillet, Emmanuel (2004): Le service public “à la française”: un mythe national au prisme de l'Europe. *L'économie politique* 4 (2004): 20-42. DOI: [10.3917/leco.024.0020](https://doi.org/10.3917/leco.024.0020). – <http://www.cairn.info/revue-l-economie-politique-2004-4-page-20.htm>

- Brucy, Guy (2001): La doctrine de la CGT sur la formation des adultes: entre pragmatisme et lutte de classes (1945-1955). *Travail et emploi* (86).
- Brugvin, Thierry (2009?): *La domination des banquiers au cœur des états* – http://scholar.googleusercontent.com/scholar?q=cache:NOM4K4iK7Isj:scholar.google.com/+%22200+familles%22+daladier&hl=hu&as_sdt=0,5
- CECEI (2008): 2007 *Rapport annuel du Comité des établissements de crédit et des entreprises d'investissement* (banki tevékenységeket engedélyező szervezet; azóta beleolvadt a közös bankfelügyeletbe) – http://acpr.banque-france.fr/fileadmin/user_upload/banque_de_france/archipel/publications/cecei_ra/cecei_ra_2007.pdf?xtmc=&xtnp=1&xtr=6
- Chabanas, Nicole – Eric Vergeau (1996) : Nationalisations et privatisations depuis 50 ans, *Insee Première* No. 440 Avril 1996 – <http://www.epsilon.insee.fr/jspui/bitstream/1/892/1/ip440.pdf>
- Challenges (2015): Ce qu'il faut savoir sur la loi Florange, *Challenges/Économie* 14.04.2015 [online]. [cit.2016-05-11] Elérhető: <http://www.challenges.fr/economie/20150414.CHA4911/ce-qu-il-faut-savoir-sur-la-loi-florange.html>
- Chevallier, François (1979): Les entreprises publiques en France – La documentation française, *Notes et Études documentaires*, Nos. 4507-4508, 9 Mars 1979 – http://temis.documentation.developpement-durable.gouv.fr/documents/temis/5678/5678_1.pdf
- Cohen, Elie (1993): Représentation de l'adversaire et politique économique: nationalisation, politique industrielle et Acte unique européen. *Revue française de science politique* No.5. pp. 788-806. – http://www.persee.fr/doc/rfsp_0035-2950_1993_num_43_5_394781
- Cohen, Elie (2007): *Le CIRI ou l'ingénierie sociale du déclin industriel*, Actes du Colloque du Creusot 2007 [online] [cit. 2016.03.26.] elérhető: http://www.elie-cohen.eu/article.php3?id_article=272
- Collinet, Carole (2011): *Historie du Crédit Commercial de France* [online]. [cit.2016-05-08] Elérhető: https://www.over-blog.com/Histoire_du_Credit_Commercial_de_France-1095203869-art147410.html
- Consolo, Georges (1976) : Le nouveau système de comptabilité nationale. In: *Economie et statistique*, n°75, Février 1976. pp. 3-19. DOI : 10.3406/estat.1976.2290 – http://www.persee.fr/doc/estat_0336-1454_1976_num_75_1_2290
- Cour des comptes (2013): *Les faiblesses de l'État actionnaire d'entreprises industrielles de défense*, rapport public thématique [online] [cit. 2016.03.26.] elérhető: <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/134000231.pdf>

Creel, Jérôme – Labondance, Fabien – Levasseur, Sandrine (2015): VI/Le secteur bancaire français dans la crise. *Repères* (2015): 97-103. – www.cairn.info

Deutsche Bank (2013): Privatisation in the euro area: Differing attitudes towards public assets. *DB Research Briefing* European integration, August 20, 2013 [online].

[cit.2016-04-11] Elérhető:

[https://www.dbresearch.com/PROD/DBR_INTERNET_EN-PROD/PROD000000000318583/Privatisation in the euro area%3A Differing attitud.pdf](https://www.dbresearch.com/PROD/DBR_INTERNET_EN-PROD/PROD000000000318583/Privatisation%20in%20the%20euro%20area%3A%20Differing%20attitud.pdf)

Doumayrou, Vincent (2007) : *La fracture ferroviaire: pourquoi le TGV ne sauvera pas le chemin de fer*. Editions de l'Atelier –

<https://books.google.hu/books?id=EfM6HlpOupgC&pg=PA222&lpg=PA222&dq=%22capture+du+r%C3%A9gulateur+par+l%E2%80%99op%C3%A9rateur+%22&source=bl&ots=t3lVmlG024&sig=UuufmTajlboilCpbUy1T27uSb9o&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwi9nuWC uFLahXGDSwKHRVDA28Q6AEILzAD#v=onepage&q=%22capture%20du%20r%C3%A9gulateur%20par%20l%E2%80%99op%C3%A9rateur%20%22&f=false>

Egyed, Ildikó (2014): Területfejlesztés vagy iparpolitika?: A francia versenyképességi pólus program tapasztalatai. *Tér és Társadalom* No.28. pp. 159-175. – http://regscience.hu:8080/jspui/bitstream/11155/908/2/egyed_teruletfejlesztés_2014.pdf

Európai Bizottság (2006): Mergers: Commission approves merger of Gaz de France and Suez, subject to conditions. Brussels, 14th November 2006, IP/06/1558 – http://europa.eu/rapid/press-release_IP-06-1558_en.htm

EB, DG Competition (online): State Aid Scoreboard 2015 – *Aid in the context of financial and economic crisis* [online]. [cit.2016-05-08] Elérhető: http://ec.europa.eu/competition/state_aid/scoreboard/financial_economic_crisis_aid_en.html

Erdős Mihály – Mérő Katalin (2008): A subprime válság és a pénzügyi szervezetek felügyelése. *Hitelintézeti Szemle* 2008/VII/no. 5. pp. 491-519 – http://www.bankszovetseg.hu/wp-content/uploads/2012/10/HSZ5_erdos-mero_491_519.pdf

EP (2016): *Economic Dialogue with the President of the Eurogroup and the President of ECOFIN Council*, Európai Parlament 18 February 2016 [online]. [cit.2016-05-11] Elérhető:

http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/574393/IPOL_IDA%282016%29574393_EN.pdf

Euronext (online): Renault [online]. [cit.2016-05-15] Elérhető:

<http://www.boursedeparis.fr/products/equities/FR0000131906-XPAN>

- Eurostat (online/a): *Electricity price statistics*. [online]. [cit.2016-03-30] Elérhető:
http://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Electricity_price_statistics#Electricity_prices_for_industrial_consumers
- Eurostat (online/b): General government deficit/surplus. [online]. [cit.2016-05-08] Elérhető:
<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00127&plugin=1>
- Eurostat (online/c): Real GDP growth rate – volume. [online]. [cit.2016-05-08] Elérhető:
<http://ec.europa.eu/eurostat/tgm/table.do?tab=table&init=1&language=en&pcode=tec00115&plugin=1>
- FBF (2015): *Le secteur bancaire francais. Études économiques*, juin 2015, Fédération Bancaire Française –
http://www.fbf.fr/fr/files/9VJGLB/Secteur_bancaire_francais_050615.pdf
- Fournier, Jacques (2014): *L'entreprise publique* – előadás az « Actualité du droit de l'entreprise » c. konferencián 2014. június 13-án, Collège de France, Amphitêâtre Marguerite de Navarre, Paris [online-videó]. [cit.2016-04-24] Elérhető:
<http://www.college-de-france.fr/site/alain-supiot/seminar-2014-06-13-17h00.htm>
- Fournier, Jacques (2015): *L'évolution de l'action publique en France* – előadás az École Nationale des Travaux Publics de l'Etat 2015 áprilisában, Vaulx-en-Velin [online]. [cit.2016-04-24] Elérhető:
<http://jacquesfournier.blog.lemonde.fr/levolution-de-laction-publique-en-france/>
- France Stratégie (2015): *Quelle action publique pour demain?* Rapport avril 2015 –
http://www.strategie.gouv.fr/sites/strategie.gouv.fr/files/atoms/files/rapport_action_publicque_bat_13042015.pdf
- Francia Alkotmánybíróság (2015): *Constitution* [online]. [cit.2016-04-24] Elérhető:
http://www.conseil-constitutionnel.fr/conseil-constitutionnel/root/bank_mm/constitution/constitution.pdf
- FSB (2015a): *2015 update of list of global systematically important banks (G-SIBs)*. Financial Stability Board, 3 November 2015 – <http://www.fsb.org/wp-content/uploads/2015-update-of-list-of-global-systemically-important-banks-G-SIBs.pdf>
- FSB (2015b): *2015 update of list of global systematically important insurers (G-SIIs)*. Financial Stability Board, 3 November 2015 – <http://www.fsb.org/wp-content/uploads/FSB-communication-G-SIIs-Final-version.pdf>

- Galeazzi, Floriane – Duchaussoy, Vincent (2011): 1983: le “tournant” en question. *NOTE* n°90. Fondation Jean-Jaurès 2 mai 2011 – <http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:pZzjrTyuNy4J:www.jaures.org/content/download/15711/152739/version/3/file/90.pdf+&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>
- Gallois, Louis (2012): *Pacte pour la compétitivité de l'industrie française*. Rapport au Premier ministre 5 (2012): 62. [online]. [cit.2016-05-10] Elérhető: <https://scholar.google.hu/scholar?hl=hu&q=gallois+pacte+pour+la+comp%C3%A9titivit%C3%A9&btnG=>
- Generationlibre (online): *Le visage de la finance folle: la Caisse des Dépôts et Consignations*. [online]. [cit.2016-04-10] Elérhető: <https://www.generationlibre.eu/wp-content/uploads/2014/02/CDC1.pdf>
- Global-rates.com (online): Historic inflation figures. [online]. [cit.2016-04-10] Elérhető: <http://www.global-rates.com/economic-indicators/inflation/inflation.aspx>
- Gordon, Philip H. – Meunier, Sophie (2002): *Le nouveau défi français: la France face à la mondialisation*. Odile Jacob, 2002. – <https://books.google.hu/books?id=AAQsdc8DGsAC&pg=PA42&lpg=PA42&dq=r%C3%A9%C3%A9valuations+1981+1982+1983+france&source=bl&ots=Z3TiKh a5pF&sig=SfUs-p3YMuvtW1SyE958nd6c50s&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwj4s9HD3obMAhWFDp oKHRCwBEYQ6AEIKDAC#v=onepage&q=r%C3%A9%C3%A9valuations%201981%201982%201983%20france&f=false>
- Groupe Renault (online): Rapport annuel 2015 – Chiffres clés 2015 online]. [cit.2016-04-10] Elérhető: <https://rapport-annuel.group.renault.com/#/fr/les-chiffres-cle>
- Hajnal György (2004): *Igazgatási kultúra és New Public Management reformok egy összehasonlító tanulmány tükrében*. Diss. Budapesti Corvinus Egyetem. – http://phd.lib.uni-corvinus.hu/174/1/hajnal_gyorgy.pdf
- Hamilton, James D. (2011): *Historical oil shocks*. No. w16790. National Bureau of Economic Research – http://econweb.ucsd.edu/~jhamilto/oil_history.pdf
- Harbula Péter (1999): Tulajdonosi és nagyvállalati struktúra a francia gazdaságban. *Közgazdasági Szemle* 46.3 pp. 245-265.
- Harbula Péter (2007): Francia vállalatok tulajdonosi szerkezete, felelős irányítása és felelőssége. *Hitelintézeti szemle* VI. évf. 5. szám, pp. 429-452. – http://www.bankszovetseg.hu/wp-content/uploads/2012/10/HSZ5harbula429_452_10000196.pdf

- Hardie, Iain – Howarth, David (2009): Die Krise but not La Crise? The financial crisis and the transformation of German and French banking systems. *JCMS: Journal of Common Market Studies* 47.5 (2009): 1017-1039. – http://www.citsee.ed.ac.uk/_data/assets/pdf_file/0003/64560/HardieHowarthJCMS2009.pdf
- Howarth, David (2013): The Legacy of State-led Finance in France and the Rise of Gallic Market-Based Banking- Governance, Vol.26, No.3, July, pp. 369-395 – <https://orbilu.uni.lu/bitstream/10993/14594/2/Howarth%20on%20France%20and%20the%20Financial%20Crisis%20Governance%202013.pdf>
- IAEA (online): *Nuclear Share of Electricity Generation in 2014*. International Atomic Energy Agency [online]. [cit.2016-03-30] Elérhető: <https://www.iaea.org/PRIS/WorldStatistics/NuclearShareofElectricityGeneration.aspx>
- INA (online): *Le tournant de la rigueur sous le gouvernement Mauroy* – Le ministre des Finances Jacques Delors annonce en 1983 une politique économique de rigueur. Antenne 2, 25 mars 1983 [online]. [cit.2016-03-30] Elérhető: <http://fresques.ina.fr/jalons/fiche-media/InaEdu00151/le-tournant-de-la-rigueur-sous-le-gouvernement-mauroy.html>
- INSEE (2014): *Trente ans de vie économique et sociale* – <http://www.insee.fr/fr/ffc/docs/ffc/Histo14.pdf>
- INSEE (2016a): *Entreprises publiques* [online]. [cit.2016-03-24] Elérhető: http://www.insee.fr/fr/themes/document.asp?reg_id=0&ref_id=T16F154
- INSEE (2016b): *Emploi total par sexe* [online]. [cit.2016-04-18] Elérhető: <http://www.insee.fr/fr/themes/series-longues.asp?indicateur=emploi-total-sexe>
- INSEE (2016c): *Données détaillées sur le répertoire des entreprises contrôlées majoritairement par l'État au 31 décembre 2014* [online]. [cit.2016-05-06] Elérhető: http://www.insee.fr/fr/themes/detail.asp?ref_id=ir-irecorecme14#RECME14_REP
- INSEE (2016d): *1632 sociétés contrôlées par l'État fin 2014* [online]. [cit.2016-05-07] Elérhető: http://www.insee.fr/fr/themes/document.asp?ref_id=if53
- Journal Officiel (1990): Loi no. 90-560 du 4 juillet 1990, relative au statut et au capital de la Régie nationale des usines Renault. *Journal Officiel de la République Française* 6 juillet 1990 – http://www.developpement-durable.gouv.fr/IMG/pdf/90-559_de11d119_1.pdf
- Kaufmann, Franz-Xaver (2013). *Variations of the welfare state: Great Britain, Sweden, France and Germany between capitalism and socialism* (pp. 23-239). Springer Berlin Heidelberg – http://content.schweitzer-online.de/static/catalog_manager/live/media_files/representation/zd_std_orig_zd_schw_orig/012/859/312/9783642225482_content_pdf_1.pdf

- Kissler, Leo – Pautrat, Marie-Hélène (2007): *Modernisation des services publics et management social en France et en Allemagne*. CIRAC – https://books.google.hu/books?id=jMtXMLS9uJcC&pg=PA33&lpg=PA33&dq=%22capture+du+r%C3%A9gulateur+par+l%E2%80%99op%C3%A9rateur+%22+edf&source=bl&ots=J84uuJy2qu&sig=nBe7bAgG44ilLPgvP5jo_YlAYWs&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjXwJXUgOjLAhWK2SwKHVXAgEQ6AEIjzAC#v=onepage&q=%22capture%20du%20r%C3%A9gulateur%20par%20l%E2%80%99op%C3%A9rateur%20%22%20edf&f=false
- Kolm, Serge-Christophe. (2010): History of public economics: The historical French school. *The European Journal of the History of Economic Thought*, 17(4), 687-718. –<http://sergekolm.org/wp-content/uploads/2014/02/HistoryPublEco7Feb10.pdf>
- Kwass, Michael (2013): *Global Underground: Smuggling, Rebellion, and the Origins of the French Revolution* in: Desan, S. et al.: *The French Revolution in Global Perspective*, Cornell University 2013 – <https://books.google.hu/books?id=I6N3HjFiH4wC&pg=PA28&lpg=PA28&dq=suzanne+desan+custom+gates&source=bl&ots=WaRM0oMqXd&sig=hp03fNbbxX7s1jQB9njOLrZRZYw&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjFqtjNzJDLAhVDG5oKHXFdDioQ6AEILzAC#v=onepage&q=suzanne%20desan%20custom%20gates&f=false>
- Lautier, Delphine – Simon, Yves (online): Les rehausseurs de credit anatomie d’une crise [online]. [cit.2016-05-08] Elérhető: [https://www.ffsa.fr/webffsa/risques.nsf/html/Risques_73-74_0042.htm/\\$file/Risques_73-74_0042.htm#n1](https://www.ffsa.fr/webffsa/risques.nsf/html/Risques_73-74_0042.htm/$file/Risques_73-74_0042.htm#n1)
- Le Figaro (2015): La Banque de France garde son or sous l’eau, *Le Figaro Économie/Entreprises* 10/08/2015 [online]. [cit.2016-05-07] Elérhető: <http://www.lefigaro.fr/societes/2015/08/10/20005-20150810ARTFIG00206-la-banque-de-france-garde-son-or-sous-l-eau.php>
- Le Figaro (2015b): Actionnaires: pourquoi l’État veut imposer le droit de vote double, *Le Figaro Économie/Entreprises* 14/04/2015 [online]. [cit.2016-05-16] Elérhető: <http://www.lefigaro.fr/societes/2015/04/14/20005-20150414ARTFIG00210-actionnaires-pourquoi-l-etat-veut-imposer-le-droit-de-vote-double.php>
- Légifrance (online/a): *Loi n° 82-155 du 11 février 1982 de nationalisation* [online]. [cit.2016-03-24] Elérhető: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000503960>
- Légifrance (online/b): *Loi n° 2001-420 du 15 mai 2001 relative aux nouvelles régulations économiques* [online]. [cit.2016-05-14] Elérhető: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000503960>

- Légifrance (online/c): *Loi n° 83-675 du 26 juillet 1983 relative à la démocratisation du secteur public* [online]. [cit.2016-05-14] Elérhető: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000000320196>
- Légifrance (online/d): *LOI n° 2014-384 du 29 mars 2014 visant à reconquérir l'économie réelle* [online]. [cit.2016-05-15] Elérhető: <https://www.legifrance.gouv.fr/affichTexte.do?cidTexte=JORFTEXT000028811102&categorieLien=id>
- Le Huffington Post (2014): PSA officialise l'arrivée de l'Etat et du chinois Dongfeng au capital. 19/02/2014 [online]. [cit.2016-05-15] Elérhető: http://www.huffingtonpost.fr/2014/02/19/psa-dongfeng-etat-officiel_n_4813116.html
- Le Monde (2015): Qu'est-ce que le droit de vote double que l'Etat veut défendre chez Renault? *Le Monde Économie* 08/04/2015 [online]. [cit.2016-05-16] Elérhető: http://www.lemonde.fr/economie/article/2015/04/08/droit-de-vote-double-qu-est-ce-que-c-est-pourquoi-c-est-conteste_4611453_3234.html
- Les Échos (2016): Deux banques française sur le podium européen. *Les Échos / Finances – Marché / Banque – Assurances* 26/04/2016 [online]. [cit.2016-05-08] Elérhető: <http://www.lesechos.fr/finance-marches/banque-assurances/021875342560-deux-banques-francaises-sur-le-podium-europeen-1217416.php#>
- LesSCOP (online): Les SCOP, Les chiffres-clés, Histoire [online]. [cit.2016-04-12] Elérhető: <http://www.les-scop.coop/sites/fr/>
- Loiseau, Hervé (2002): Quinze années de mutation du secteur public d'entreprises: 1985-2000. *INSEE Première* No. 860, juillet 2002 – http://www.insee.fr/FR/FFC/DOCS_FFC/ip860.pdf
- L'UsineNouvelle.com (2000): Reprise du CCF par HSBC [online]. [cit.2016-05-11] Elérhető: <http://www.usinenouvelle.com/article/banques-reprise-du-ccf-par-hsbc.N96870>
- Marino, Marit Sjøvaag (2007): *Orderly Revolution: The Case of France Telecom* in: From, Johan, and Kjell A. Eliassen eds. *The privatisation of European telecommunications*. Ashgate Publishing, Ltd., pp. 93-112 – <https://books.google.hu/books?id=uec1a3mDcvcC&pg=PA93&lpg=PA93&dq=%22marit+sjovaag+marino%22+%22orderly+revolution%22&source=bl&ots=Cuo54VScw2&sig=MUNu-a2ydqvh2ML57QTmYhuorbcb&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwi68renxaLMAhXIBZoKHVg7C0kQ6AEIGjAA#v=onepage&q=%22marit%20sjovaag%20marino%22%20%22orderly%20revolution%22&f=false>

- Meisel, Chris (2014): The Role of State History on Current European Union Economic Policies – *Towson University Journal of International Affairs*, Fall 2014 Issue, Volume XLVII – Number 1 (p. 78-97) – <http://webapps.towson.edu/iajournal/Documents/Articles/Fall%202014/Meisel.pdf>
- Minefi (2001): *L'État actionnaire: rapport 2001*. Ministère de l'économie, des finances et de l'industrie [online]. [cit.2016-05-13] Elérhető: <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/var/storage/rapports-publics/054000546.pdf>
- Minefi (2003): *L'État actionnaire : rapport 2003*. Ministère de l'économie, des finances et de l'industrie [online]. [cit.2016-05-13] Elérhető: <http://www.ladocumentationfrancaise.fr/rapports-publics/034000640/index.shtml>
- Musso, Pierre (2008): III. La dérégulation du système des télécoms. *Repères* (2008): 38-59. – [http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:K0N7-i46lh4\]:survie.org/IMG/rtf/06_Pierre_Musso_7_rtf+&cd=2&hl=hu&ct=clnk&gl=hu](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:K0N7-i46lh4]:survie.org/IMG/rtf/06_Pierre_Musso_7_rtf+&cd=2&hl=hu&ct=clnk&gl=hu)
- Orange (online): Consolidated financial statements, Year ended December 31, 2015 [online]. [cit.2016-04-21] Elérhető: <http://www.orange.com/en/content/download/35030/1115114/version/2/file/Orange+-+Consolidated+financial+statements+2015.pdf>
- Overblog (online): 25 mard 1983: *Annonce du plan de rigueur par Jacques Delors* [online]. [cit.2016-04-12] Elérhető: <http://aujourd'hui.over-blog.fr/article-6-avril-1983-pierre-mauroy-accentue-la-rigueur-102849812.html>
- Párizsi Állástőzsde (2012): *1936: Les accords Matignon* [online]. [cit.2016-03-20] Elérhető: [http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:4LR3b7ZBoNs\]:www.boursedutravail-paris.fr/node/289+&cd=6&hl=hu&ct=clnk&gl=hu](http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:4LR3b7ZBoNs]:www.boursedutravail-paris.fr/node/289+&cd=6&hl=hu&ct=clnk&gl=hu)
- Piketty, Thomas (2013): *A tőke a XXI. században*. Kossuth 2015
- Poyet, Michaël (2001): *Le controle de l'entreprise publique, eassai sur le cas francais*, PhD Thesis Université Montpellier I. – <http://www.rajf.org/IMG/pdf/doc-33.pdf>
- Power-technology.com (online): The top 10 biggest power companies of 2014 [online]. [cit.2016-04-12] Elérhető: <http://www.power-technology.com/features/featurethe-top-10-biggest-power-companies-of-2014-4385942/>

- Reichart, Alexandre (2011): *L'économie française soumise à la contrainte extérieure (1981-1985)*. Communication - Séminaire des doctorants de la Mission historique de la Banque de France - Mai 2011 – https://www.banque-france.fr/fileadmin/user_upload/banque_de_france/histoire/mission_historique/l-economie-francaise-soumise-a-la-contrainte-exterieure-Alexandre-Reichart.pdf
- Schmidt, Vivien (2003): French capitalism transformed, yet still a third variety of capitalism. *Economy and Society* 32.4 pp. 526-554 – http://www.vedegylet.hu/fejkrit/szvggyujt/schmidt_frenchCapitalism.pdf
- Schich, Sebastian – Lindh, Sofia (2012): Implicit guarantees for bank debt. *OECD Journal: Financial Market Trends* 2012.1 (2012): 45-63. – <http://www.oecd.org/finance/financial-markets/Implicit-Guarantees-for-bank-debt.pdf>
- Sénat (2016): *Projet de loi de finances pour 2016 : Compte d'affectation spéciale : participations financières de l'État* – 15 mai 2016 [online]. [cit.2016-05-15] Elérhető: <http://www.senat.fr/rap/115-164-321/115-164-3214.html>
- Smith, Adam (1776): *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Metalibri 2007 – http://www.ibiblio.org/ml/libri/s/SmithA_WealthNations_p.pdf
- Somai Miklós (2002): A tömegközlekedés szervezése és finanszírozása Nyugat-Európában. *Európai Tükör Műhelytanulmányok*, No. 85, pp. 169-226 – www.clubic.com/actualite-49221-.html
- Somai Miklós (2009a): *Franciaország*. in: Somai Miklós (szerk.): Nagy EU-tagállamok és a gazdasági válság. 76.p. Budapest MTA Világgazdasági Kutatóintézet, 2009. pp. 26-37. (A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kilátások; 9) – <http://mek.oszk.hu/09300/09385/09385.pdf> Eredeti forrás: Konzultáció René Roudaut budapesti francia nagykövettel, és Bruno Roquier-Vicat kereskedelmi tanácsossal 2009.03.09-én
- Somai Miklós (2009b): *Benelux-országok* in: Vida Krisztina (szerk.): A pénzügyi-gazdasági válság hatása és kezelése az EU fejlett kis tagállamaiban in: A globális válság: hatások, gazdaságpolitikai válaszok és kihívások, MTA VKI 2009, p. 14-33.
- Somai Miklós (2013): Francia gazdaság: kiúttalanság? A Világgazdasági Intézet Blogja 2013.06.12. [online]. [cit.2016-04-12] Elérhető: http://vilaggazdasagi.blog.hu/2013/06/12/francia_gazdasag_kiuttalansag
- Somai Miklós (2014): Franciaország: új kormányfő – új lendület? A Világgazdasági Intézet Blogja 2014.04.18. [online]. [cit.2016-04-12] Elérhető: http://vilaggazdasagi.blog.hu/2014/04/18/franciaorszag_uj_kormanyfo_uj_lendulet

- Somai Miklós (2015a): Az állam szerepe a szlovén gazdaságban. MTA Közgazdaság- és Regionális Kutatóközpont Világgazdasági Intézet, *Műhelytanulmányok* 109. – http://real.mtak.hu/30560/1/MT_109_Somai.pdf
- Somai Miklós (2015b): Franciaország kivételezett helyzetben? A Világgazdasági Intézet blogja 2015. 03. 18. [online]. [cit.2016-04-12] Elérhető: http://vilaggazdasagi.blog.hu/2015/03/18/franciaorszag_kivetelezett_helyzetben
- Souriac, René (1996): *Histoire de France, 1750-1995: Société, culture, 1750-1995*. Vol. 2. Presses Univ. du Mirail – <https://books.google.hu/books?id=9XraAamCGEIC&pg=PA141&lpg=PA141&dq=d%C3%A9valuation+1983+mars+2,5+5,5&source=bl&ots=p9hj16glu&sig=An1a7R3KVOTrBR0pgVznjKSSd28&hl=hu&sa=X&ved=0ahUKEwjv6arnhIzMAhVIGZoKHdGwDKgQ6AEIMjAD#v=onepage&q=d%C3%A9valuation%201983%20mars%20%2C5%20%2C5&f=false>
- Statista.com (online): Gold reserves of largest gold holding countries worldwide as of February 2016 (in metric tons) [online]. [cit.2016-05-07] Elérhető: <http://www.statista.com/statistics/267998/countries-with-the-largest-gold-reserves/>
- Tracy, Christopher Everett (2015): *Top 10 Largest Airlines in the World*. Tharawat/Trending IATA adatai alapján – <https://www.tharawat-magazine.com/trending/2335-top-10-largest-airlines-in-the-world.html>
- Trégouët, René (1997/1998): *Des pyramides du pouvoir aux réseaux de savoirs* - Tome 1, Rapport d'information 331 - 1997 / 1998 - Commission des Finances, Sénat – http://www.senat.fr/rap/r97-331-t1/r97-331-t1_mono.html
- Vaslin, Jacques-Marie (2009): Le plan Mauroy, ou la relance ratée de 1981. *Le Monde Économie* 18.02.2009 – http://www.lemonde.fr/talents-fr/article/2009/02/18/le-plan-mauroy-ou-la-relance-ratee-de-1981_1131179_3504.html
- Verde, Stefano (2008): Everybody merges with somebody— The wave of M&As in the energy industry and the EU merger policy. *Energy Policy* 36.3 (2008): 1125-1133. – <http://www.cesruc.org/uploads/soft/130301/1-130301U947.pdf>
- Vessilier, Elisabeth (1983): Aspects financiers des nationalisations. *Revue économique* Volume 34, Numéro 3, pp. 466-495 – http://www.persee.fr/doc/reco_0035-2764_1983_num_34_3_408727
- Vie Publique (2013): *L'évolution du périmètre du secteur public d'entreprises* – Vie Publique, Découverte des institutions, le 19.08.2013 – <http://www.vie-publique.fr/decouverte-institutions/institutions/approfondissements/evolution-du-perimetre-du-secteur-public-entreprises.html>
- Vie Publique (2016a): *L'entreprise publique* – Glossaire de Vie Publique [online] [cit. 2016.03.09.] elérhető: <http://www.vie-publique.fr/th/glossaire/entreprise-publique.html>

Walliser, Andrée (1989): Le rapport " Nora-Minc". Histoire d'un best-seller. *Vingtième siècle. Revue d'histoire* (1989): 35-47. –

http://www.persee.fr/doc/AsPDF/xxs_0294-1759_1989_num_23_1_2832.pdf